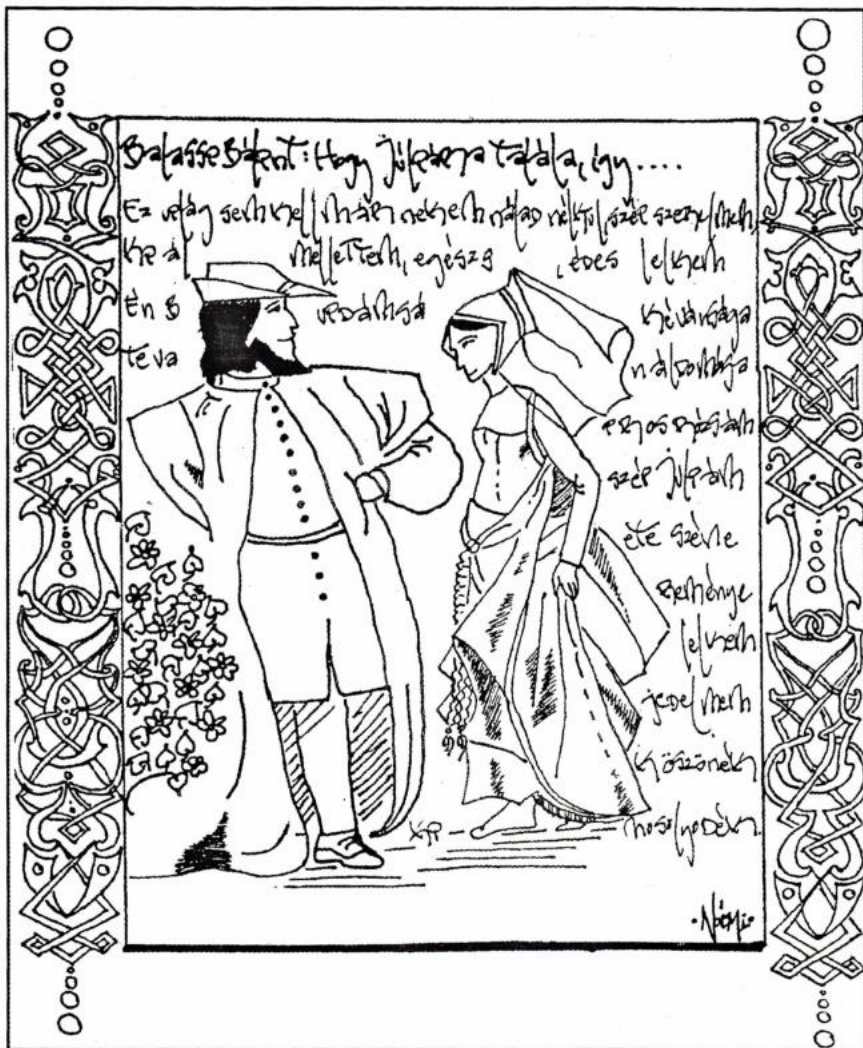

BALASSI BÁLINT

Nyolcévolyamos Gimnázium

I·R·O·D·A·L·O·M

A kisgimnazisták számára

BALASSI BÁLINT NYOLCÉVFOLYAMOS GIMNÁZIUM

SZEIFNERNÉ CSETÉNYI ANIKÓ

IRODALOM

A KISGIMNAZISTÁK SZÁMÁRA

Jegyzet belső használatra

Tartalom

Bevezetés	5
I. Az irodalmi művek csoportosítása	7
1. eredetük szerint	8
2. céljuk és tartalmuk szerint	10
3. formájuk szerint	12
II. A mesék világa	22
1. Népmesemotívumok	23
2. Petőfi Sándor: János vitéz	24
3. Fazekas Mihály: Lúdas Matyi	31
4. A mese fajtái	34
III. Mondák és mondafeldolgozások	35
1. A monda műfaja	41
2. Történelmi kóstoló	43
IV. A lovagkor	54
Arany János: Toldi	55
V. A Hunyadiak az irodalomban	73
1. Janus Pannonius: Pannonia dicsérete	79
2. Petőfi Sándor: A király esküje	84
3. Arany János: V. László	87
4. Magyar népballadák	93
5. Vörösmarty Mihály: Szép Ilonka	94
VI. Irodalom és valóság	99
1. Gárdonyi Géza: Egri csillagok	99
2. Mikszáth Kálmán: A néhai bárány	110
3. Az epikus műfajok	115
VII. "Sasnak körme között"	117
1. A kuruc költészet	120
2. Mikes Kelemen	123
3. Lévy József: Mikes	125
VIII. "A haza minden előtt!"	127

1. Kölcsey Ferenc: Himnusz	128
2. Vörösmarty Mihály: Szózat	133
3. Kölcsey Ferenc: Emléklapra	135
4. Petőfi Sándor: Nemzeti dal	136
5. Petőfi Sándor: Egy gondolat bánt engemet	139
6. Arany János: A walesi bárdok	142
IX. Istenek gyermekkora	145
X. A játék és az élet	150
Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk	150
XI. Egy költő ifjúsága	159
1. Petőfi Sándor: István öcsémhez	169
2. Petőfi Sándor: Pató Pál úr	170
3. Petőfi Sándor: Egy estém otthon	172
4. Arany János: Családi kör	175
5. Petőfi Sándor: Az alföld	177
6. Petőfi Sándor: A Tisza	181
7. A lírai műfajok összefoglalása	186
XII. Leckék a valóságból	188
1. Móra Ferenc: Szeptemberi emlék	188
2. Móricz Zsigmond: Hét krajcár	190
3. Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig	194
4. Kosztolányi Dezső: A kulcs	203
5. Könyvismertetés	206
XIII. A gyermek — a felnőtt tanítómestere	209
1. Szabó Lőrinc: Lóci óriás lesz	209
2. Kosztolányi Dezső: Mostan színes tintákról	213
3. Saint-Exupery: A kis herceg	216
Szemelvények.....	222

Bevezetés

Mi az irodalom?

Az "irodalom" szónak van egy tágabb és egy szűkebb értelmezése.

A tágabb értelmezés szerint az irodalom az írásművek összessége. Ezt a felfogást alapul véve ide tartoznak az újságírás, a tudományos és ismeretterjesztő művek, a tankönyvek is.

A szűkebb értelmezés szerint (s a továbbiakban minket elsősorban ez érdekel) az irodalom a művészetek egyik ága. A művészet az ember alkotó, teremtő képzeletének, a szépség formába öntésének a megnyilvánulása.

Szinte életünk minden területén fontos, hogy a bennünket körülvevő tárgyak nemcsak hasznosak, hanem szépek, esztétikusak legyenek (olyanok, amelyek szépérzékünket, ízlésünket kielégítik.) Ezért szépítjük környezetünket, ezért törekszünk arra, hogy ízléses, egymáshoz illő bútorokkal rendezzük be lakásunkat, ezért válogatjuk ki olyan nagy gonddal öltözékünket. Az alkalmazott művészetek (vagyis az iparművészet) feladata, hogy mindennapi életünk használati tárgyainak formáját megtervezze. Am itt a szépség — bármilyen fontos — csak másodlagos szempont a célszerűség mellett. Hiába szép egy szék, ha kényelmetlenül esik rajta az ülés, hiába szép egy pohár, ha nem lehet jól a szánkhoz illeszteni. Más a helyzet az úgynevezett *alkotóművészetek*nél. Itt a szépség az egyetlen, de legalábbis a legfontosabb követelmény.

Sokféle művészet van. A *zene* a hangok összhangzatának a művésze-te, a *festészet* a formáké, a *színeké* a síkban, a *szobrászat* a térbeli formáké, a *tánc* a mozgásé. Az *irodalom* az írott szó, a gondolatok művésze — nyersanyaga a nyelv.

Az alkotóművészetek terjesztésében, életre keltésében nagy szerepük van az úgynevezett *előadóművészeknek* — az énekeseknek, a zenészeknek, a színművészeknek, versmondóknak stb.

Miért olvasunk?

Erre a kérdésre mindenki a maga módján válaszol, de abban egyetérthetünk, hogy egy szép könyv, szép vers hatása a legösszetettebb minden művészeti alkotás között. Feltehetőleg mindnyájan olvastátok az általános iskolában Móra Ferenc *Kincskereső kisködmön* című regényét. Megismerhettétek belőle, milyen volt egy falusi iskola száz évvel ezelőtt. A regény olvasása közben talán jobban ráéreztetek arra, milyen szomorú érzés, ha "*szorít a ködmön*", furdal a lelkiismeret, és megértettétek az író üzenetét: legnagyobb kincs a világon a szeretet. Ugyanakkor együtt izgultatok Gergővel, ha bajba keveredett, meghatódtatok a kis Bicebóca történetén, éreztétek Móra Ferenc muzsikáló, tiszta magyar nyelvét, neveltétek a könyv meleg humorán.

AZ IRODALOMNAK tehát HÁRMAS FUNKCIÓJA (= feladatköre) VAN:

1. Tanít, ismereteinket gyarapítja.
2. Nevel, emberségünket, igazságérzetünket fejleszt.
3. Gyönyörködtet, szórakoztat, érzelmeket vált ki az olvasóból.

A három funkció közül az első kettő elmaradhat, a harmadik soha, mert akkor az írásmű már nem irodalom többé. Próbáljátok ezt bebizonyítani Weöres Sándor *A tündér* c. versében!

Vita: — Miért van szüksége az embernek a szépségre, noha sem megenni, sem meginni, sem pénzzé tenni nem lehet? Ne ijedjete meg, ha közösen sem sikerül valami végleges bölcsességet megfogalmazni! Tudósok százai törték rajta a fejüket — külön tudományág is született a kérdés vizsgálatára: az esztétika — mégsem jutottak el a végső igazságig. De ha keressük, mindenképpen közelebb jutunk hozzá egy lépéssel!

I.

AZ IRODALMI MŰVEK CSOPORTOSÍTÁSA

Feladatok

- A) Olvassátok el a szöveggyűjtemény 1. fejezetéből (*Mese és költészet*) Tündér Ilona és Árgyélus meséjét, olvassátok el a 4. fejezetből (*Népköltészet*) 5-6 szabadon választott művet! (A rövidebbekből és a hosszabbakból is válogassatok!)
- B) A szöveggyűjtemény nem tünteti fel a művek szerzőit. Mit gondolsz, miért?
- C) A *Népköltészet* c. fejezetből énekeljétek el azokat a dalokat, amelyeknek a dallamát ismeritek! Mit gondoltok, melyik keletkezett előbb — a szöveg vagy a dallam?
- D) Kérjétek meg énektanárokat, tanítsa meg Weöres Sándor *A tündér* c. versét Szokolay Sándor megzenésítésében!
- E) A *Népköltészet* c. fejezetben olvasható a *Megkötöm lovamat* kezdetű dalt. Bizonyára vannak köztetek, akik némileg eltérő szöveggel, más változatban ismerik. A legismertebb variáció (= változat):

*Kötözöm lovamat szomorú fűzfához,
kötözöm magamat gyöngye violához,
lovamat eloldom, mikor a nap fölkel,
de tőled, violám, csak a halál old fel.*

Mit gondoltok, melyik változat az "igazi"?

Ismertek-e hasonló variációt Weöres Sándor *A tündér* c. versére?

- F) Tündér Ilona és Árgyélus meséjében számos olyan elemet találhatunk, amelyek más mesében is előfordulnak. Ismertessetek néhányat!
- G) Foglaltok össze mindazokat az ismereteket, amelyet a népköltészetéről eddig összegyűjtöttetek!
- H) Vitassátok meg: népköltészeti műfaj-e a vicc?

1. AZ IRODALMI MŰVEK CSOPORTOSÍTÁSA EREDETÜK SZERINT

A) NÉPKÖLTÉSZET

Ismertetlen népi, paraszti szerző műve.

Kollektív (közösségi) alkotás. (Sok ember csiszol, változtat, alakít rajta az évszázadok során.)

Szóbeli előadással, szájhagyomány útján terjed egyrészt időben (apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre), részint térben (egyik faluról, egyik országról másikra. Sokszor meglepő távolságokban tűnnek fel közös motívumok — a *Lúdas Matyi* témája pl. Asszíriából származik.)

Alakja változik — egy-egy mese vagy dal sokféle változatban él. Oka egyrészt az ízlések különbözősége (a mesélő a saját szája íze szerint csiszolja, alakítja, toldja vagy rövidíti a hallott szöveget); másrészt éppen a szóbeli terjedés (a mesélő nem emlékszik pontosan a hallott szövegre.)

A verses népköltészeti alkotások a dallammal együtt születnek; költő és zeneszerző egy személy. Persze, mindenki szabadon felhasználhatja a hagyományos, közzismert szöveg- és dallamfordulatokat.

A népköltészet közkinccs; olyan forrás, amelyből bárki szabadon meríthet — a műköltő is. (Lásd: Gergei Albert: *Árgirus históriája*; alapja Tündér Ilona és Árgyélus meséje.)

B) MŰKÖLTÉSZET

Ismert író vagy költő munkája

Egyéni alkotás, egyetlen személy műve

Írásban terjed — régen kézzel írott könyvekben (kódexekben), ma nyomtatásban.

Alakja változatlan; a legkisebb változtatás is tilos a szerző jóváhagyása nélkül.

A szöveg és a dallam az idők folyamán fokozatosan elszakadt egymástól. *Tinódi Lantos Sebestyén*, a török idők krónikása még lantkísérettel, saját zenével adta elő a verses históriáit. *Balassi Bálint* egy nemzedékkel később már nem szerzett saját zenét, hanem ismert nóták dallamára írta költeményeit. Ma már ritka, hogy egy versnek dallama van — ha mégis, a költő megírja a szöveget, a zeneszerző muzsikát komponál hozzá. (Lásd: Weöres–Szokolay)

A műköltészet "magántulajdon". Az írók jogait törvény védi. Más szerzők műveit átalakítani, részben vagy egészben saját alkotásként feltüntetni bűncselekmény — neve plágium.

Bizonyosan akadnak közületek, akik felfigyeltek egy ellentmondásra. Azt állítottuk, hogy a népköltészet szájhagyomány útján, szóban terjed. Igen ám, csak hogy ti kinyomtatva, a szöveggyűjteményben olvastátok Tündér Ilona történetét! Hogyan, milyen úton-módon került a falusi fonókban, tollfosztókban, kukoricamorzsolás közben mesélt történet a városi olvasóközönséghez?

A népköltészeti gyűjtőmunka

A múlt század közepétől fedezték fel az írók, tudósok a népművészet (=folklor), azon belül a népköltészet szépségét és jelentőségét egy nemzet életében, kultúrájában. Új tudományág születik: a folklorisztika (= a népművészetek kutatása).

A legismertebb magyar népdalgyűjteményt *Kriza János* adta ki *Vadrózsák* c. kötetében (1863). Az első magyar népmesét *Csokonai Vitéz Mihály* jegyezte fel és beillesztette a *Temetői* című színdarabjába (Szuszmir kályhafűtő meséli a földesúr lányának). A magyar népmese- és mondavilág leghíresebb feltérképezői *Arany László* (Arany János fia) és *Gyulai Pál*, valamint az erdélyi (kisbaconi) születésű *Benedek Elek*, a századvég gyerekeinek népszerű "nagyapója", aki elsőként törekedett tudatosan a gyermekközönség olvasóvá nevelésére. Az ő nyomdokaiba lép századunk nagy költője, *Illyés Gyula* (a szöveggyűjteményben lejegyzett Tündér Ilona meséje az ő gyűjtése). A magyar történelmi mondavilág teljes feltérképezésében kimagasló szerepet játszott *Lengyel Dénes*, akinek *Régi magyar mondák* c. kötete jó darabig kiegészítő szöveggyűjteményünk lesz. Van két német: a *Grimm testvérpár*, akik 1882-ben *Gyermek- és házimesék* címen kiadták azt a háromkötetes gyűjteményt, amely a *Hófehérkét*, a *Jancsi és Juliskát*, a *Hamupipőkét*, meg a többi világszerte ismert mesét tartalmazza.

A folklorista megpróbálja a lehető leghívebben lejegyezni a népi mesemondó szavait, kifejezéseit, beszédfordulatait, de mielőtt a helyszínen lejegyzett anyagot a nyomdába küldi, óhatatlanul maga is finomít, változtat rajta valamit. Így megszületik egy újabb, végleges variáció, amely már nem változik tovább. Ez még népköltészetnek számít. Ám ha egy szerző a népmesét csak nyersanyagként használja, és a maga szavaival, a maga művészi ízlése szerint dolgozza fel, mint *Gergei Albert Árgyelus királyfi* verses elbeszéléssé alakított történetét, az már műköltészet. Hogy jobban megértsétek: ha az erdei szamócát megcukrozom, esetleg hozzáteszek néhány szemet a saját kertemben termelt eperből, attól az még nyers gyümölcs marad, de ha gyümölcsstortának, gyümölcsfagylaltnak dolgozom fel, akkor valami új ételt nyerek. A tanév során a "friss gyümölcs" mellett sok ilyen "cukrászati remek" fogunk fogyasztani a leghíresebb költőink készítményeiből.

Vannak gyűjtők, akik nem elégszenek meg a paraszti mesemondók és énekesek szavainak pontos visszaadásával, hanem megpróbálják a

lehető leghívebben érzékeltetni annak a tájnak a nyelvjárását, sajátos kiejtését, ahonnan a mű származik.

Lássunk egy példát a Júlia szép lány című népballadából:

*Föl is föltekinte a magos egekbe,
Egy szép gyalog-ösvény hát ott jődögél le.
Azon ereszködék fodor fejér bárány,
A napot s a hódat szarva között hozván ...*

Persze minden ilyen átírat csak nagyjából adja vissza az eredeti kiejtést, hiszen a tájnyelvekben vannak olyan hangok, amelyek a városi köznyelvben egyáltalán nem fordulnak elő — tehát betű sincs a jelölésükre. Pl. a nyílt és a zárt “e” megkülönböztetése, egyes hajlított magánhangzók stb. Vissza lehet adni írásban a szóbeli előadásmód egy-egy jellemző fordulatát (“*hát akkor, ugyi*”, “*hogy a szót tovább ne fűzzem*”, “*hogy egyik szavamat a másikba ne öltsem*” stb.), de lehetetlen érzékeltetni a népi beszélt nyelv sajátos dallamát, hanglejtését. Ebben a technika sietett a folklorisztika segítségére — elsősorban a magnetofon. *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* forradalmasították századunkban a magyar népdalkutatást. A magnó őseivel, a fonográffal járták az országot, gyűjtve a magyar és a környező népek dalait, rögzítve nemcsak a szöveget, hanem a dallamot és a népdalénekes sajátos előadásmódját is.

2. AZ IRODALMI MŰVEK CSOPORTOSÍTÁSA CÉLJUK ÉS TARTALMUK SZERINT

Feladatok:

- A) Írjatok eseményvázlatot Árgyélus királyfi kalandjairól! Adjatok címet egyes kalandjainak! Melyik eseményt tartod a legizgalmasabbnak? Van-e a történetnek olyan része, amelyet átalakítanál — ha igen, miért és hogyan?
- B) Figyeld meg az olvasott népdalokat! Itt nem találsz izgalmas eseményeket és fordulatokat. Az ismeretlen szerző belső érzéseit éneklie meg (honvágy, szerelem, panasz a szegénység miatt). Népdalaink többsége szomorú. Ez érthető: a parasztság élete a századok során olyan kemény és küzdelmes volt, hogy kevés okuk jutott az örömrre. Az adózáson túl őket terhelte a katonakötelezettség — sokszor több mint tíz évre idegenbe hurcolták a fiatal legényt. Ha nem bírta tovább, összeütközésbe került a törvénnyel, bűnözőnek, betyárnak állt. S ha a tetejébe a szeretője is elhagyta! ...Persze, mindez nem jelenti, hogy a vidámság hangja teljesen hiányzik a népköltészetből, főleg a “jeles” alkalmakkor — szüretkor, pünkösdkor stb. Alkossatok “népdalköröket” (6-8 tagú csoportok), és versenyezzetek, ki tudja egy-egy 5 perces összeállításban szebben, sokoldalúbban bemutatni

népdalkincsünk változatosságát. (Pl. bujdosó dalok, katonanóták, betyárdalok, szerelmi dalok, szomorú és víg szerelmi dalok, népszokáshoz fűződő dalok, mulatós bordalok, népi táncok — esetleg magából a táncból is adhattok ízelítőt — ,leány- és legénycsúfolók stb.)

- C) Már az általános iskolában olvastatok, tanultatok egy-két szép verset nagy költőinktől. Válasszatok ki kettőt (szabad, tananyagtól független válogatás is lehet), és fogalmazzátok meg röviden:

a) milyen érzést szólintat meg;

b) milyen gondolatot ébreszt;

c) milyen a hangulata!

Például: *Vörösmarty Mihály: Szózat*

érzelem: hazaszeretet

gondolat: Jóban-rosszban légy hű a hazához!

hangulat: ünnepélye

Hozd magaddal a vers szövegét is, hogy állításaidat idézetekkel bizonyíthasd!

- D) Játsszátok el az Árgyélus királyfi és az ördögfiókák jelenetét! Bármivel megtoldhatjátok, bárhogyan alakíthatjátok, de mesélő ne legyen a játékban! Mindent próbáljunk kifejezni párbeszéddel (=dialógus), mozgással, cselekvéssel (akció) vagy arcjátékkal (=mimika). Képzeljétek el az ördögök civakodását, verekedését, megnyúlt ábrázatukat, amikor rájönnek, hogy lóvá tették őket! Árgyélus a saját gondolatait elmondhatja a közönségnek hangosan, amikor egyedül van a színen (=monológ), vagy beavathatja a barátját, a sánta farkast a terveibe. Igaz, az eredeti mesében már korábban elváltak, de rajtad múlik, hogy kísérje még egy darabig. Adjatok "beszélő neveket", ezáltal egyéniséget (=karakter) az ördögfiókáknak: pl. Bumburnyák, Szelekótya, Méregzsák, Nyámnyila, Nyifinyaff stb.

- E) Nézzétek meg videokazettán, vagy olvassátok el előre kijelölt szereposztással Vörösmarty Mihály *Csongor és Tünde* c. színdarabjából a főhős és az ördögfiúk jelenetét! Az ő darabjának forrása Gergei Albert *Argirus históriája*, csakhogy itt a főszereplő nem királyfi, hanem daliás vitéz — a neve Csongor —, aki Tündérországba igyekszik, hogy kedvesét, Tündét megtalálja. Vörösmarty talált neveket az ördögöknek: Kurrah, Berreh és Duzzog.

Az irodalmi műnemek

Az irodalmi művek céljuk és tartalmuk szerint három csoportra, úgynevezett *műnemre* oszlanak: epika, dráma és líra.

1. *Epika* Eseményeket, történeteket mond el versben vagy prózában. Több alcsoportja, *műfaja* van az epikus műveknek, aszerint, hogy hosszú vagy rövid terjedelmű, hihető vagy csodás, — prózában vagy versben íródott-e a történet — pl. mese, monda, regény elbeszélés stb.
1. *Dráma* Szintén eseményeket tartalmaz, de nem elmeséli, hanem színpadon megjeleníti őket. Már a régi görögök két alpműfajra osztották: *tragédia* (=szomorújáték) és *komédia* (=vígjáték). Formája lehet vers vagy próza.
2. *Líra* Érzelmeket, gondolatokat, hangulatokat fejez ki, szinte kizárólag verses formában. Műfajai: dal, óda, epigramma, tájleíró költemény stb.

Megjegyzések:

A) Az "epikus" mű helyett használhatod az "elbeszélő mű" kifejezést, a "líra" szó helyett a "költészetet" — nagyjából rokon értelműek.

B) A "líra" szó egyfajta görög lantot jelentett. Ez a lant a költészet jelképe volt, a görög költők ugyanis lanttal, zeneszerszámmal kísérték verseiket. Ez magyarázza szöveggyűjteményünk címét is (*Lant és toll*).

C) A "dráma" szó eredetileg cselekvést jelentett görögül. Ma a köznyelv inkább tragikus, viharos eseményt jelöl vele, de a szaknyelvi jelentése egyszerűen színpadi mű, színdarab.

D) Az epikus műfajokat idén rendszerezzük, a lírai és drámai műfajokkal a következő években foglalkozunk részletesebben.

Vita

Epikus vagy lírai mű-e *A Tündér*?

Első ösztönünk azt súgja: líra. Erre vall a verses forma, rövid terjedelem, rendkívüli dallamosság, hangulati gazdagság.

Érvek a vers epikus volta mellett: Bóbita szakadatlanul cselekszik, állandóan történik vele valami — várat épít, táncol, vendégeket hív, megtréfálja a malacot stb.

Igen ám, csakhogy az epikus történethez nem elég, ha a főhős tevékenykedik. Egy szorgos kovácsról, aki éjjel-nappal kalapál, aligha lehet

történetet írni. Bóbita is csupa olyasmit tesz, ami rendes szokása, ami megadja ennek a légies, kecses, vadóc képzeletbeli lénynek a különös hangulatát. Valahol emberfölötti és ember alatti egyszerre. Társai egyrészt angyalok, másrészt a mocsár és az erdő apró állatai — békák, sáskák, csigák. Felette áll a valóság, a természet törvényeinek — a nehézkes, súlyos malacot könnyedén a levegőbe röpteti, a légnemű anyagból, a hajnali ködből várat épít. Ha rosszat tesz, sincs tudatában (pl. hogy a malaccal elfeledteti otrombaságát, aztán kacagva hagyja visszazuhanni a valóságba) — öntudatlan, mint egy virág, mint maga a természet. Bizony, lírai költemény ez a javából, a hangulati líra köréből. Első ösztönünk nem tévedett.

Epikus történetet úgy lehetne írni a témából, ha *egyszer csak* közbejönne valami szokatlan, rendkívül fordulat, valami nehézség, *bonyodalom*, ami kizökkenti Bóbita életét a megszokott menetéből. Teszem azt a hajnali ködvárban a törpekirály fia-lánya helyett az óriáskirály fia jelenik meg, aki azzal fenyegetőzik, hogy a földdel teszi egyenlővé a várat vendégéssé, ha Bóbita nem megy hozzá feleségül. Íme, a kibogozásra váró csomó, a megoldásra váró probléma, ami minden epikus és drámai műnek a lényegéhez tartozik.

Feladat

Írj fogalmazást *Bóbita meséje* címen! Folytathatod a fenti alapgondolatot, de kiindulhatsz valami egészen másból is — pl. hogy a két csiga elalszik örködés közben, vagy a malac lelkére veszi a tündér tréfáját és megsértődik stb.

3. AZ IRODALMI MŰVEK CSOPORTOSÍTÁSA FORMÁJUK SZERINT

A) <u>Vers</u>
Szabályos kötött beszéd | B) <u>Próza</u>
Szabálytalan, kötetlen beszéd |
|--|---|

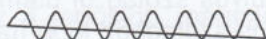
Szabályozói, sajátos ismertetőjelei:

- a) a ritmus
- b) a rím

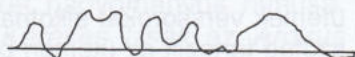
A ritmus fogalma

A ritmus szabályos váltakozás, ismétlődés. Ritmust figyelhetünk meg az esőcseppek kopogásában, a szív dobogásában, a vonat zakatolásában, az évszakok szabályos ismétlődésében. Megfigyelhetünk váltakozást, ismétlődést egyes mintákban is.

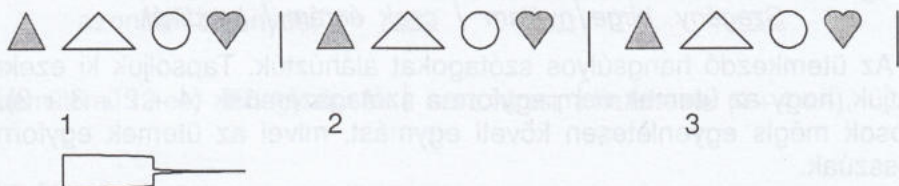
Ez a hullámvonal ritmikus.

Ez a hullámvonal nem:

A ritmusnak megvannak a maga egységei. Egy ritmusegység addig tart, amíg az elemek el nem kezdenek ismétlődni. Pl.:

Egy ritmusegység.

A fenti ábra három ritmusegységből áll.

Egy történet is felépülhet ritmikus, szabályosan ismétlődő elemekből. Lásd a *Kerekes Izsák* c. népballadát:

1. *Izsák az istállóban alszik.*
Jön az édesapja, figyelmezteti az ellenség közeledtére.
Izsák megfordul első álmából.
2. *Izsák tovább alszik.*
Jön az édesanyja, figyelmezteti az ellenség közeledtére.
Izsák megfordul második álmából.
3. *Izsák tovább alszik.*
Jön a mátkája, figyelmezteti az ellenség közeledtére.
Izsák felébred.

Itt, túl a szavak, kifejezések ismétlődésén, a történet egyes elemi gondolatokban is szabályosan visszatérnek. Ezt hívják gondolatritmusnak.

A versritmus

A versek ritmusa *zenei ritmus*. Két fajtája van.

A) *Ütemhangsúlyos verselés*. (Magyaros verselésnek is nevezzük, mert ilyen a magyar népdalok ritmusa.)

A ritmust a *hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályos váltakozása* adja. Alapegysége az *ütem*. Minden hangsúlyos szótag új ütemet kezd, az ütemek verssorokat alkotnak. Egy hangsúlyos szótaghoz több hangsúlytalan szótag tartozik az ütemen belül. Ezek száma nem egyenlő, az ütemek mégis egyforma hosszúak, ugyanis több szótag esetén a ritmus gyorsabb, szaporább. A verssorok fajtájának meghatározásánál feltüntetjük az ütemek és a szótagok számát. Lássunk egy példát:

4 2 3 3
Kiszáradt a /tóbul / mind a víz, / mind a sár
Szegény birge /nyájam / csak énrám / kandikál.

Az ütemkezdő hangsúlyos szótagokat aláhúztuk. Tapsoljuk ki ezeket! Látjuk, hogy az ütemek nem egyforma szótagszámúak (4 + 2 + 3 + 3), a tapsok mégis egyenletesen követi egymást, mivel az ütemek egyforma hosszúak.

A fenti sor 4 ütemű 12-es, azaz négy ütemből és tizenkét szótagból áll.

A leggyakoribb ütemhangsúlyos sorfajták:

Két ütemű 6-os: *Két szál / pünkösdrózsa* (2 + 4)
 Szilágyi / Örsébet (3 + 3)
 levelét / megírta
A) *Megrakják a / tüzet* (4 + 2)

(Amint látjuk, az ütemek szótagszámának megoszlása azonos sorfajton belül is eltérhet.)

Kétütemű (felező) 8-as (legősibb magyar népi sorforma):

Tavaszi szél / vizet áraszt (4 + 4)

Száll a madár, / száll az ének

Kétütemű 7-es: *Három alma, / meg egy fél* (4 + 4)
 Kérettelek, / nem jöttél.

Háromütemű 10-es: Mint az őrült, / ki letépte / láncát (4 + 4 + 2)

Háromütemű 11-es: De szépen szól / a csanádi / nagyharang (4 + 4 + 3)

Felező 12-es: Ég a / napmelegtől // a kopár szik sarja

(Ez a legősibb magyar epikus költészet hagyományos ritmusa. Ilyen ritmusú a *Júlia, szép leány*, a *Kerekes Izsák az Árgirus históriája*, a *János vitéz* és a *Toldi*. Az idézett soron jól megfigyelhetjük a főhangsúly, a mellékhangsúly hangsúlyos két világosan, erőteljesen elváló egyenlő részre metszi a sort. (A vers felező pontján sormetszet van.) Az így létrejött két egységet kevésbé erőteljes hangsúlyok újabb két-két részre osztják. Ezek elhelyezkedése soronként változhat, a felezőpontra a főhangsúly azonban bizonyos.

Háromütemű 12-es: Elhagynám én | ezt a várost, | ha lehetne (4 + 4 + 4)

Négyütemű 14-es:

(E sorfajta ritmusának sok neve van – hívják verbunkosnak, hajdútáncnak, kanásztáncnak. Mindegyik régi magyar férfítáncra utal.)

Élet, élet, | kanászélet, | ez aztán az | élet

Nincsen jobb, mint | tábortűznél | hajdútáncot | járni

A jó lovas | katonának | de jól megyen | dolga.

(4 + 4 + 4 + 2)

Feladatok:

- Rajzoljatok ritmikus ábrákat! Függőleges vonalakkal tagoljátok egységekre!
- Keressetek az énekkönyvből népdalokat öt különböző sorfajta szemléltetésére! Egyes soraikat írjátok is le, a szokásos módon jelölve a hangsúlyos szótagokat és az ütemeket!
- Keressétek ki az Értelmező szótárból a “verbunkos” és a “hajdú” fogalmát!

A leggyakoribb verslábak:

jambus	U –	emelkedő	3 morás	(Jolán)
trocheus	– U	ereszkedő	3 morás	(Tóni)
anapestus	U U –	emelkedő	4 morás	(Anikó)
daktilus	– U U	ereszkedő	4 morás	(Dórika)
spondeus	– –	-	4 morás	(Gáspár)
pirrichius	U U	-	2 morás	(Piri)

Példák az egyes verslábakból felépített sorokra:

Jambus:

U – | – – | U – | U – |

Hazádnak rendületlenül (Vörösmarty Mihály)

Trocheus

– U | – U | – U | – U |

Árva gólya áll magában (Arany János)

Anapestus:

– – | U U – | U U – | U U – | –

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok (Petőfi Sándor)

Daktilus:

– U U | – U U | – U

Bóbita, Bóbita táncol (Weöres Sándor)

(Megjegyzés: az utolsó szótagot gyakran hosszúnak érezzük.)

A spondeusra és a pirrichiusra teljes önálló vers nem épül. Ez érthető — ha nem változik semmi, akkor nem beszélhetünk ritmusról; ha nincs ritmus, nincs vers. A spondeus viszont bármely verslábát helyettesítheti. Pl. a Petőfi-sor spondeusszal kezdődik, ezt követi a három anapestus (+ egy fél). A spondeus nem uralkodó versláb. Jelenlétét olykor észre sem vesszük. Ha a fülünkre hallgatunk, a *Szózat* kezdősorát ösztönösen így ritmizáljuk:

– U | – U | – U | – U |

Pedig pontosítva:

– U | – – | – U | – U |

(A harmadik szótag hosszúnak számít, mert két mássalhangzó követi a rövid magánhangzót.)

Önálló sorfajta alakíthat viszont a spondeus pirrichiusszal váltakozva. Ezt hívjuk *ionicus* sornak:

U U | – – | U U | – – |

A halánték deres immár

U U | – – | U U | – – |

A haj őszül koponyámon.

(Anakreón)

Az időmértékes verselés ritmizáló olvasását skandálásnak hívjuk. Vigyázz: ha skandálsz, sohase gondoldj a vers értelmével, és a sor végéig sohase tarts szünetet! (Vannak kivételes sorfajták, ahol viszont kötelező szünetet tartani, de ezekkel később ismerkedünk meg.)

Feladatok

A) Gyűjts példákat Petőfi költeményeiből az egyes verslábakra! Vigyázz — előbb gondosan szürd ki az ütemhangsúlyos verseket!

B) Próbáld meg verssorokat kitalálni az alábbi ritmusképletekre!

1) U – | U – | U – | – | 3) UU – | UU – | UU – | – |

2) – U | – U | – – | 4) – UU | – UU | – UU | – |

A rím a vers zeneiségének másik eszköze. Rímnak nevezzük a sorvégek összecsengését.

Fajtái: tiszta rím:

— a magán – és a mássalhangzók legalább az utolsó két szótagban tökéletesen azonosak, vagy rendkívül hasonlóak. (Pl. a mássalhangzók csak zöngéesség tekintetében különböznek egymástól.)

pl. utat – mutat; keres – veres; szint – mind;

asszonánc:

— a rímelő szótagok hasonlósága lazább. A magánhangzók azonosak, a mássalhangzók csak hasonlóak.

pl. fehér – megél; hölgyet – könnyebb; stb.

betűrím (= alliteráció) :

— a szókezdő mássalhangzók azonossága, összecsengése.

pl. Borjú, bárány béget.

Más csoportosítás szerint vannak:

hímrímek:

— az utolsó rímelő szótag hangsúlyos

pl. világ – virág; sekély – e kéj

nőrímek:

— az utolsó rímelő szótag hangsúlytalan

pl. játszó – látszó; földet – zöldebb

A Pistának / odadta,
A Pista azt / megette
A hideg is / kilelte.

- a) Pongrácz Manó, az unokatestvérem a
felutazott Budapestre b
hogy a Blaha Lujza téren a
lakó távoli rokonait felkeresse. b

Az időmértékes verselés két fajtája

A régi görögök és a rómaiak egyáltalán nem ismerték a rímet. Verseikben bonyolult ritmusképleteket használtak, de a sorok vége nem csengett össze. A rím középkori, nyugat-európai találmány. Ezért az időmértékes verselésnek két fajtáját különböztetjük meg:

- a) Klasszikus időmértékes, rímtelen verselés (görög – római)
b) Nyugat-európai, rímes-időmértékes verselés

Megjegyzés: az ütemhangsúlyos (magyaros) verselés szinte mindig rímes.

Érdekességek

- a) Tudod-e, mi a *kancsal rím*?

Olyan rím, ahol csak a mássalhangzók csengenek össze, a magánhangzók nem.

Pl.: *Nem messze van ide Pécel,*
ottan mindig friss a pacal.

A kancsal rímek nagy mestere volt Romhányi József, akit boszorkányos rímelő tehetsége miatt a barátai Rímhányónak becéztek.

Például *A farkas imájában*:

Add meg nekem, sanda Sátán,
húson éljek, ne salátán.
Sokat adj, ne picikét,
hadd nővesszek pocakot.

- c) Hát a *kecskerímekről* hallottál-e?

Ezek — ellentétben a kancsal rímekkel — a túlságosan is jó rímek. Sokszor négy szótag is tökéletesen összezseng bennük. Ám minden túlzás — még a túl jó is — nevetést vált ki.

Pl.: *Szól az apa tekintéllyel:*
“Mít keresel te kint éjjel?”
Szól a fiú szenvedéllyel:
“A barátom szenved éjjel!”

Azt hiszem, mindnyájan egyetérthetünk abban, hogy

Ezek olyan kecskerímek,
mint mikor a kecske rí: “Mekk!”

Feladatok

- A) Versenyezzetek csoportmunkában, hogy ki tud hosszabb alliterációs sort összeállítani!
- B) Keressetek példákat a szöveggyűjteményből a különböző rímképletekre!
- C) Keressétek ki a könyvtárból és olvassátok el Lázár Ervin *Döm-dő-döm* című meséjét! A mesében az erdő lakói költői versenyt rendeznek. Vedd sorra "alkotásaikat", és mindegyikhez fűzz egy-két mondatos bírálatot! Ha futja az időtökből, játsszátok is el a költői versenyt!
- D) Gyakoroljátok a verstani ismeretek alkalmazását! Állapítsátok meg az alábbi versidézetek ritmusát! (A – ütemhangsúlyos, B – időmértékes). Az ütemhangsúlyosoknál tüntessétek fel a sorfajtat (pl. felező 8-as), az időmértékesnél az uralkodó verslábát (pl. jambus)!
1. *Borozgatánk apámmal*
 2. *Kis kece lányom
fehérbe vagyon.*
 3. *Hogyha kigyullad a szívem a kóc,
nem lesz többet a Jancsi bohóc.*
 4. *Ágnes asszony a patakban
Régi rongyát mossa, mossa.*
 5. *Nagyon illő a panasz, jó lovagom, Pázmán*
 6. *Fuss, ha futhatsz, Miklós, pallos alatt fejed!*
 7. *Haloványul a gyáva szavamra, dalom
Viharodnak előjele, forradalom.*
 8. *Edward király, angol király
léptet fakó lován.*
 9. *Ringatódzik a kalászos búza.*
 10. *Zeng a csatorna, zeng a hegy orma,
zeng, ugye, zeng, ugye, zeng a szived?*

(Az idézetek között van egy, amelynek két helyes megoldása is van. Hibátlan felező nyolcas, de ha az a névelőt hosszan ejted, időmértékes, trocheikus (=trocheusokban írt) versnek is felfogható. Melyik az?)

II. A MESEK VILÁGA

A mese csodálatos, kitalált, hihetetlen történet. A mesék eredetük szerint lehetnek nép- és műmesék. A népmesék hagyományos "előregyártott" elemeket, mesemotívumokat tartalmaznak. A műmese szerzője ezekből tetszés szerint meríthet, de kitalálhat a hagyományostól eltérő történetet is.

Feladat

Egészítsétek ki az alábbi meserészletet! Fontos, hogy teljesen önállóan dolgozzatok!!!

Egyszer volt,volt egyszer egy szegény ember. Annak a szegény embernek annyi gyereke volt, mint a, sőt még eggyel több. Egy szép napon így szólt a legkisebb fiú: Édesapám, én elmennék". Feltarisznyálták őt pogácsával, azzal útnak indult. Ment, , amíg egy.....nem ért. Ott megpillantott egy vénséges vén anyókat, amint éppen Illendően köszönt neki: "....."

Az öregasszony így válaszolt: "....." Aztán megkérdezte: "Mi járatban vagy erre, ahol?" Elmesélte a legény, mi szél hozta erre, s mivel látta, hogy az anyóka igen csak éhes, megkínálta a pogácsával. "Látom, jó szíved van — mondta az öregasszony. — Ezért jutalmul teljesítem"

Ha összehasonlítjátok, amit írtatok, tapasztaljátok majd, hogy — noha nem beszéltek össze —, majdnem teljesen azonos megoldások születtek. Mivel magyarázható ez? Nem mással, mint hogy a már említett "előre gyártott elemekkel", amelyek igen sok mesében hasonló formában fordulnak elő, már ti is gyakran találkoztatok.

Ismerkedjünk meg közelebbről ezekkel a motívumokkal!

1. NÉPMESEMOTÍVUMOK

1. A mese főhőse többnyire egy szegény legény (juhász, kiskondás) vagy a legkisebb királyfi. Ritkábban szegény lány.
2. A mesében mindig a szegény, a leggyengébb, az igazság győz.
3. A mese meghatározatlan helyen és időben játszódik, *“egyszer régen”* *“egy kis faluból”* indul, amely vagy *“Tiszán innen Dunán túl”* helyezkedik el, *“ahol a kurta farkú malac túr”*, vagy esetleg *“az Óperenciás-tengeren innen, az üvegfalon túl”*.
4. A mesékben előfordulnak emberi; állati és csodás szereplők. Az emberi szereplők közt gyakori az öreg anyóka, ősz szakállú öregember, a király (jó és gonosz is lehet), a királylány, melynek a kezét a hős végül elnyeri jutalmul. Állat bármilyen szerepelhet, a békától a mókuson és a hangyán át a sánta farkasig. Ezek közös jellemzője, hogy emberi nyelven beszélnek, ember módjára viselkednek, és többnyire segítik a főhőst. A csodás szereplők köre igen változatos: tündérek, boszorkányok, törpék, óriások, szellemek, varázslók, táltosok, griffek stb. Igen gyakori ellenfél a gonosz sárkány.
5. Jellemzőek a meseszámok — főleg a 3, a 7 (három kívánság, három királyfi, három próbatétel, hétfejű sárkány, hétmérföldes csizma, hét törpe). Nem ritkák a 3 többszöröse (tizenkét fejű, huszonnégy fejű sárkány, stb.).
6. A varázseszközök, csodás átváltozások sűrűn előforduló mesemotívumok (*terüljasztalkám, ködsüveg, repülőszőnyeg; hattyúvá váló tündérlány, kővé változtatott legény* stb.)
7. Szinte minden népmesét végigkísérnek az állandó kifejezések. (*“Hol volt, hol nem volt”, “ment, mendegélt”, “Boldogan éltek, amíg meg nem haltak.”, “Aki nem hiszi, járjon utána”*), stb.

A mesékben a való világ törvényi nem érvényesülnek. A népmese a szegény emberek álmait, vágyait fejezi ki.

Feladatok:

- A) Rendezetek csoportversenyt! Ki tud öt perc alatt több állandó mesekifejezést összegyűjteni?
- B) *A három próba* címen írjatok otthon mesét! Szerepeljen benne tündér, boszorkány, varázslat és egy csodatevő tárgy!

- C) Alkossatok "meseláncot"! Egyikötök kezdjen el egy mesét, a másik három mondat után folytassa! Az utolsónak el kell jutnia a befejezéshez.
- D) Rajzórán készítsétek el kedvenc mesétek illusztrációját, és a legsikerültebb munkákból rendezetek kiállítást!

Otthoni olvasásra ajánljuk *Andersen*, *Kipling* és *Lázár Ervin* meséit.

2. Petőfi Sándor: J á n o s v i t é z

(Házi olvasmány)

Szerb Antal szerint *"Petőfi legélvezetesebb alkotása, a magyar irodalom egyik nagy magaslati pontja a János vitéz"*.

Műfaját többféleképpen meg lehet határozni. Egyrészt *elbeszélő költemény* (hosszabb terjedelmű verses epikus alkotás), másrészt *műmese* (csodás, hihetetlen, képzelet szülte történet; ismert szerző egyéni alkotása).

Petőfi Sándor 1844-ben írta a János vitézt. Keletkezéséről a legjobb Petőfi-tanulmánykötet írója, Illyés Gyula így számol be könyvében:

"November derekán Vahotnak feltűnik, hogy lakója, szokása ellenére »estvénkint honn maradt«, s jól befűtötte kis szobáját, pongyolára levetközött, rá-rágyújtott hosszú szárú pipájára, s egész füstfelhőt csinált maga körül, s olykor egyet kortyantva a hevítő piros borból, nyugtalan járt fel s alá, mint egy oroszlán a szűk kalitkában." A szoba leírása találó: lépcsőházi nyomorúságos zugoly az, nap, levegő sohasem hatol bele, egyetlen ablakát a lépcső eltakarja; csak forogni lehet benne.

»Csak néhány est s éjfél kellett ahhoz« (pontosan hat nap és hat éjszaka«), hogy a magaképzelte magyar eposzt, a Kukoricza Jancsit Vörösmartyéknak felolvassa. A népi, tündéri hősköltemény akkor még a mai alakjának körülbelül a felénél fejeződött be, hihetőleg ott, ahol Jancsi a francia udvarból hazaérkezik. Az elragadtatott kézszorogtatások hatása alatt a fiatal költő hozzácsapja a műhöz, ami a tárgyról még lelkében motoszka; a földi megpróbáltatások után hőstét, mintegy ráadás képpen felröpíti a mesék megpróbáltatásai közé; a földi ábrázolása után az érem másik felére kivési a népi álmország képét, s anélkül tán, hogy tudná, mit csinál, megalkotja a magyar népies költészet leglényegesebb, legtisztábban csengő aranypénzét. December 8-án a Pesti Divatlap már a János vitéz, a hallgatóktanácsolta cím alatt emlékezik meg a szerző »legújabb nagy

költeményéről«. Ezt már megveszi Vahot; száz forintot ad érte (amit a költő azonmód szintén szüleinek ad tovább).”

Illyés Gyula *Petőfi* c. könyvét melegen ajánljuk a továbbiakban is forrásmunka gyanánt, valahányszor Petőfi Sándorról szeretnél valamit megtudni. Illyés maga is hivatkozik forrásmunkákra, amikor Vahot Imre visszaemlékezéseit idézi. Vahot Imre a *Pesti Divatlap* (afféle korabeli *Nők Lapja*) főszerkesztője volt. Ennél a lapnál dolgozott Petőfi segédszerkesztőként, és egy darabig Vahotnál lakott albérletben. Atyai jó barátja a *Szózat* költője, Vörösmarty Mihály volt, aki asztaltársaságával, a Nemzeti Körrel elindította, és folyamatosan segítette Petőfi költői pályáját. A *János vitéz* útnak indításában is szerepe volt.

Milyen változásokat hajtott végre később Petőfi Sándor az eredeti kéziratához képest?

Feladatok

1. *Suba — mente — palást*
Járj utána, milyenek voltak a fenti ruhadarabok (le is rajzolhatod őket), és fejtsd ki, milyen szerepük volt a Kukoricza Jancsi életében!
2. Gyűjts példákat a műből
 - a) csodás szereplőkre,
 - b) varázsszerekre, csodás átváltozásra,
 - c) meseszámokra
3. Hány éves volt Kukoricza Jancsi a mű kezdetén? Honnan állapíthatod meg? (Idézd a megfelelő versszakot!)
4. Miben hasonlít, és miben különbözött Jancsi és Iluska sorsa? Melyiket érzed nehezebbnek?
5. Amikor a költő felidézi Jancsi kisgyermekkorát, *megbontja az időrendet*. Hogyan értelmezed ezt az állítást?
6. Jancsi a történet folyamán kétszer ment vándorútra. Miért hagyta ott a faluját első ízben? Miért ment világgá másodszor?
7. Jancsi a mű folyamán többször is tanújelét adta rendkívüli becsületességének. Fejtsd ki, egyet értesz-e viselkedésével
 - a) az indulatos gazdával szemben
 - b) a zsványtanyán!
8. Milyen kísértéseknek tették ki az események Jancsi hűségét Iluskához? Könnyű vagy nehéz volt kiállnia a hűség próbáját? (Véleményedet idézetekkel bizonyítsd!)

9. János vitéz, mint a mesehősök általában, bátor és erős. (Hozzá példákat!) Ám olykor adódnak helyzetek, amikor a hősiesség nem segít, csak a találékonyság, a furfang. Gyűjtsd össze és meséld el azokat a kalandjait, amelyeknek a következő címet adhatnád: *Többet ésszel, mint erővel!*
10. Hogyan segítik János vitéz szerencséjét az alábbi szereplők
 - a) A huszárcapitány,
 - b) a francia király,
 - c) a fazekas,
 - d) az óriások, királyuk halála után,
 - e) az öreg halász,
 - f) a tündérek?
11. Iluskával személyesen csak a mű elején és végén találkozunk. Ő áll az események középpontjában, amikor János vitéz az első vándorútvjáról visszatérve értesül halálhírérol. Miért tekinthető mégis a mű második főhősének?
12. Miben hasonlít a János vitéz befejezése a népmesék zárómegoldásához, és miben különbözik tőle? Kacsóh Pongrác zeneszerző, aki daljátékot írt a János vitéz témájából, másképp fejezte be a művet, mint Petőfi. Nála Tündérország képe, mintha álomból ébrednének a fiatalok, átúszik Jancsi és Iluska falujának képébe. Neked melyik megoldás tetszik a jobban?
13. Tervezz zenekíséretet a János vitéz főbb részei alá! Hol, milyen hangszereket alkalmaznál? (pl. Jancsi búcsúja Iluskától, a zsványok, a csata, a tenger stb.)
14. Rajzórán készíttetek illusztrációkat a János vitéz egyes részeihez! Rendeztetek belőle kiállítást!
15. Rendeztetek idézetfelismerő versenyt a János vitézből! (Ki mondta, kinek, mikor?)

Népmesei elemek a János vitézben

A János vitéz nemcsak felhasználja a közismert népmesei motívumokat, hanem azt a benyomást tudja kelteni, mintha valóban a nép képzelete hozta volna létre.

Hőse a szegény, árva juhászbojtár, aki vitéz magyar huszárként hírnevet szerez, és végül bátorsága, leleményessége és becsülete jutalmaképpen Tündérország király lesz.

Az elbeszélő költemény bővelkedik *csodás elemekben*, főleg a második rész. János vitéz griffmadár hátán érkezik falujába, második vándorlása során óriásokkal, boszorkányokkal, tündérekkel találkozik. Egy óriás hátán átkel az Óperenciás-tengeren; Tündérország kapujában megív három mesebeli szörnyel, köztük egy sárkánykigyóval. Itt jól megfigyelhetjük a 3-as meseszámot.

A három kaput válogatott, félelmetes állatok őrzik (az első kettőt 3-3); a hősnék három egyre nehezedő próbát kell kiállnia, míg eljut a boldogság földjére, Tündérorságba. Itt az élet vize feltámasztja poraiból halott kedvesét, Iluskát. Találhatunk a mesében varázseszközöket is, mint az óriások bűvös sípja, a boszorkányok repülő seprűje; valamint természeti jelenségek mesés magyarázatát (pl. az arany, a szivárvány keletkezése Tündérorságban). Ezeket az elemeket gyakran megtalálhatjuk a magyar népmesevilágban is.

Jancsi első vándorútjában lényegesen kevesebb a hagyományos mesemotívum (talán a griffmadár az egyetlen). Itt a történet egyes elemei hihetőnek tűnnek. A szereplők emberek, a történet valódi országokban, létező népek közt játszódik (magyarok, franciák, törökök). Ám ez a *valóság csak látszólagos — ellentmond a történelemnek, a földrajznak, a valóságos társadalmi szokásoknak*. Gondoljunk csak a huszárok útjának "mesetérképére"! A bájos áltudatlanság Petőfi humorának egyik forrása. Hiszen köztudott, hogy a tatárok nem medvehússal és fűgével táplálkoznak, kutyafejük sincsen; *Taljánország* (Olaszország) éghajlata melegebb a mienknél, nem havas-jeges; *Franciaország és India* nem határosak egymással; a hegyen felfelé haladva pedig egyre hidegebb lesz, nem a forróság nő. Vagy vegyük a francia kalandot. A törökök Franciaországnak soha a közelébe sem jártak, nemhogy meghódították volna. A magyar nép képzeletvilágában azonban a 150 éves hódoltság óta a török mindig mint ellenség szerepel. (Gondoljunk a *Gólya, gólya gilice...* vagy a *Szállj el, szállj el, katicabogárka...* kezdetű népi dalokra!) Arról nem is szólva, hogy csak a mesében fordul elő, hogy valódi királykisasszonyt jutalomképpen egy szegény parasztfiúhoz adnak feleségül. (A valóságban a királyok házasságát politikai érdekek szabályozzák.) Az öreg francia király inkább emlékeztet egy jóságos falusi nagyapóra:

*Aki egyet ivott, azután köhintett,
A végre ily szavakkal törte meg a csendet.*

Köhécsel, mielőtt megszólal, jóindulatúan biztatja szólásra a tétovázó Jancsit, le akar mondani a trónról, mert fárasztják az uralkodói gondok, és nem kér egyebet, mint egy kis szobácskát, ahol meghúzhatná magát. A jutalmul adott zsák arany szokásos népmesemotívum.

Egyedül azok a részek *valószerűek*, amelyek Jancsi falujában játszódnak. Ez is megfelel a magyar paraszt látásmódjának. Az egyszerű paraszt ugyanis, akinek a belső világát Petőfi tökéletesen átéli, a nagyvilágból csak a faluját ismerte jól, ahonnan ritkán mozdult ki, legfeljebb a szomszédos vásárra. Ezért távoli tájakról nem voltak ismeretei, csak elképzelései. Számára a király is olyan volt, mint egy módos gazda, csak éppen koronát viselt, és tyúkjai aranytojást tojtak. (Ugyan mikor láthatott valódi királyt?) *A falusi környezet* azonban más — itt minden valóságos, *életszerű*: a patakpart a nyájjal a nyári napsütésben, a házsártos vénasszony rikácsolása, az indulatos gazda haragja, a szerelmesek búcsúja, a vihar az alföldi pusztán, a szívélyes kis menyecske, aki oly nehezen szánja rá magát, hogy Iluska halálhírét tudassa

“szegény Jancsi bácsi”-val. A legszebb és a legművészebb mégis a valóság és a képzelet világának játékos, könnyed összekapcsolása. János felszáll a griffmadár hátán a tenger fölött, és leszáll a falujuk tornyánál; a huszárok egy mesebeli király asztalánál lakomáznak, és Jancsi elbeszélése nyomán életre kel a falu árváinak nehéz gyermekkora; az óriás elhajtja a gonosz boszorkányt a sötétség országában, és Jancsiék falujának határában pottyán földre mint Iluska mostohája. Mi Petőfi művészetének titka? Hogy tud ilyen légtornász-könnyedséggel átlendülni a magyar faluból a fantázia birodalmába? Ugy, hogy valójában ki sem mozdul belőle. Ebben több elemzője is egyetért.

Illyés Gyula ezt írja: *“Ez a legtöményebb, leghódítóbb magyar mű. Nemcsak a betyárok alföldiek benne, hanem a francia király is, a tengerek, a hegyek, a csillagok is. Ez az a mű, amelyben valóban az Isten is János.”*

Szerb Antal *A magyar irodalom történetében* szinte ugyanezt fogalmazza meg: *“De a legszebb benne az, hogy ennek a mesevilágnak minden kis tündére, minden óriása magyar tündér és magyar óriás, középpontja a vitéz magyar huszár évszázados legendája, és az Óperenciás-tengeren túl is magyar levegő lebeg.”*

János vitéz jellegzetes népmesei hős. Szerencséjét úgy érdemli ki, hogy egyesíti magában a szép, nemes tulajdonságokat, amelyeket a nép legtöbbször becsül. *Bátorságával* győzi le a török basát, szabadítja ki a francia királylányt; *találékonysággal*, furfanggal jut be Óriásországba, öli meg az óriáskirályt, teszi ártalmatlanná a sárkánykígyót. *Becsületességét* mutatja, hogy bevallja vétkét indulatos nevelőapjának, és nem veszi el a zsványok rablott pénzét; *hűsége* Iluskához pedig az az erő, amely egész vándorlása során vezérli — még a francia királylány kezéről is lemond érte. *Igazságos és könyörtelen* a gonoszság erőivel — a zsványokkal, a török basával, a gonosz mostohával — , de tud *nagylelkű* is lenni: a basa fiának megkegyelmez, a jutalmul kapott kincsből pedig nevelőapjának is szán, pedig aligha érdemelte meg.

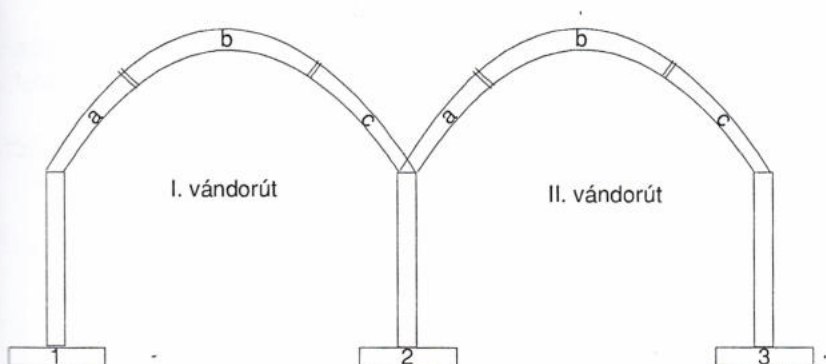
A valódi népmese persze szóban terjed, de Petőfi írásmódja annyira könnyed és természetes, *a verses formán belül is annyira híven adja vissza az élő nyelvet*, hogy olykor szinte el is felejtjük, hogy nem személyesen nekünk mesél. Lássunk egyetlen példát, ahol egyenesen úgy tesz, mintha “belesülne” a mondókájába:

*Nem hazudok de volt akkora kapuja,
Hogy, hogy...bíz' én nem is tudom, hogy mekkora.
Csak hogy nagy volt biz' az, képzelni is lehet:
Az óriás király kicsit nem épített.*

A népmesében a *főhős jutalma* rendszerint egy szép királylány keze. Itt Iluskát, a szegény árva kislányt koronázzák tündérkirálynévá, és így nyeri el az oldalán János vitéz az örök boldogságot.

A János vitéz szerkezete

A *János vitéz* sok mindenben emlékeztet a népköltészetre, de a szerkezete — az egyes részek elrendezése, arányai — műköltőre, tudatos művészre vall. A szerkezet tökéletesen arányos és szimmetrikus, akár csak egy hárompillérű híd:

A híd két ívét a két vándorút adja, a pilléreket pedig Jancsi és Iluska sorsának összefonódása.

1. búcsúzás
2. halál
3. feltámadás

Így válik Iluska második főhőssé, hisz minden tőle indul ki, és hozzá tér vissza. Jancsi mindkét alkalommal érte indul világgá, és keveredik kalandokba — először, hogy megnyerje, másodszer, hogy az elvesztésén érzett fájdalmat elfelejtse.

Maga a két átívelő szakasz (a két vándorút) is arányosan 3-3 szakaszra oszlik — ezek Jancsi kalandjai:

I. vándorút	a) zsványtanya,
b) a csata Franciaországban,
c) hazatérés a tengeren (a griff hátán);
II. vándorút	a) Óriásország,
b) a sötétség országa,
c) út Tündérországba a tengeren (az óriás vállán).

Az események majdnem végig *időrendi* (kronologikus) sorrendben haladnak — egy kivétellel: Jancsi és Iluska szerelmének előzményeit később, a francia király udvarában, János vitéz elbeszéléséből tudjuk meg.

A János vitéz verselése

Az elbeszélő költemény verselése ütemhangsúlyos, páros rímű felező tizenkettes. A magyaros verselés illik a népi, paraszti témához.

Tüzesen sűt le a nyári nap sugára

Az ég tetejéről a juhászbojtárra.

A nyelv festőisége, szemléletessége. A szóképek

A költői nyelv alkalmas arra, hogy a leírt személyeket, helyszíneket, eseményeket szinte a szemünk elé varázsolja, sőt a hangokat illatokat, ízeket, mozdulatokat is érzékelteti.

A szemléletesség legegyszerűbb, de igen hatásos eszközei a *költői jelzők*. Pl.:

*Megindul a felhőn könnyű szélnek szárnyán,
Ragyogott keleten a tarka szivárvány.*

vagy:

*Nem mozdul a tenger, de ficánkoztanak
Sima hátán néha apró, tarka halak,
S ha napsugár érte pikkelyes testöket,
Tündöklő gyémántnak fényeként reszketett.*

Valamivel bonyolultabb, de igen gyakori eszközei a szemléletességnek a *szóképek*.

A szóképek két dolgot összekapcsolnak valami külső, belső vagy hangulati hasonlóság alapján (pl. vihar–harag, édesség–méz)

Az összekapcsolás módjától függően különféle szóképek léteznek. Pl. :

A *hasonlat* — két dolog összehasonlítása valamilyen közös tulajdonság alapján. (Könnyű felismerni a "mint", "mintha" kötőszóról.)

*Olyan volt mellette az ékes királyné,
mint felhő mellett a tündöklő szivárvány.*

vagy:

Elváltak egymástól, mint ágtól a levél.

A *metafora* — két dolog azonosítása valamely közös tulajdonság alapján. (Szorosabb kapcsolatot teremt, mint hasonlat: nem csupán azt állítja két dologról, hogy hasonlítanak, hanem hogy a kettő egy és ugyanaz.)

Mindkettejük szíve lett puszta, hideg tél.

vagy:

...a patak vize tükörré lett.

Az egyszerű metafora sokszor csak a képet használja az azonosított helyett:

Utószor látlak én, szívem szép tavasza!

(A "szívem szép tavasza" képet Iluska neve helyett használja.)

A *megszemélyesítés* — élettelen dolgokat, elvont fogalmakat emberi tulajdonságokkal ruház fel, élőnek, cselekvőnek ábrázol.

Mikor a nap fölkel, s a holdat elküldte...

vagy:

...váltott a téli föld szép tavaszi ruhát.

Feladatok:

- A) Gyűjts szóképeket a János vitézből, és csoportosítsd őket fajtáik szerint!
- B) Milyen szóképekkel teszi szemléletessé Petőfi Óriásország méreteit? Készíts hasonló eszközökkel leírást Törpeországáról!
- C) Jancsit a nap és a hold hű barátként végigkísérik vándorlásai során. Gyűjts velük kapcsolatos megszemélyesítéseket!

3. Fazekas Mihály : L ú d a s M a t y i

Lúdas Matyinak, az igazságosztó furfangos parasztlegénynek a történetét már az általános iskolában olvastátok. Ezt a történetet a XIX. század elején (1817-ben) elbeszélő költeménnyé dolgozta fel egy debreceni költő, Fazekas Mihály. Azt azonban talán ő sem sejtette, milyen messzire nyúlnak vissza térben és időben a mese gyökerei, amit ő "eredeti magyar regé"-nek jelöl. (Tehát valószínűleg magyar népmese gyanánt ismerte meg az eredetijét.)

1951-ben ékírástos agyagtáblákon találták meg egy ásatás alkalmából az asszíriai Nippur városában háromezer évvel ezelőtt élt szegény ember, Dzsimit-Ninurta történetét. Ez a történet kísértetiesen emlékeztet Lúdas Matyi históriájára. A nippuri szegényember egyszer jutalom reményében utolsó kecskéjét a városbírónak ajándékozta. A bíró azonban egy darab csonttal fizette ki Dzsimit-Ninurtát. Dzsimit-Ninurta erre megfogadta, hogy *háromszor fizeti vissza* a városbíró nagylelkűségét.

Először a király segítette meg. Hintót, nemesi ruhát ajándékozott neki, s Dzsimit-Ninurta gazdag adományozó képében jelent meg Nippur városában. Úgy tett, mint aki aranyat adományoz a templomnak, de a városbíró ellopta tőle kincset. Megjátszva a megrablott, kisémmizett embert, jól elverte a városbíró.

A második és a harmadik "fizetség" egészen közel áll Matyi furfangjához. Egyszer doktornak öltözött fel, azt állítva, csak sötétben és egyedül tud gyógyítani, s így férközött a városbíró közelébe. Végül felbérelt egy csavargót, hogy kiáltsa el: "Én vagyok a kecskés ember!" Amíg az emberek az ál-Dzsimit-Ninurtrát kergették, a valódi harmadszor is ellátta a városbíró baját.

Láthatjuk, milyen rendkívül hosszú utat tesznek meg olykor a népköltészet "vándormotívumai". Még a nyelvi eltérés sem akadály, hiszen az egyes határok mentén élő lakosok többnyire kétnyelvűek. A felhőknek, a madaraknak és a népköltészetnek nincs szükségük útleveleire.

A mű szerkezete — Fazekas Mihály a maga verses elbeszélését négy "levonás"-ra osztja. A kifejezés önálló nyelvi lelemény, szójáték. egyrészt utal a verésre ("levonják", azaz deresre húzzák), másrészt a színdarabok egyik szünettől a másikig tartó szakaszára, a "felvonás"-ra.

Feladatok

- A) Olvassátok el közösen az *Első levonást*, és gyűjtsenek belőle példákat az ízes, színes debreceni tájnyelvre! Értelmezzék a tájszavakat és népi kifejezéseket mai nyelven!
- B) A népmesék szereplői általában nem fejlődnek — jók vagy rosszak az első pillanattól, amikor megismerjük őket. Matyit azonban az író *fejlődésében ábrázolja*. Értelmezzétek az alábbi tulajdonságokat, és mutassátok ki, hogyan jelzik Matyi fejlődését!
*naplopó, önfejű, önérzetes, igazságtevő
elszánt, céltudatos, művelt, leleményes*
- C) A második kiadás elé verses előszót írt Fazekas. Elmeséli benne, hogy a Lúdas Matyit felolvasta háza népének, és rendkívül élvezte még a tanulatlan Marci kanász is. A verselést azonban igen szokatlannak találta az egyszerű parasztfiú. "De furcsán perdül!" - jegyezte meg. Mi tetszhetett benne különösen Marci kanásznak, és hogy értette azt, hogy "furcsán perdül"?

A Lúdas Matyi verselése — klasszikus rímtelen időmértékes verselés. "Hatlábú" verssorokból, *hexameterekből* áll.

1	2	3	4	5	6
-	-	- U U	-	-	- U U - U

Háromszor veri azt kenden Lúdas Matyi vissza.

A hexameter daktilusokból és spondeusokból épül fel. Az első 4 versláb lehet daktilus vagy spondeus, szabadon váltakozva. Az 5. versláb mindig daktilus (- U U). A 6. versláb mindig spondeus (- -) vagy trocheus (- U).

Alkossatok minél többféle hexameteres sorritmust! (Csak az első négy verslábát variáljátok - a két utolsó állandó). Pl.:

— U U | — — | — — | — U U | — U U | — U — — Állandó elem
— — | — — | — U U | — U U — | — U U | — U — — Állandó elem stb.

A hosszú szótag mindig lassúbb hatást vált ki, mint a rövid. Hogy fest a világ leglassúbb és leggyorsabb hexameterére?

Próbáljátok összeállítani hexameter osztálytársaitok nevéből!

Hexameterben írták a régi görögök és rómaiak *hőskölteményeiket* (=eposzaikat). Az *eposz* istenekről és hősről szóló nagy terjedelmű verses elbeszélés. (Pl. Homérosztól az *Iliász* és az *Odüsszeia*, Vergiliustól az *Aeneis*) Magyarországon Fazekas Mihály korában kezdtek elterjedni a klasszikus, időmértékes versformák. A latinus műveltségű olvasóközönség számára a hexameterben írott elbeszélő költemény óhatatlanul eposzi hatást váltott ki, így a talpraesett parasztfiút egy kissé rokonnak érezhették — ha nem is tudatosan — az antik hősökkel. Így is szolgálhatja a forma a tartalmat.

Gyakorold a tömörített elbeszélést!

Tarts beszámoló a második, harmadik és negyedik *“levonásról”*, meséld el, hogyan sikerült megvernie Matyinak három ízben Döbrögit! A bevezetést mindig az előzmények rövid ismertetése alkossa! Természetesen az utolsó kalandnál a leghosszabbak az előzmények, de a bevezetés itt se haladja meg terjedelemben az első kalandét: minél jobban sűrítsd, tömörítsd az eseményeket!

Vita Mese-e a Lúdas Matyi?

A reális mese (valószerű mese)

Az elnevezés fából vaskarikának tetszik — a mese ugyanis éppen attól mese, hogy valószínűtlen, hihetetlen. Már mint Lúdas Matyi történetét nem a képzeletéből, hanem a tiszántúli magyar valóságból meríti az író. Valószerű a kastély építkezése, a döbrögi vásár, a dölyfös nemesúr, az egyre inkább felbátorodó jobbágyok, a *“túzról pattant síheder”* viselkedése. Van ugyan a történetben némi túlzás (pl. hogy Döbrögi urat végén már a lúd-tolltól is kileli a hideg), de ez minden humoros, mulatságos elbeszélés velejárója. A népmeséssel rokonságot mutat a szerkezet is (a főhősnek három, egyre nehezedő feladatot kell végrehajtania, hogy tervét megvalósítsa, hisz a földesurat egyre éberebben őrzik) — mindez azonban még nem lépi át a hihetőség határát.

Matyi győzelme a földesúr felett — ha nem is hihetetlen —, de valószínűtlen. Nem hágja át a történet a természet törvényeit, de áthágja a társadalmi törvényeket, az emberi világ, a kor lehetőségeit. Előfordulhatott, hogy egy jobbágyfiú jogos bosszút állt az úron, igen kis valószínűséggel még az is megeshetett, hogy nem csípték el, de már annak a lehetősége, hogy ezt a mutatványt háromszor egymás után büntetlenül megismételje — egy az ezerhez.

A *Lúdas Matyi* azonban nem azt akarja bemutatni, hogy "ilyen az élet", hanem azt, hogy "ilyennek kéne lenni az életnek", vagy azt, hogy "Bárcsak ilyen lenne az élet!" Nem a valóságot, hanem a szegények vágyait, álmait mutatja be - ezért van, hogy a mesében kivétel nélkül mindig az igazság győz.

4. A mese fajtái

- 1) *Varázsmese* vagy *tündérmese* — Csodás, hagyományos mesemotívumokon alapuló történet. A természet törvényei nem érvényesek benne. Mindig a jó diadalával ér véget.
- 2) *Reális mese* — Csodás elemet nem tartalmaz. A természet törvényei érvényesek benne, az emberi világéi nem. A nép igazságérzete a képzelete segítségével megváltoztatja benne a valóság igazságtalanságát. A leleményes szegény ember minden nehézséget legyőzve megcsinálja a maga szerencséjét.
- 3) *Tanítómese* vagy *fabula* — Tanító jellegű példázat valamilyen életbölcesség szemléltetésére. Szereplői igen gyakran valami jellemző emberei tulajdonságokkal felruházott állatok, ezért állatmesének is szokták nevezni őket. (Pl. *A róka meg a holló*, *A teknősbéka és a nyúl*, *A róka meg a gólya*) A legismertebb tanítómese-írók a görög *Aiszóposz*, a római *Phaedrus*, a francia *La Fontaine*, a magyar *Heltai Gáspár*.
- 4) *Csalímese* — Tréfás, beugrató rövid történet. Több fajtája ismert: a "hazug" mese, a "végtelenített", folyton önmagába visszakanyarodó mese, az érdekes kalandot ígérő, de váratlanul félbeszakított történet stb.

III.

MONDÁK ÉS MONDAFELDOLGOZÁSOK

Mennydörög. A kisiú felnéz az égre, és azt mondja: "Összeveszett két felhő." Magyarázatot keres valami olyan dologra, amelynek az okát még nem értheti, hiszen hiányoznak hozzá a megfelelő tudományos ismeretei.

A kétéves kislány így fogalmaz: "Lilla felül a hintájára." Hároméves korára azonban ez a mondat már így hangzik: "Felülök a hintámra." Lilla már nem kívülről, mások szemével látja önmagát. Kialakult az "én-tudata". Egyelőre az érdekli a világból, amit lát, amit megfog — ami van. De eltelik egy-két év, és már ilyen kérdéseket tesz fel: "Én milyen kisbaba voltam?" "Te hova jártál oviba, mama?" "A dédinek ki volt az anyukája?" Elkezdi foglalkoztatni az, ami volt — a múlt.

A nemzeteknek is megvan a maguk gyermekkora. Már érdeklik őket a világ dolgai, a természet jelenségei, de tudományos ismeretek híján mesés magyarázatokat fűznek hozzájuk. A Balaton hatalmas medre nyilván óriások műve. A Tihany környékén bőve lelhető, kecskekörmökre emlékeztető megkövesedett kagylómaradványok nyilván úgy kerültek oda, hogy hajdanában egy szép királylány aranyszőrű kecskenyáját elsodorta a víz, s "a tó máig kihányja a kecskekörmöket". A kecskenyáját egyes hagyományok szerint egy gonosz boszorkány veszejtette a Balatonba, más hiedelmek úgy tartják, hogy maga a Balaton királya büntette meg a gögös királylányt, amiért nem volt hajlandó énekével meggyógyítani egyetlen fiát. A bosszú más módon is lesújtott a szívtelen lányra: ráomlott a hegy, ő pedig örökre belsejében rekedt. Azóta ő, aki sajnálta a hangját egy szerelemtől sorvadó ifjútól, boldog-boldogtalannak felelni köteles — mégpedig háromszor —, aki csak elkiáltja magát a tihanyi visszhangdombon. S lám, a történet túlélte magát a híres tihanyi visszhangot is, ugyanis a környékbeli meggondolatlan építkezés tönkretette ezt a páratlan akusztikai (=hangtani) jelenséget.

Az idézett történetek igen sok vonásukban emlékeztetnek a népmesére. Egy lényeges különbség azonban van. A mesék a képzelet birodalmában, meghatározatlan helyen játszódnak, ezek a történetek viszont valóságos földrajzi helyekhez, létező természeti jelenségekhez fűződnek. Az ilyen történeteket *mondáknak* nevezzük, mégpedig *természeti mondáknak*.

Léteznek másfajta mondák is: az úgynevezett *történelmi mondák*. Ezek egy nép múltjához, hőseihez, történelmének ismert személyiségeihez fűződnek. A történelmi mondák hihetősége egészen változatos. Az, hogy a halott Csaba királyfi (Attila fia) a Tejútton vágatott végig seregével a székelyek megsegítésére, nyilvánvalóan a képzelet szüleménye. Az, hogy Lehel vezér kivégzése előtt híres kürtjével halálra sújtotta I. Ottó német

császárt, nem tartalmaz csodás elemet, lehetne igaz is, ha a történelmi tények nem bizonyítanák az ellenkezőjét. A kalandozások legsúlyosabb magyar vereségéről, az ausburgi csatáról azonban tudjuk, hogy 955-ben volt, Ottó császár viszont 973-ban halt meg. Az is előfordulhat, hogy a mondák megőrizte esemény igaz. Meglehet, hogy Kinizsi Pál, a molnárlegény, úgy hívta fel magára Mátyás király figyelmét, hogy egy malomkövön nyújtotta át neki a vizet — erre azonban nincs más bizonyíték, mint a szájhagyomány: így mondják, így mesélik. A történelmi mondára tehát nem az a jellemző, hogy bizonyíthatóan nem igaz, hanem, hogy nem bizonyíthatóan igaz.

Van még egy alapvető különbség a mesék és a mondák szemlélete között. A meséről mindenki tudja — szerzője is, hallgatója is —, hogy nincs köze a valósághoz, csak gyönyörködtetésre, mulattatásra szolgál. A *mondát* azonban *igaznak hitték*, komolyan vették; nemcsak a köznép, akinek a soraiban keletkezett, hanem *a tudós történetírók is szavahihető forrásként hivatkoznak rájuk*, történelmi tárgyú *krónikáinkban*, az ún. *gestákban*. A gesták kézzel írott könyvekben, úgynevezett *kódexekben* láttak napvilágot. A kódexre jellemző a díszes kivitelezés, az ékes, nagy kezdőbetűk a fejezetek élén, ragyogó piros, kék, arany képecskékbe foglalva. Ezeket a kezdőbetűket nevezték *iniciálénak* a képecskéket pedig *miniatúrának*. A kódexirodalom virágkora hazánkban a XIII–XIV. század volt. Mivel az írástudók ebben a korban szinte kizárólag egyházi személyek voltak (magyar nyelvű írásbeliség gyakorlatilag nem létezett), a gestákat az egyház és az európai műveltség nyelvén, latinul írtak.

A régi magyar történelmi mondavilág leggazdagabb gyűjteményét három nagy kódexünk szerzőjének köszönhetjük.

- 5) Anonymus (a Névtelen) *Gesta Hungarorum* a XII. század végén keletkezett. A szerző, akiről annyit sikerült bizonyosra megállapítani, hogy a neve P-vel kezdődött, valószínűleg III. Béla király udvari jegyzője volt.
- 6) Kézai Simon műve a *Chronica Hungarorum* a XIII. századból való.
- 7) Kálti Márk (?) *Képes Krónikája*, a legdíszesebb kivitelű magyar kódex a XIV. század közepén, Nagy Lajos uralkodása alatt készült.

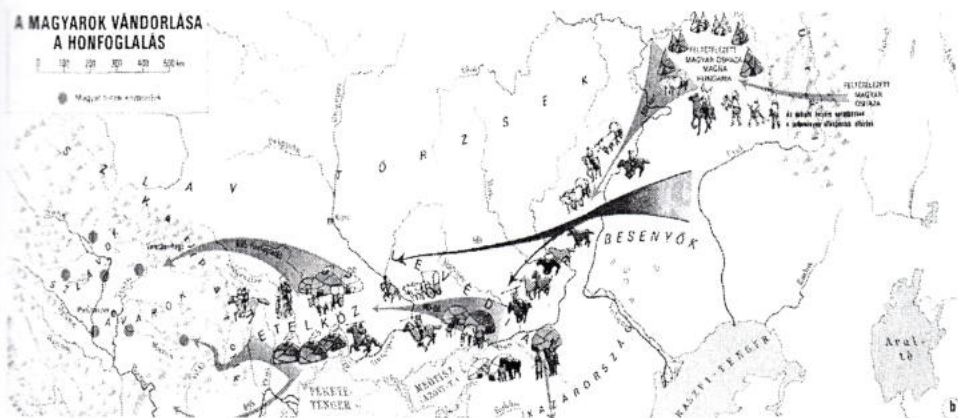
Eredetmondának nevezzük *egy nép, nemzet eredetéhez, származásához fűzött mesés hagyományt*. A magyar nép eredetmondája a csodaszarvas regéjét Anonymus *Gestájában* olvashatjuk. A mondát Arany János dolgozta fel gyönyörű költeményében, *Rege a csodaszarvasról* címen. A költeményt beillesztette a hun *témájú*, nagyszabású verses elbeszélésébe, a *Buda halálába*.

Az eredetmondákban szereplő, egy nemzet származásával összefüggésbe hozott, szentként tisztelt állatokat *totem-állatoknak* nevezzük. Ilyen nálunk a szarvas és a turulmadár, az oroszoknál a medve, az indiánoknál a tollaskígyó. Totem-őst sejtet a magyar ősanának Enéh király-

nének a neve is, ami ünöt, nőstényszarvast jelentett. A turul vadász-sólyomra emlékeztető képzeletbeli madár, az Árpád-nemzetség totem-állata. A monda szerint Emesét, Álmos fejedelem anyját álmában egy turulmadár teherbe ejtette, s megjósolták neki, hogy tőle dicső uralkodó származik majd. Álmos vezér Emese álma nyomán kapta a nevét. Kézai Simon Chronicája szerint *“Attila király címerén, melyet tulajdon pajzsán hordott, koronás fejű volt ábrázolva, ezt a madarat magyarul turulnak hívják.”*

Feladatok

- Olvassátok el a szöveggyűjteményből Juhász Gyula: *Emese álma* című versét!
- Tervezzetek iniciálékat!
- Járjatok utána, ki volt Buda (más források szerint Bleda), akiről Arany elbeszélő költeményt írt, s akiről a magyar főváros egyik része a nevét kapta!
- Találjatok ki természeti-földrajzi mondát a szülőhelyetek egyik településéről vagy érdekes természeti jelenségről!

Költészet, hagyomány és valóság Arany János: Rege a csodaszarvasról című költeményében

A csodaszarvas mondája szerint a magyar és a hun nép közös ősökre tekint vissza. Hunor és Magyar, Ménrót király és Enéh király gyermekei egy vadászat során, egy csodálatos gímszarvas üldözése közben eltévedtek. A szarvas új, gazdag és termékeny hazába, Szittyaföldre vezette őket. Itt vitézeikkel elrabolták Dul és Belár alán fejedelmek leányait.

Nemzetségük elszaporodott, és ők lettek a hun, valamint a magyar nemzet ősei, Ennyi a hagyomány.

Mi a történetből a valóság? — A legtöbb tudós az őshazát az Ural hegység lejtőire teszi. (Az Ural választja el Oroszország területén Európát Ázsiától.) Ekkor a magyarság még együtt élt legközelebbi rokonaival. Ezek a rokon népek (ugorok) később az Ob és Irtyisz folyó tájára költöztek (obi-ugorok), az önállósult magyar törzsek meg átkeltek az Uralon és Volga-könyöknél, a Káma folyó mentén létesítették a *Magna Hungaria* (Nagy Magyarország) néven ismert területet, ahol évszázadokon át éltek, s ahol ma is találhatók a magyarral rokon népek. (Ezt a földet kereste fel a XIII. században *Julianus barát*, a tudós szerzetes.) Ha megfigyeljük a helyneveket a földrajzi utalásokat Hunor és Magyar vándorútjában, talán innen indultak ők is. Arany János elég híven követi a magyarok útját jelenlegi hazánk felé. A sós tenger pusztá martja minden bizonytalansággal a sós vizű Kaszpi-tóra utal, amelyet hatalmas mérete miatt tengernek is neveznek. Ugyancsak erre a vidékre jellemzőek a gyakran lángra lobbanó földgáz és olajforrások:

*“Forrás keble olajt buzog,
Itt is, ott is égnek azok,
Mint sok őrtűz setét éjjel,
Lobban a láng szerteséjjel.”*

A Volga mellékfolyóját *“Kur folyót ők általúszták”*, majd *“Vadont s a Dont ők felverik”* — vagyis nyugatra tartanak. Végül eljutnak *“a Meóti kis tengerig”*, azaz a Ferke-tenger melléktengeréig, az Azovi-tengerig. Idáig vezeti őket a szarvas. Itt találunk rá a vándorlás következő fontos állomására, amit a történetírás *Levédiának* nevez, a néphagyomány (a rege is) Szittyaföldnek. A szittyák a monda szerint a vakmerő, harcias és nemeslelkű nép voltak, akiket még a világhódító Nagy Sándor sem tudott leigázni. (Lásd: Anonymus Gestája). Vezéreiket a krónikák szerint *Gógnak* és *Magógnak* hívták. Állítólag úgy pusztultak ki, hogy ellenségeik ércfállal választották el őket a külvilágtól. A *Rege a csodaszarvasról* Szittyaföldet *“Dúl király dús örökjé”*-nek nevezi, amelyhez immár a magyarok házasság révén jogot szereztek. Egyes krónikák Álmos vezért (Árpád apját) Magóg leszármazottjának tekintik, a magyarokat meg kedvtelve hívják olykor *“szittyák”*-nak.

(A csodaszarvas története Szittyaföld-Levédiában véget ér, a magyarok vándorlása azonban még nem. A IX. század elő felében még nyugatabbra vándorolnak a harcias besenyők támadásai elől. Új hazájukat, a Kárpátok vonalától keletre Etelköznek nevezték. Innen indultak el 995-996-ban, hogy a Vereckei-hágón át meghódítsák a Kárpát-medencét.)

Arany János természetesen a mondai nyersanyagot bővebben kiegészíti saját költői képzeletével. A fantázia műve pl. a *“tündériskola”*, ahonnan bajnokok a lányokat elrabolják. (A nőrablás, mint házassági forma, elfogadott szokás volt a vándorló, nomád népeknél, hiszen a *“kirajzó”* csapatokban többnyire nem vagy alig volt nő.)

A legmagasabb rendű költészet természetesen a vers utolérhetetlenül könnyed, dallamos, enyén archaikus (=régies, ódon hangulatú) népi nyelvezetében van. Az ősi felező nyolcas ritmus csak erősíti azt a hangulatot. Szinte tapintható, ahogy a "Fű kizöldül ó sírhanton / Bajnok ébre hősi lanton", ahogy életre kel a múlt. A népköltészet lényegét aligha lehetne szebben, kifejezőbben és egyszerűbben megfogalmazni, mint Arany tette:

*Száll a madár ágrul ágra,
Száll az ének szájrul szájra.*

Feladatok

- A) Gyűjtsetek művészi hasonlatokat és megszemélyesítéseket a versből!
- B) Keressetek idézeteket, amelyek azt bizonyítják, hogy az üldözött gím valóban titokzatos erővel rendelkező csodaszarvas!
- C) A régi magyar verselés kedvelt eleme a gondolatritmus — hasonló tartalmú gondolatok felsorolása egymás után, hasonló szerkezetű és ritmusú mondatokban. Arany János gazdagon és ezzel a költői eszközzel, felidézve a régi lantosok regéinek hangulatát.

*Pl. Száll a madár / száll az ének /
vagy
Feszés az íj / sebes a nyíl
vagy
Új kalandra / szebb csatára*

A fenti példákban a felező nyolcas egyik fele alkot gondolatritmust a másikkal. Akadnak nagyobb egységek is — pl. egyik verssor a másikkal, két verssor a másik kettővel, egyik versszak a másikkal. Gyűjtsetek példákat ilyenekre is!

- D) Milyen művészi fogással teszi élénkké, szemléletessé a költő az alábbi tényeket:
- a) A vitézek eltévedtek a pusztán.
b) A szarvas nyomtalanul eltűnt?
- E) *Szellő támad hűs hajnalra,
Bíborodik az ég alja,
Hát a szarvas nagy-merészen
Ott szökdécsel túl a vizen.*

Miért kifejező a "bíborodik" és a "szökdécsel" ige? (Jobban ráéreztek a válasza, ha rokonértelmű szóval helyettesítitek őket , pl. "pirosodik", "ugrándozik". Mi hiányzik a hatásból?)

- F) Száll a madár, száll az ének,
Két fiáról szép Enéhnek,
Zengő madár ágrul ágra,
Zengő ének szájrul szájra.

A fenti versszak hatszor ismétlődik a regében.

- Hogyan tagolják az ismétlődő strófák (=versszakok) szerkezeti részekre a költeményt?
- Az idézett strófa melyik motívuma fordul elő a bevezető és a befejező versszakban, mintegy keretbe foglalva így a verset?

A hun-magyar rokonságról

(Olvasmány)

Van a műnek egy eleme, amelyet Arany János még legjobb tudása szerint valóságnak tekintett, a tudomány jelenlegi állása szerint viszont a mondák világába tartozik —, ez pedig a hun-magyar rokonság.

A hunok belső-ázsiai eredetű bolgár-török nép, a magyar nyelvről azonban *Reguly Antal*, *Sajnovics János* és más nyelvtudósok egyértelműen bebizonyították, hogy a finnugor nyelvek családjába tartozik, tehát a finnel, az észttel, a lappal áll rokonságban. Legközelebbi rokonaink, az obi-ugorok (osztjákok, vogulok) Nyugat-Szibériában, az Ob és az Irtyisz folyók mentén élnek.

Ezt sokáig hevesen vitatták, nemcsak a mondai hagyomány miatt, hanem mert nyelvünkben sokkal több a török szó, mint a finnugor eredetű. Csakhogy ez még nem bizonyítja a rokonságot. (A "szendvics" és a "futball" szavunk az angolból került át hozzánk — tőlük tanultuk —, de attól még a magyar nem rokona az angolnak. (Az igen erős török hatás csak annyit bizonyít, hogy évszázadokon át szoros kapcsolatban álltunk a török népekkel, sőt rokonságban is — csakhogy nem, mint egy nemzetiségből való "testvérek", hanem, mint "sógorok". Magna Hungáriában a nagy kazár birodalom részei voltunk, Levédiában Dúl és Belár fejedelmek alán (más néven jász) törzsfők lehettek — márpedig ez is bolgár-török eredetű nép. (Hazánkban a Jászság települései — Jászberény, Jászladány stb. — ma is őrzik a nevüket.) Etelközben közvetlen szomszédságban éltünk a nagy bolgár-török birodalommal. (Megjegyzés: a hazánkat később meghódító ozmán-török a török nép egészen más ágába tartoztak; ennek ellenére, ha Törökországban jársz, meglepve fogod tapasztalni, hogy ők minket közvetlen rokonaiknak tartanak!)

A hun-magyar rokonság gondolata a néphagyományban gyökeredzik, de erősen táplálták az Árpád-házi királyok is. (Anonymus, Kézai krónikái őrizték meg a legtöbb anyagot Attiláról, a hunok királyáról.) Itt már a politikai érdek is belejátszik a hagyomány ápolásában — hiszen, ha a hagyomány igaz, mi magyarok nem hódítóként érkeztünk a Kárpát-medencébe a honfoglaláskor, hanem mint Attila világbirodalmának jogos örökösei. A későbbiekben a nemzeti büszkeség is sok gáncsot vetett

Regulyék elméletének. Elvégre előkelőbb dolog Attila király rokonának lenni, mint felvállalni a "halszagú atyafiságot" — közvetlen rokonaink, az obi-ugorok ugyanis igen egyszerű, halászó-vadászó nép. Ám a finnugor rokonság érvei olyan erősek, hogy romba döntenek minden más elméletet. Számptalan olyan nyelvtani elemet sorakoztattak fel, amely csak a finnugor nyelvekben létezik, sehol másutt: pl. az illeszkedés törvényét. S bár ezeket az érveket ma már senki nem vitatja, a tudósok egy része mind a mai napig nem tud belenyugodni, hogy a hun-magyar közös ősök feltételezése nem volt egyéb, mint tévedés. Ha az is, hogy került egy nép köztudatába, "ki szopta az ujjából" és miért? Ez a kérdés még megválaszolatlan. Ráadásul itt vannak az antropológiai (embertani) érvek — hiszen a kis termetű, sötét bőrű és hajú, enyhén ferde vágású szemű ősmagyarok külsőleg sokkal inkább emlékeztettek a törökre (harcmodorukról nem beszélve, mert eltanulhatták), mint a nyúlánk, szőke és kék szemű finnekre, Így aztán nem csoda, ha számos elmélet születik ma is, amely a kétféle álláspontot próbálja összeegyeztetni.

1. A *nyelvcseré* elmélete — Eszerint a magyar nem finnugor, hanem bolgár–török eredetű nép, akár a hun, de az ősi nyelvét elfelejtette. Vándorlásai során valószínűleg finnugor törzsek asszonyait rabolták el, s minthogy a nyelv többnyire anyai ágon öröklődik ("anyanyelv"), az utóbbiaknál létrejött a *nyelvcseré*. (Van ilyesmire példa — a bolgárok pl. török eredetűek, de ma már szláv nyelvet beszélnek.)
2. A *kettős honfoglalás* elmélete — Eszerint a honfoglalás nem egy, hanem két szakaszban ment végbe. Amikor Árpád vezér serege 996-ban átkelt a Vereckei-hágón, már éltek itt magyarok, Ezek a magyarok az V. században, a népvándorlás során sodródtak ide a hunokkal, és Attila király soknemzetiségű birodalmának részei lettek. Az első honfoglalókat az egyesek az avarokkal, mások a székelyekkel azonosítják.

A MONDA MŰFAJA

(Összefoglalás)

A *monda* valóság-alapból és költött, gyakran csodás elemből összeszótt népköltészeti epikus műfaj. Egy nép kultúrájának kezdeti szakaszaiban keletkezett.

Fajtái

Természeti (vagy földrajzi) *mondák*: valóságos földrajzi helyekhez, létező természeti jelenségekhez fűződnek, ezekre keresnek mesés magyarázatot.

Történeti mondák: Egy nép múltjához, hőseihez, ismert történelmi személyiségeihez fűződnek; csodás elemet nem feltétlenül tartalmaznak.

Az *eredetmonda* a történeti monda egy sajátos fajtája. Egy nép, egy nemzetség származását kutatja, többnyire mesés hagyományt teremtve. A bennük szereplő, szentként tisztelt állatokat, amelyekről egy nép gyakran önmagát eredezteti, totem-állatoknak nevezzük.

A mondákat rendszerint a szájhagyomány terjesztette, részint ismert krónikaírók dolgozták fel, mint hitelesnek tartott történelmi forrást.

A mondával rokon műfajok

1. *Rege* — verses, dalban előadott monda.

a) *Mítosz* — egy nép ősi hitvilágával, isteneivel, vallási elképzelésével foglalkozó történet. A mítoszok összessége a *mitológia*.

(A görög mitológia az európai kultúra egyik alapja. Az ősi magyar sámánhit mítoszai nem maradtak fenn, mert a keresztény egyház — mint pogány hagyományt — tűzzel-vassal irtotta őket.)

b) *Legenda* (a latin szó "olvasmány"-t jelent) — a keresztény szentek csodatételeiről szóló, életük eseményeit feldolgozó történet. A magyar legendák hősei többnyire az Árpád-ház szentjei: Szt. István, Szt. Imre, Szt. László, Szt. Erzsébet és Szt. Margit.

c) *Krónikás* (v. *históriás*) *ének* — a múlt vagy a jelen történelmi eseményeinek hitelesítésére szánt, időrendben történő verses feldolgozása, amelyet a szerző rendszerint lanttal, vagy egyéb hangszeres kísérettel adott elő. Műköltészeti alkotás — nálunk főleg a török időkben vált népszerűvé. (Lásd: Tinódi Lantos Sebestyén, a XVI. század "élő újság"-ja.)

A történelmi mondák időrendi sorrendbe téve *mondaköröket* alkotnak, amelyekből összeállítható egy nemzet története "alulnézetből", ahogy a néphagyomány őrzi.

A legismertebb magyar mondakörök

1. *A hun mondakör*

Eredetmondánk: a csodaszarvas története

Mondák Attila királyról, a hun világbirodalom fejeéről (V. század)

Isten kardja

Attila halála és temetése

Réka királyné sírja

Attila fiai

Ajánlott olvasmány Gárdonyi Géza: *A láthatatlan ember*

2. A honfoglalás és a kalandozások mondaköre (X. század vége)

- A vérszerződés
- A fehér ló mondája
- A szentgalleni kaland
- Lehel kürtje
- Botond legyőzi a görög óriást

3. Királymondák

- a) Az Árpád-házi királyok (1001–1301)
- b) Az Anjouk (XIV század első fele)
+ egyéb vegyesházi királyok
- c) A Hunyadiak; Mátyás király (1458–1490)

4. A török idők és a végvári harcok kora (1526–XVII. század közepe)

5. A kuruc-kor; II. Rákóczi Ferenc (XVII. század vége–XVIII. század eleje)

TÖRTÉNELMI KÓSTOLÓ

Nagyszerű lenne végigkövetni a magyarság történetét a mondák tükrében, összehasonlítva, mi történt a valóságban, és hogyan emlékezik meg erről a néphagyomány. Erre, sajnos nincs teljes egészében idő, de kiragadunk egy részt a király-mondákból (az Árpád-házi uralkodók történetéből), és készítünk egy ilyen vázlatos összevetést. A mondai anyagot, amelyre hivatkozunk, csak részben tartalmazza szöveggyűjtemény — használnotok kell hozzá Lengyel Dénes *Régi magyar mondák* (R. m. m.) c. kötetét, valamint egy-két ajánlott verseskötetben fellelhető költeményt.

Történelmi tények

XI. század

1. (Szent) István

Államalapító királyunk Géza fejedelem fia, I. István volt. Eredeti neve Vajk, az István nevet a keresztségben nyerte. Már apja belátta, hogy ha a keresztény, feudális Európában meg akarunk maradni, fel kell vennünk a kereszténységet, és le kell szoknunk nomád kalandozó életmódról.

Mondák és legendák

Szent Gellért legendája:

A magyarok szimfóniája

(első utalás a magyar népköltészet létezésére)

R. m. m. 107.

Ezért Nyugatról keresztény papokat hívott az országba. Fiát velük neveltette; később Bajor Gizella német hercegnővel házassította össze, úgy számítva, hogy amíg a lánya magyar királyné, a német császár nem fogja megtámadni az országot.

1000-ben Asztrik főapáttal II. Szilveszter pápa elküldi István számára azt a koronát, amelyet eredetileg a lengyel királynak szánt. Istvánt 1001-ben megkoronázzák; létrejön a *Magyar Királyság*.

Istvánra nehéz feladat hárult: meg kellett erősítenie az új államrendet, rá kellett szoktatni az embereket a magántulajdon tiszteletére, és meg kellett szerveznie egy zömében pogány hitű országban a keresztény egyházat, terjesztve a keresztény hitet. Ezt csak rendkívül kemény és szigorú intézkedésekkel, törvényekkel tudta elérni.

Szent István véres küzdelmeket vívott a rég rend, a pogány hit védelmezői ellen, sokszor még saját közvetlen rokonságával is. (*Koppány, Gyula, Vazul*)

Halála után súlyos örökösödési problémákat okozott, hogy fia, Szent Imre herceg fiatalon meghalt.

Trónviszályok Szent István halála után

Örökös híján megindult a nemzet erejét felémészítő belső harc a magyar koronáért. A németbarát *Orseolo Péter* és a pogányokkal rokonszenvező *Aba Sámuel* váltogatták egymást a trónon. Sok vér folyt el a pártoskodás közben; maguk a királyok is áldozatul estek a trónviszályoknak: *Aba Sámuel*t megölték, I. Pétert megvakították. Végül hazahívták külföldről a megcsonkított Vazul fiait, Andrást, Bélát és Leventét, hogy közülük válasszanak királyt.

A magyar korona (részlet)
(Szent István legendája nyomán)
R. m. m. 89–89.

István király ítélete
(Szent István legendája nyomán)
R. m. m. 101.
Szent István király intelmei
Szgy. 129.

Szent István király hadjáratai
István király betegsége
R. m. m. 94. és 110.
(*A Képes Krónika* nyomán)

I. András és I. Béla

Vazul fiai eleinte békésen kormányozták együtt az országot. I. András király az ország 1/3-át öccsének adományozta, mint hercegséget (dukátus), és örökösének is őt jelölte ki. Béla herceg hadvezéri tehetsége sokat segített Andrásnak abban, hogy a külső fegyveres támadásokkal szemben az ország függetlenségét megvédje. Legnevezetesebb a pozsonyi győzelem III. Henrik német császár hajóhadai ellen.

I. András sokat tett a keresztény hit és az egyház tiszteletének visszaállítására. 1055-ben ő alapította a híres tihanyi apátságot, amelynek latin nyelvű alapítólevelében található az első magyar nyelven írott mondattöredék.

A két testvér között akkor romlott meg a viszony, amikor I. Andrásnak fia született, Salamon. Ekkor már szeretette volna visszavonni öccsének tett ígéretét a trónutódlásról. Béla színleg lemondott a koronáról, a két testvér mégis hamarosan fegyveresen összecsapott. András halálosan megsebesült és öccse fogságában hamarosan meghalt.

I. Béla csak három évig uralkodott — halálos baleset érte: rászakadt a fából ácsolt trón.

Salamon király, I. András fia a német császár segítségével éveken át folytatta küzdelmét a hatalomért Bélával, később Béla fiaival, Gézával és Lászlóval (a későbbi Szent László). Megkoronázzák, de szerencséje változó. Sokáig állítólag Visegrádon raboskodik, a róla elnevezett Salamon tornyában. Végleges veresége után I. Géza, majd I. László kerül trónra.

A Vértes (A *Képes Krónika* nyomán) R. m. m. 120.

Zotmund (A *Képes Krónika* nyomán) R. m. m. 121/

Vörösmarty Mihály: *A bűvár Kund* Szgy.295.

*A korona és a kard*__
(A *Képes Krónika* nyomán)
R. m. m. 121.

Történelmi tények

I. (Szent) László (1077-1095)

Az egyik legnépszerűbb magyar király — számtalan monda fűződik a nevéhez. Szent István politikáját folytatja; megerősíti és bőkezűen támogatja az egyházat, „*vérrel írott törvényekkel*” védi a magántulajdont és az államrendet. Kiváló hadvezér számos győzelmet arat az országra támadó pogány kunok ellen. Győztes hódító háborúkat folytat a Balkánon. Nagyváradon temették el. Népszerűsége halála után is nőttön-nőtt.

Könyves Kálmán

I. Lászlónak csak leánygyermeke van, a trónon unokaöccse, Kálmán követi. Az ő uralma már átnyúlik a XII. századba (1095–1116). Sánta és púpos, de korának egyik legműveltebb uralkodója. Felvilágosult gondolkodására vall, hogy megszünteti a középkor egyik legkegyetlenebb szokásjogát, a boszorkányüldözést, kijelentvén, hogy „*boszorkányok pedig nincsenek*”. Törvényeiben már enyhül László szigorúsága — ez azt jelzi, hogy az ország már kezd beleszokni az új rendbe. Folytatja László egyháztámogató politikáját és balkáni terjeszkedését. Horvát királlyá koronázzák. Uralmának igen nagy részében hadakoznia kell trónkövetelő fivérével, Álmos herceggel. Többször megbocsát neki, de a harmadik összeesküvése után elveszíti türelmét, és megvakíttatja ötéves fiával, Bélával együtt.

XII. század

A Kálmán halálát követő időszakot szinte áttekinthetetlen zűrzavar (=anarchia) jellemzi. Véres trónharcok folynak, különböző érdekcsoportok marakodnak a koronáért, közben az ország gyengül.

Mondák és legendák

László herceg megmenti az elrabolt magyar lányt (Képes Krónika) R. m. m. 129/

A tordai hasadék
R. m. m. 156.

Szent László pénze
R. m. m. 157.

Szent László füve
R. m. m. 159.

Szent László legendája (Arany János: Toldi estéje.)
R. m. m. 159.

Királyok és ellenkirályok tiszavirág-életű uralma, külföldről felbukkanó trónkövetelők, véres bosszúk, mérgezések — mindez hozzátartozik a kor képéhez. A külföld per-sze ugrásra készen lesi, hogyan húzhatna hasznot a magyarok belső viszálykodásából.

III. Béla — a század utolsó királya. Nevével nem foglalkoznak mondák, mégis érdemes megjegyezni, mert *“oly sok viszály után”* erős kézzel rendet és békét teremtett az országban. Bizáncban nevelkedett, udvarában is bizánci szokásokat vezetett be. Jelentősek az építkezései (Esztergom, Fehérvár), sokat tesz az írásbeliség fejlesztése érdekében. Elrendeli, hogy minden elébe kerülő ügyet írásban rögzítsenek. Az ő kancelláriáján (a legfőbb államügyeket intéző hivatal) dolgozott *Anonymus*. A trónon fia, Imre követte.

XIII. század

Ebben a szerencsétlen században különösen két király nevéhez fűződik gazdag mondai anyag: II. András és IV. Bélához.

II. András (Endre) — II. Béla kisebbik fia. Feleségével meráni (német) Gertrudisszal együtt koronázták meg. A királyné nagy befolyást gyakorol a politikára; intézkedései elsősorban rokonainak és német párt-híveinek kedveznek. Ezt a magyar főurak sérelmezik, és a király egyik külföldi hadjárat idején Péter és Bánk bán vezetésével a pilisi erdőben meggyilkolják a királynét. A királyi hatalom gyengülését mutatja, hogy a hazatérő király mindössze egyet végeztetett ki a merénylők közül.

Bánk bán (Heltai Gáspár krónikája nyomán
R. m. m. 186/

+Petőfi Sándor: *Bánk bán*

(Megjegyzés: — ebből a témából írta Katona József legnagyobb nemzeti drámánkat, a *Bánk bán*t, Erkel Ferenc pedig operának dolgozta fel)

II. András elve: "...az uralkodó számára az adományozás legjobb mértéke az, hogy nincs mértéke". Féktelen birtokadományozásokkal próbálta megnyerni a főurakat, így aztán a királyi birtokok és a kincstár jövedelme egyre fogyott. Ráadásul értelmetlen külföldi hadjáratokra is elúszott az ország pénze. Ezt a király részint új adókkal, részint a pénz állandó rontásával próbálta ellensúlyozni.

A főurak hatalomvágya kielégíthetetlen volt. Ez veszélybe sodorta a kis- és közép-birtokosok földjeit. (Ők voltak az ún. "szerviensek" = "a király szolgái") A szerviensek elégedetlensége 1222-ben rákényszerítette a királyt az *Aranybulla* kiadására, amelyben jogaikat megerősíti, a híres ellenállási záradék pedig leszögezi, hogy ha a király nem tartja meg ígéreteit, alattvalói fellázadhatnak ellene. (Aranybulla = arany függőpecséttel megerősített királyi oklevél)

II. András és Gertrudis lánya volt Árpád-házi Szent Erzsébet, akit már gyermekkorában férjhez adtak Thüningiai Lajos német örgrófhhoz. Jótékony cselekedetinek emlékét sok legenda őrzi, valamint a vele kapcsolatos csodákét is.

Szent Erzsébet legendája
(*Karthauzi névtelen*)
Szgy. 117.

IV. Béla ("a második honalapító")

Már trónra jutása elején megmutatta, hogy nem kívánja folytatni apja gyenge kezű politikáját. A trónteremből kivitette a székeket, és eltűzeltette: ne üljenek le az alattvalók a király jelenlétében! Ezzel sok ellenséget szerzett, de igazán csak akkor mérgesedett el viszonya a főurakkal, miután betelepítette az országba a kunokat.

Történelmi tények

IV. Béla szolgálatában állt a híres Juliánus barát, aki felkereste a magyarok ősi földjét, *Magna Hungáriát* a Volga mentén; hírt hozott az ott élő magyarokról, valamint a tatárok készülődő hadjárataról. Béla az ország védelmére hívta be a kunokat, akik ugyan nem ismerték a keresztény hitet, sem a magántulajdont, jól ismerték viszont a tatárok harcmodorát. Ám a király döntését általános tiltakozás fogadta — annyira, hogy Kötöny kun királyt meggyilkolták.

A kunok és a magyarok egymás öldöklésével voltak elfoglalva — a tatár veszélyt senki sem vette komolyan. 1241-ben azután a tatárok váratlanul rátörtek az országra. A király embere hiába hurcolta körbe a véres kardot (a hadba hívó jelet), alig ment el valaki. A muhi csatában a tatárok csúfos vereséget mértek a magyar seregre, utána egy évig dúlták, fosztogatták az országot.

A tatárok 1242-ben váratlanul kivonultak. Valószínűleg a nagykán-választásra tértek vissza Tatárországba. IV. Béla ekkor hozzáfogott az ország újjáépítéséhez. Emberi nagyságát mutatja, hogy képes volt tanulni saját hibáiból: hiába volt igaza, ha igazságát nem tudta az alattvalóival elfogadtatni. Változtatott hát politikáján: ő is adományozott birtokokat, de azzal a feltétellel, hogy a tulajdonos kővárat épít rájuk. A tatárjárás ugyanis bebizonyította, hogy a tatárok ezeket képtelenek bevenni. Lányát, Margitot, korábbi fogadalmához híven apácának adta, hogy Isten megmentse a nemzetet az újabb tatár veszedelemtől. Ő lett a legendákból jól ismert Szent Margit.

Mondák és legendák

Juliánus barát
Szgy. 114.

A magyarok és a kunok viszálykodása
(Rogerius nyomán
R.m.m. 194.)

Tatár-világ Magyarországon
(Rogerius püspök krónikája
nyomán)
Szgy. (R.m.m.203.)

Szent Margit legendája
(R.m.m. 215.)
vagy
Szent Margit legendája
(Marcellus)
Szgy. 118.

Béla uralkodásának utolsó szakaszában minden erejét arra fordította, hogy kivédjen egy esetleges második tatárjárást. Ugy érezte, hogy csak önmagára támaszkodhat. Sok tragédia éri — lánya és kisebbik fia meghal, örököse, István haddal támad apjára a koronáért. De a *“második honalapítás”* néhány évtizede alatt újjáteremtette az elpusztultnak vélt Magyarországot.

Az utolsó Árpád-háziak

IV. Béla után az Árpád-háznak nem volt több jelentős királya. Trónját fia, *V. István* örököli, akit Béla a meggyilkolt Kötöny kun király lányával házassít össze. Az ő házasságukból származik a züllött életéről híres *IV. (Kun) László*, akinek uralkodása alatt elképesztő méreteket ölt az anarchia. A királyt legjobb cimborái, a kunok gyilkolták meg. Utódjával, *III. Andrással* *“letört az arany-ág”*, kihalt az Árpád-ház utolsó sarja. (1301)

Petőfi Sándor: *Kun László*
(tréfás verses krónika)

Fogalommagyarázat

1. *Feudalizmus, feudális rend* — a földbirtokos nemesség uralmán alapuló társadalmi rendszer. Legfőbb vagyon a föld, leglényegesebb megélhetési forrás a földművelés. A feudális állam élén a király áll. A nemesek a birtokaik legnagyobb részét tőle kapják, cserébe katonáskodással tartoznak. A feudális állam fő támasza az egyház. A termelő munkát a parasztok végzik. Jobbágsorban élnek, ami azt jelenti, hogy a földesuruktól függnék. Van egy kis földbirtokuk, amit a földesúr bocsát rendelkezésükre — cserébe pénzzel, terménnyel és ingyen munkával tartoznak a földesúrnak, a királynak és az egyháznak.

2. *Nomád életmód* — vándorló életmód. Így éltek az ősmagyarok is a honfoglalás előtt. Lényege: a legelőről legelőre hajtott állatokat követi az egész nemzetség. Addig folytatható, amíg van "senki földje", azaz szabad földterület. A magyarok nomád életmódjának az vetett véget, hogy elérkeztek a feudális Európa határáig, ahol a föld már magántulajdon volt, tehát nem hajthatták rá az állataikat a törvény megsértése nélkül. Két út közül választhattak: vagy rablással tartják fenn magukat (lásd: kalandozások) – ebben előbb-utóbb elvéreznek; vagy ők is alkalmazkodnak Európához. Erre kényszerítette rá vérrel-vassal, de a saját érdekében a magyarságot Szent István király.
3. *Középkor* — a korai feudalizmus kora.
4. *Bizánc* — a Kelet-római Birodalom központja. A Római Birodalom 395-ben kettészakadt: keleti részre (bizánci császárság) és nyugati részre. A nyugati rész a népvándorlás következtében hamarosan szétesett, de központja Róma maradt, a pápa és a katolikus egyház székhelye. Bizánc a görög-keleti (ortodox) vallást követte. A magyarok a nyugati keresztény (katolikus) vallás felvétele mellett döntöttek, de az Árpádok alatt sohasem szakadt meg az élénk kapcsolat Bizánccal sem. Bizánc neve később Konstantinápoly, ma Isztambul.

Feladatok

A kijelölt mondákat házi olvasmányként dolgozd fel a megadott szempontok szerint:

A magyarok szimfóniája Mit nevezett így a külföldről hazánkba érkező Gellért püspök? Miért tartja különösnek a dallam lejtését? Mit becsült a daloló parasztasszonyban?

A magyar korona A monda meglehetősen híven követi a valóságot. Mi a csodás elem benne?

István király ítélete — *Szent István király intelmei* Keressetek közös vonást a legendában és az intelmekben! Olvassátok fel az *Intelmekből* azt a részt, amely a király igazságos ítéletében érvényesül!

Szent István hadjáratai — *István király betegsége* Szent István a régi rend elleni küzdelemben a legkegyetlenebb ítéletektől sem riadt vissza, még saját közeli rokonai esetében sem. Mi lett a sorsa *Koppánynak*, *Gyulának*, *Tonuzóba* besenyő fejedelemnek és *Vazulnak*? (Bár az utóbbi nem István ítéletének hanem az udvari ármánynak esett áldozatul a monda szerint.)

A *Vértes* Honnan ered a monda szerint a Vértes hegység neve?

Zotmund (A német hajókat elsüllyesztő közvitézt más források szerint Kundnak hívták.) Írjatok fogalmazást *Zotmund* (Kund) hőstettéről!

Ajánlott vázlat:

A parton álló magányos vitéz külseje

Az éjszakai pusztító vihar leírása

A német hajók látványa a partról

A vitézben született terv

Zotmund a hajók közelében

Halálosan veszélyes helyzetbe kerül — találékonyosságával megmenekül

A süllyedő hajók leírása

A király és a herceg öröme, *Zotmund* jutalma

(A vihar leírásánál alkalmazzátok a tanult költői eszközöket: kifejező jelzők és igék, hasonlatok, metaforák, megszemélyesítések stb. Olvassátok el *Vörösmarty Mihály: A bűvár Kund* c. regéjét; idézzétek fel a *János vitézből* a pusztai és tengeri vihar leírását!)

A Szent László – legendákból

- Hogyan keverednek a történetekben a *természeti monda*, a *történeti monda* és a *legenda* ismertetőjelei?
- Járj utána természetismeret-órán, hogyan keletkezett a valóságban a tordai hasadék, és mi az, amit a nép Szent László pénzének nevez?
- A monda szerint miért Nagyváradon temették el Szent Lászlót?
- Az Arany János feldolgozásában olvasott *“Szent László legendája”* a hun mondakörnek mely közismert történetével mutat rokonságot?

Bánk bán

A monda — a valóságos történelmi okokon túl — hogyan, milyen magánéleti okokkal magyarázza Bánk bán lázadását és merényletét a királyné ellen?

Hallgassatok részleteket Erkel Bánk bán c. operájából!

Heltai krónikájában, Petőfi versében, Katona drámájában meg egyezik a gyilkosság ténye, de a körülményei mások. Heltainál (a valósághoz híven) Gertrúdot a pilisi erdőben ölik meg az összeesküvők; Petőfinél a dorbézoló, lakomázó idegenekre törnek rá a magyarok Bánk vezetésével; Katona József drámájában Bánk bán, az ország nádora (= a király helyettese) egymaga keresi fel a királynét a trónteremben, hogy mint bíró ítélkezze felette. Ha rajtad állna, melyiket választanád? Miért?

Szent Erzsébet legendája Árpád-házi Szent Erzsébetet csaknem mindig rózsákkal ábrázolják a festményeken és szobrokon. Miért?

Jézus tanításaiból: *“Bizony mondom nektek, amit a legkisebbik testvéreim közül egyel is tettetek, velem tettétek.”*

A Szent Erzsébethez fűződő csodatételek közül melyikkel szemléltetnétek a fenti gondolatot legszebben?

Juliánus barát Képzeld magad Juliánus barát helyébe, és írd napló formájú fogalmazást *Megtaláltuk az őshazát* címmel! Legyenek benne elbeszélő, leíró és párbeszédes részek is! Nyelvtanórán ismételjétek át a párbeszédes forma írásbeli megjelenítését!

A magyarok és a kunok viszálykodása Játsszatok szerepjátékot! Képzeljétek el két nemesúr vitáját: egyik élesen ellenzi a király döntését a kunok betelepítéséről, másik támogatja. Többen is bekapcsolódhatnak, érvelve valamelyik fél mellett.

Tatárvilág Magyarországon Hozzatok példákat a tatárok kegyetlen-ségére! Hogyan menekült meg Rogerius püspök?

Szent Margit legendája A katolikus egyház olyan embereket avatott szentté, akik példaképpül szolgáltak az összes hívőnek, és életükkel kiérdemelték az örök üdvösséget a mennyországban. A szenteket életükben és haláluk után gyakran csodás jelenségek kísérték a legendák szerint.

Margit erényei, amellyel a szentségre rászolgált: alázat, lemondás, ájtatosság, önsanyargatás. Magyarázd meg példákkal ezeknek a tulajdonságoknak tartalmát! Változott-e megítélésük az idők folyamán?

(Megjegyzés: Később ajánlott olvasmány lesz Gárdonyi Géza: *Isten rabjai* c. regénye. Abból jobban megértitek majd a kort és Margit királylányt.)

IV. A LOVAGKOR

A XIV. század elején, az Árpád-ház kihalása után hajmeresztő állapotok uralkodtak az országban. A magyar föld tíz éven át volt a hataloméhes, marakodó nagyurak szabad prédája, akik semmiféle törvényt nem ismertek. Több külföldi uralkodó pályázott a magyar trónra, némelyik el is foglalta, de uralmuk nem volt érvényes, mert a magyar koronát ellop-ták!

Végül a nápolyi *Anjou* (anzsu) *Károly Róbert* került ki győztesen a csatározásokból. A tíz éves anarchia után még tíz esztendejébe telt, míg leszámolt a lázadó "kiskirályokkal", és hozzáfoghatott a nemzet pénzügyi helyzetének rendbehozásához. Údító újdonság a magyar történelemben: egy király, aki ért a pénzhez — nemcsak költeni tudja, és nemcsak a szegény jobbágyokból sajtolja ki! A nemesfémbányászat és a vámok jövedelmének kihasználásával, a városok támogatásával, okos engedelmekkel, előnyös külkereskedelmi szerződésekkel, értékálló pénz, az *aranyforint* bevezetésével elérte, hogy ő, aki koldusszegény országot örökölt, fiára, Nagy Lajosra Európa egyik leggazdagabb birodalmát hagyta.

Nagy Lajost az utókor a "lovagkirály"-ként emlegeti, mert udvarában virágozott a Nyugat-Európából elterjedt *lovagi kultúra*. A lovagok páncélos lovaskatonák voltak a király vagy egy-egy hatalmas hűbérúr szolgálatában. Szolgálataikért adománybirtokkal, címerrel jutalmazták őket. Egy vitét a király üthetett lovaggá — természetesen akkoriban csak nemesember részesülhetett ebben a tisztességben. A lovagnak fel kellett esküdnie az úgynevezett lovagi erényekre: a harcban tanúsított hőies-ségre, a küzdelem előírt szabályainak betartására, a legyőzött ellenfél iránti nagylelkűsége, a gyengék védelmezésére (lásd: "lovagias" szavunk tartalma), és mindenkifelett az Isten, a király és a nő tiszteletére, szolgálatára. A lovagkor kedvelt szokása volt a *bajvívás*. Gyakran vérre ment a küzdelem (két lovag fegyverrel döntötte el a vitás ügyeit, vagy torolta meg becsületén esett sérelmet), de a „*lovagi torna*” többnyire csak fegyveres erőpróba, sport, díszes külsőségek közt megrendezett látványosság volt.

Feladat

Búvárkodj a könyvtárban! Járj utána, milyen volt a lovagok öltözéke, fegyverze, hogyan zajlott a lovagi torna! Készíts jegyzeteket, rajzokat — ha tudsz, hozz képeket!

A lovagok hőstetteit a hír, a monda szárnyra kapta, krónikások írásba foglalták. Nagy Lajos korának legnevezetesebb lovagja volt a félelmetes erejű *Toldi Miklós*. "*csudás tetteiről*" már a XVI. században krónikát írt *Ilosvai Selymes Péter* (Szgy. 120); igazán ismertté azonban "*majd kilenc-tíz emberöltő*"-vel később vált a neve. És most ugorjunk az időben vagy 500 esztendő! ...

Keletkezése

1846-ban egy nemes magyar irodalmi társaság, a Kisfaludy Társaság a János vitéz országos sikerén felbuzdulva pályázatot hirdetett:

“Készíttessék költői beszély, melynek hőse valamely, a nép ajkain élő történeti személy, pl. Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb., forma és a szellem népies legyen.”

Vagyis a pályázat kikötötte a műfajt: *“költői beszély”*, azaz elbeszélő költemény; minden további kikötés arra vonatkozott, hogy a népköltészet értékeit kell a műköltészetbe átmenteni — népmondai hősről kell népi gondolkodásmóddal, népi nyelven és verseléssel verses-epikus művet írni.

A pályázat nyertese egy ismeretlen nevű falusi jegyző lett, aki távol a fővárostól, Nagyszalontán élt a családjával. Egyszerű parasztcsalád gyermeke volt, még az iskoláit sem fejezte be, és a falusi emberek tyúk-pőrével foglalkozott. *Arany Jánosnak* hívták. Költeménye akkora tetszést aratott, hogy a bírálók a pályadíj összegét a kitűzött 15 aranyról 20-ra emelték. Azonban sikernél, pénznél nagyobb örömet okozott Arany számára, hogy remekműve, a *Toldi* révén megnyerte Petőfi Sándor barátságát. Petőfi már a kézirat elolvasása után levélben fordult *“Toldi írójához”*, amelyben ezt írta:

“Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék.”

Ez a gondolat, ez a közös költői elv az az alap, amelyen a magyar irodalom legszebb költőbarátsága épült. Petőfi a prózai sorokhoz verses levelet is melléklet (*Arany Jánoshoz*), amelyre Arany ugyancsak versben válaszolt. Mindkét vers megtalálható a szöveggyűjteményben. (300. és 304. old.) Mindkét költő — túl a lelkendező örömen és dicséreteken — kifejti benne *ars poeticáját*, azaz a költészetről alkotott felfogását.

Ertelmezzük Petőfi verses levelének alábbi képeit:

*“Más csak levelenként kapja borostyánt,
S neked rögtön egész koszorút kell adni.”*

*“Az iskolában nem tanulni, hiába
llyet.....a természet tanított tégedet.”*

*“Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja.”*

“S ez az igaz költő, ki a nép ajkára
Hullatja keblének mennyei mannáját.”

Arany válaszának kulcsversszaka:

“S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthon leli magát ajakimon dala.

(Válasz Petőfinek)

A metafora egy fa képét varázsolja elénk. Mit jelképez az összetett költői képben a törzs, a “sarjadék” (ág) és a virág?

Arany a Toldit később Petőfi ösztönzésére *trilógiává* (=három önálló részből álló mű) bővítette: megírta a *Toldi szerelmét* és a *Toldi estéjét*.

A Toldi forrásai

Miért éppen Toldi Miklós történetére esett Arany János választása? Egyik oka a szalontai néphagyomány. Toldi szülőföldje, Nagyfalu azon a vidéken volt, ahol Arany élt — később egybeépült Nagyszalontával. A falu öregjei sokat meséltek a nagy erejű vitézről. A híres szalontai “*csonka torony*”-ról azt tartották, hogy az valamikor a Toldi-vár tornya volt; a szalontai ivó udvarán állt egy asztal, amelynek lapját egy régi malomkő alkotta — arról azt tartotta a néphit, hogy azonos a malomkővel, amelyet Toldi Miklós valaha eldobott. A műnek természetesen volt írott forrásanyaga is, mégpedig a XVI. századi Ilosvai Selymes Péter már említett krónikája: “Az híres-neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való *história*.” Ezt a művet Arany János már gyermekkorában olvasta, egyes sorait fel is használta *mottóként* a Toldi egyes énekei elé. (Mottó = egy mű, vagy egy mű fejezetei elé, a jobb felső sarokba írt, lényegkiemelő idézet.)

Ezenkívül Arany még sok történelmi leírást, forrásmunkát áttanulmányozott, hogy hitelesen, a valóságnak megfelelően ábrázolja a XIV. századi Magyarországot, Nagy Lajos király korát. (Pl.: milyen volt egy korabeli konyha, milyen öltözéket viselt egy páncélos vitéz, mik voltak a bajvívás szabályai, hogyan festett a király sátra vagy a korabeli pesti építkezés, stb.)

Megjegyzés: a korhűség ellen elkövetett vétséget *anakronizmusnak* nevezzük (Pl.: az összeesküvők vezetője, Brutus nem mondhatta Caesar-nak : “*Caesar, ütött az óra*” — mivel a régi rómaiak még csak a homokórát ismerték.) Az anakronizmust nem is olyan könnyű elkerülni. Még a roppant lelkiismeretes Arany is beleesik egy helyen ebbe a hibába, mikor Miklós azt állítja öreg szolgája, Bence meséjéről:

*Máskor a tűzhelynél tengerit morzsolva
Ítéletnapig is elhallgattam volna.*

A tengeri, azaz a kukorica Amerikából került Európába, Amerikát pedig Toldi idejében még nem fedezték fel.

A Toldi *tárgya*: egy népi hős felemelkedése a saját erejéből, nemes tulajdonságai segítségével.

A *főcselekmény* röviden: — Toldi Miklóst, a nagy erejű, nemesi származású fiút a bátyja, György paraszti sorba kényszeríti, nem neveli a rangjához és erejéhez méltó vitéznek:

*Mert attól félt, hogy Miklós erős karja
Az ő hírét-nevét homályba takarja.*

Ráadásul apai örökségét, a birtokrészét is meg akarta kaparintani. Kihasználta, hogy ő az idősebb, és a királyi udvarnál szolgál: addig ingerelte, gúnyolta öccsét, míg gyilkosságba nem hajszolta. Így már megvolt az ürügye, hogy törvény kezére juttassa, és megszabaduljon tőle. Miklós elbujdosott otthonról. Budára ment, hogy a király kegyelmét valami nagy hőstettel kiérdemelje. Ez sikerült is: legyőzte a bajvívásban az ország becsületét gyalázó cseh vitézt. Ezzel elérte a legfőbb vágyát: nemcsak kegyelmet nyert, hanem tisztként bekerült a király seregébe. A *“rókalelkű bátyát”* viszont száműzték az udvartól.

Az epikus művek szerkezete

Az epikus (elbeszélő) művek cselekményét (meséjét) nagyjából mindig ugyanazokra a szerkezeti elemekre bonthatjuk:

*expozíció (előkészítés)
bonyodalom
krízis*

k i b o n t a k o z á s

*tetőpont
megoldás*

A hosszabb epikus művek cselekményét gyakran epizódok (önálló kis elbeszélések a főcselekményen belül) tarkíthatják. A hagyományos szerkezeti elemek alkalmanként másokkal is kiegészülhetnek — a Toldi pl. *előhang*gal kezdődik, és *utóhang*gal fejeződik be.

A Toldi szerkezete

Előhang — szerepe: hangulati előkészítés, a kor felidézése.
Milyen költői látomás (vízió) segítségével elevenedik meg a költő képzeletében Toldi alakja?

- I. ének — *expozíció* (előkészítés)
 Hogyan ismerjük meg a főhős
 külső tulajdonságait
 körülményeit
 vágyait, indulatait?
- II. ének — az *expozíció* folytatása: az ellenhős (Toldi György) bemutatása
bonyodalom — az események kizökkennek megszokott kerékvágásukból. Történik valami, aminek a következményeként a főhős nem akar vagy nem tud tovább az addigi módon élni. Ez a fordulat a *konfliktus* (összeütközés) a bátyjával.
- III. ének — a *bonyodalom* folytatódik, és eljut a *krízishez* (mélypont). A *konfliktus* olyan tragikus helyzethez vezet, amely döntő fordulatot eredményez a hős életében — lehetetlenné teszi (legalábbis látszatra) hogy elérje a célját, sőt pusztá életét is veszély fenyegeti. (Miklós gyilkosságba esik.)
- A két legdöntőbb esemény — a mélypont és a tetőpont — közé eső hosszabb részt *kibontakozásnak* nevezzük. Feszültté, izgalmassá az teszi az események kibontását, hogy a főhős hol közelebb jut a kitűzött célhoz, hol távolodik tőle, bizonytalanná téve a végkifejletet. A Toldiban a kibontakozás a *IV. énektől a X. énekig* tart.
- Vizsgáljuk meg az említett "ingadozást" Miklós sorsán!
- IV. ének — kilátástalan, kétségbeesett helyzet. A kilábalás kezdete: bizonytalan tervezetés a jövőről (21–22. vsz.)
- V. ének — *epizód* (farkaskaland)
 A főhős csaknem jóvátehetetlen lépésre szánja el magát, de aztán úrrá lesz a kísértésen (14–15. vsz.)
- VI. ének — Miklós elbúcsúzik édesanyjától; tervei kezdenek határozott alakot ölteni (15. vsz.)
- VII. ének — Találkozás az özvegygel. Hatalmas előrelépés.
 Már nemcsak arról van elképzelése Miklósnak, hova, kihez, miért megy, hanem arról is, mit akar tenni.
- VIII. ének — Ez az ének szabálytalanul illeszkedik a szerkezet menetébe. Eddig Miklós sorsát követtük nyomon időrendben, most kicsit visszatérünk az időben, és azt tudjuk meg, mi történt Miklós bujdosásával párhuzamosan Györggyel Lajos királynál. Ám a kitérő csak látszólagos – valójában ez is Miklós sorsának alakulásával foglalkozik. Az irigy testvér ármánykodása lelepleződik, a király részéről Miklós elől elhárulnak

az akadályok. A kedvező fordulat egyetlen szépséghibája: Miklós nem tud róla.

- IX ének* — *epizód* (a bika legyőzése)
A kedvezően alakuló események menete — nem sokkal a cél előtt — megtörik. A főhős rádöbben, hogy az akadályozó tényezők közül figyelmen kívül hagyta az egyik legfontosabbat: a szegénységét. Az ismét kilátástalannak tűnő helyzetet felvillanó és kihunyó reménysugarak teszik még elkeserítőbbé.
- X. ének* — váratlan kedvező fordulat (Bence érkezése)
A döntő tett elől elhárulnak a külső akadályok; most már minden a hős személyes helytállásán múlik.
- XI ének* — *tetőpont*: a döntő esemény, amely kimenetele meghatározza a főhős egész sorsát. (Viadal és győzelem)
- XII. ének* — *megoldás* — a főhős a király bölcs és igazságos döntésével, hőstette jutalmaképpen eléri célját: vitéz lesz. Ellenfele megbűnhődik.
- Utóhang* — a hős utóéletét vázolja fel, (*„Rettenetes vitéz támadott belőle”*; nem nősült meg, nem gyűjtött vagyont, megőrizte féktelen, szilaj és nagylelkű természetét.)

Elemezzétek Miklós sorsának alakulását a fenti szerkezeti vázlat követésével!

Figyeljétek meg, milyen lélektani mélységekkel és alaposággal mutatja be a költő, hogyan jut el Miklós a gyilkosságig!

- Laczi és katonái megalázzák (néma elégtétel; magába fojtott indulat)
- György elutasítja testvéri közeledését; Bátyja rideg, gúnyos viselkedése fellázítja, de türtőzteti magát.
- Apai örökségét követeli; a válasz — pofon. A türelem fonala elszakad — Györgyre támad. Kis híján anyját éri a halálos csapás. Miklós elgyengül a kiállt megrázkódtatástól.
- Félrevonul. A részeg katonák gúnyolják, dárdával dobálják körül. Miklós *“azzal áll a bosszút, hogy csak fel sem vette”*. (Meddig képes még uralkodni magán?)
- Egy dárda a vállát éri. Hirtelen fizikai fájdalom. Agya elborul, önuralmát elveszíti. A malomkő. Nem szántsándékkal — hirtelen indulatában cselekszik.

Fogalmazási témák:

- a) Képzeld el, hogy Miklóst elfogják. és bíróság elé állítják. Légy az ügyvédje, és fogalmazd meg a védőbeszédét!
- b) Készíts helyszíni közvetítést riporterként Miklós és a cseh vitéz viadaláról! (A szándékolt anakronizmus humor forrása is lehet. Lásd: Petőfi *Kun László krónikája*:
"Meghallja ezt a szentséges pápa,
Haragjában adtateremtettéz..."

Az epizódok szerepe a Toldiban

Az epizód önálló kis elbeszélés vagy kaland a főcselekményen belül. A Toldiban legismertebb két epizód a *farkaskaland* és a *bika legyőzése*.

Az epizódok az előzmény nélkül is érthetők, de kihagyásuk szegényítené a művet.

1. Az epizódok *jellemzik a főhőst*. A Toldiban az epizódok elsősorban Miklós *erőpróbáit* mutatják meg. Toldi nevét főleg hihetetlen fizikai ereje miatt őrizte meg a szájhagyomány — lehetetlen tehát elmesélni a történetet, hogy ne kapjunk ízelítőül egy-két példát az erejére. (Pl. fegyver nélkül birkózik két farkassal, pusztá kézzel megfékezi az elszabadult bikát stb.)
2. Az epizódok kapcsán *gondolatok ébrednek a hősből* — ezek viszont már szoros kapcsolatban állnak a főcselekménnyel.

A farkaskaland döbbsenti rá Miklóst, hogy könnyűszerrel megölhetné bátyját, ha akarná, hiszen nem csak az ereje van meg hozzá, hanem erkölcsi indítéka is, mert György még a farkasnál is rosszabb.

*Félszékét oltalmazza a mezők vadja,
Ki nem háborítja, azt meg nem támadja.
Akkor is barmoknak tizedelve nyáját,
Meggíméli mindig a maga fatáját.*

Felmerül benne a testvérgyilkosság gondolata, de aztán úrrá lesz indulatain, és elhessenti a kísértést: "Allj meg, állj meg, Toldi, gyilkos a szándékod!" Miklós a legnagyobb győzelmét aratja, amikor saját gyűlöletét küzdi le, s nem áll bosszút, pusztán csak azzal, hogy megtréfálja Györgyöt — álmában a párnájára teszi a két döglött farkast. Meggondolatlan tettével felébreszti a kutyákat, ezért menekülnie kell. Így kapcsolódik be az epizód mellékága az események fősodrába.

A bika megfékezésének is megvan a maga szerepe a mű egészében. Miklós már-már a markában érzi a diadalt a cseh vitéz felett, amikor a nép hálátlansága, a henteslegények durvasága rádöbbsenti, hogy távolabb van a céltól, mint valaha. Rongyos paraszti ruhájában

talán nem is engedik a küzdőtér közelébe. Kettőzött erővel tör rá az árvaság érzése. Gondolatai összekapcsolják a jelent a múlttal. Eszébe jut búcsúja édesanyjától:

*Akkor is oly csendes, méla éjszaka volt,
Akkor is oly tisztán tündökölt a hold,
Akkor is ki volt ő mindenünnen zárva,
Nyughelyet nem adott senki éjszakára.*

3. Az epizódok a fokozás eszközével a főcselekmény tetőpontját készítik elő. Arany János egyre nehezedő, egyre jelentősebb próbatételek során viszi el hőstét a végső győzelemig. Amikor a farkasokkal verekszik, pusztá életét védi, amikor a bikát megfékezi, száz meg száz életet ment meg a pesti utcákon, amikor a cseh bajnokon diadalt arat, egy ország becsülete a tét.

A szerkezet arányai, művészi összhangja

Már Petőfi János vitézében megfigyelhettük az elrendezés tökéletes szimetriáját. Ez a típusú szerkesztés a Toldiban is fellelhető.

Feladatok

- A) Állapítsd meg, hány nap alatt játszódik le a Toldi cselekménye!
- B) Melyik részt tartod a legfeszültebbnek, legizgalmasabbnak? Mely ének a legalkalmasabb színpadi átdolgozásra? Miért?
- C) Milyen párhuzamok és ellentétek kapcsolják össze az alábbi énekpárokat?

I. --XII.....

II. --VIII.....

III. --XI.....

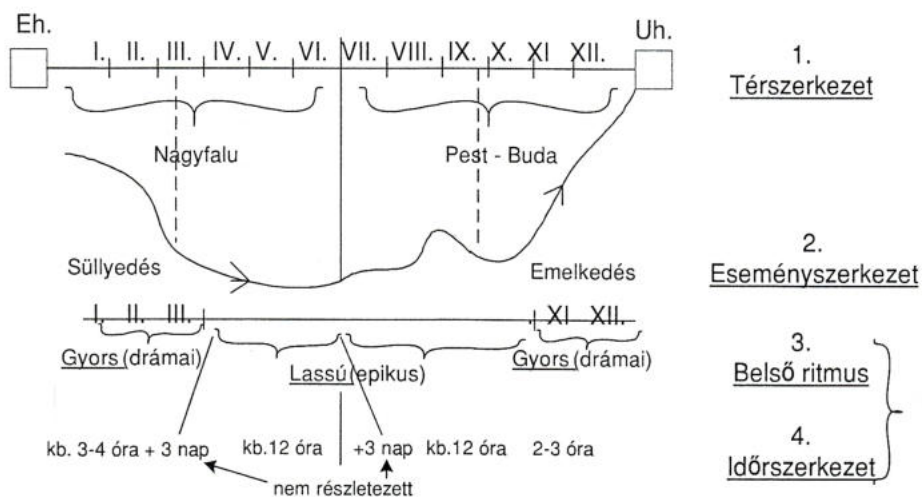
IV. --X.....

V. --IX.....

VI. --VII.....

(Érdekesség: az első 6 ének párja mindig a második 6-ból kerül ki.) Adja-tok közös címeket az "ikerénekeknek"! Pl.:VI.- VII. ének – "Anyai fájdalom"

D) Milyen összefüggéseket tudsz megállapítani a mű szerkezetére vonatkozóan az alábbi grafikonokból?

1. *Térszerkezet* — tökéletesen szimmetrikus. A mű felezőpontjáig (VI. ének vége) a színtér Nagyfalu és környéke, a másik felében Pest-Buda és környéke.
2. *Eseményszerkezet* — A mű felezőpontjáig a hős sorsa, szerencséje egyre süllyed, onnan kezdve emelkedik.

I. Reménytelen vágyak II. Kirobbanó konfliktus, megáláztatás III. Gyilkosság; a cél elérésére minden remény szétfoszlik; IV. Bujdosás; a legmélyebb elkeseredés V. Vadakkal küzd a puszta életéért; VI. Hontalanság, üldözés	VII. Először csillan fel a megoldás lehetősége; VIII. A király rendelete módot kínál a kegyelemre; IX. Az első tudatosan vállalt hőstett (átmeneti csüggedés) X. Segítség; a cél előtt minden akadály elhárul (Kirobbanó jókedv); XI. Győztes küzdelem, dicsőség XII. Megvalósult vágyak

Az eseményszerkezet grafikonjából más dolgok is kiolvashatók. Pl. A süllyedés szöge az első 3 énekig meredekebb, mint az utána — a rohanás a katasztrófabá odáig gyorsabb, viharosabb.

A felívelő szakasz emelkedése nem egyenletes; vannak átmeneti megtorpanások, visszaesések (pl. a IX. éneknél).

A felívelő szakasz sokkal magasabbra emelkedik, mint a süllyedő szakasz kezdőpontja: Miklós sokkal magasabbra jut, mint ahol az elbeszélés kezdetén állt.

3-4. A belső ritmus és az időszerkezet összefügg

A Toldi cselekménye 8 nap alatt játszódik, de ebből bő másfél nap az az időtartam, amit a költő részletesen leír.

1. nap — A Laczfi-jelenet a déli pihenőben játszódik, a gyilkosság ebéd után történt; ez nagyjából 3-4 óra.

A nádasban Miklós három napon át bujdosik; ezalatt érdemleges esemény nem történik.

3. nap — Estefelé talál rá Bence Miklóstra a nádasban, Miklós sötétedés után verekszik meg a farkasokkal, éjszaka megy vissza elbúcsúzni édesanyjától, hajnalban indul útnak.

----- (ez kb. 12 óra) -----

A II. részben három nap megint eseménytelen vándorlással telik el, a 4. napon ér Rákos mezejére, azaz a történet 7. napján.

7. nap — Napnyugta előtt, késő délután találkozik a temetőben az özvegygel.

Este, sötétedés kezdetére ér Pestre, és verekszik meg a bikával.

A város nyugovóra tér, Miklósnak nincs szállása.

Éjszaka megy vissza a temetőbe, ott találkozik Bencével.

Hajnalig mulat a csárdában. (kb. 12 óra)

(Közben — Miklós vándorlásával párhuzamosan zajlik György és a király jelenete)

8. nap — Délelőtt gondoskodik a szükséges felszerelésről.

Maga a főesemény (a bajvívás; a király kegyének elnyerése) — maximum 2-3 órát vesz igénybe.

Látjuk, hogy a mű időszerkezete is szimmetrikus; a második rész pontosan követi az első rész eseményeinek időbeli megoszlását.

Ami az események zajlásának ritmusát illeti, legpergőbb, legmozgalmasabb az első és az utolsó három óra. Az elsőben robban ki mindaz a feszültség, ami a két testvér között éveken át gyülemlott. Ennek az érzelmi "vulkánkitörésnek" a leírását a költő nem folyamatában ismerteti — a forrásponton, az utolsó előtti pillanatban kezdi, amikor Miklós indulatai már "füstölögnek", és csak úgy tudja visszafojtani őket, hogy "csaknem összeroppan a rúd vaskezeiben". A II. énekben azután "kitör a vulkán",

a III.-ban pedig megtörténik a katasztrófa. Az ilyen *viharos gyorsasággal kifejlődő, rövid időszakba sűrített, érzelmileg telített eseménysor előadás-módját nevezzük drámainak*. Mi köze a drámához, mint színpadi műhöz? Nagyon is sok. Egy regény olyan tempósan, részletezve haladhat az eseményekkel, ahogy a kedve tartja, hisz akár hónapokon át olvashatjuk. A színházi előadás azonban este 7-kor elkezdődik, és legkésőbb 10-kor véget ér. Ebbe a kis időbe mindennek bele kell férnie, ami az életben éveket vesz igénybe: egy király tündöklésének és bukásának, egy szerelmespár egymásra találásának, elszakadásának és öngyilkosságának. Ezért a *dráma felgyorsítja az időt*.

Nemcsak a tragikus esemény feldolgozási módja lehet drámai. Nézzük mag a "happy end"-del (=boldog vég; angol) végződő zárást. A XI. ének nem drámai módon indul. A költő ráérősen, élvezettel mélyed el a részletekbe: Miklós újonnan szerzett fegyverzetének leírásába, a küzdőtér, a pompás királyi sátor bemutatásába. A cseh bajnok megjelenésével azonban az események pergése drámaivá gyorsul. Mindössze tíz versszak időtartama alatt Miklós megmutatja halálos elszántságát (a csónakot visszalöki a Dunába), legyőzi ellenfelét, megkegyelmez neki, a cseh orvul rátámad, Toldi megöli, a nép ujjongva ünnepel. (Hasonlítsátok össze, mennyivel tömörebben meséli el Arany a szigeti párviadalt, mint a verekedést a farkasokkal az erdőben!)

Egy fél óra sem telik el a győzelem és a király ítélete között, s mindkét Toldi-fivér élete gyökeresen megváltozik (XII. ének). Talán a drámai feszültség kevesebb itt, legalábbis más jellegű, mint az expozíciótól a mélypontig tartó részben. A befejezés már az oldás időszaka. Sok mindenen izgultunk a kibontakozás során (utolérik-e Miklóst az üldözők, sikerül-e kegyelmet nyernie, nyílik-e lehetősége a hőstetre amit eltervezett) — de az, hogy Miklós és a cseh vitéz bajvívásában ki lesz a győztes, egyetlen olvasónak sem lehet kétséges. Bár valami váratlan mindig közbejöhethet (mint pl. a cseh galád ortámadása), itt a feszültség más, mint az elején — inkább az ünnep előtti boldog izgalomra hasonlít.

A XII. ének nemcsak drámai, hanem *színszerű* is. (Alkalmas rá, hogy kevés változással színpadra állítsák.) Ennek oka, hogy az események *egyetlen helyszínen* játszódnak (itt: a király sátra), és főleg *párbeszédes formában* haladnak előre. Ilyen még a II. és a VIII. ének.

A közbülső részekben Arany János két napot részletez. (Lásd: a táblázat.) Az események előrehaladása azonban mindkettőnél lassúbb, részletezőbb — *epikusabb*. A két epizód — bármilyen izgalmasak, mégis — lassítja a főcselekményt; hiszen amíg Miklós a megvadult állatokkal harcol, szünetel az útja a kitűzött cél felé. Azonkívül az események kibontakozását sűrűn megszakítják *lírai jellegű betétek* (a hős belső vívódása, gondolatai), lelkiállapot- és érzelemfestés (a IV. ének eleje, és Miklós

búcsúja édesanyjától a IV. énekben) és jellemző kis életképek (Miklós falatozása, mulatozás az ivóban). Mindez lelassítja az események folyását, ahogy a gyors vizű hegyi patak sodra is lelassul, ha síkságra ér.

A Toldi belső ritmusa (*gyors – lassú – gyors*) egy három tételes zenemű felépítésére emlékeztet:

- I tétel : *allegro (gyors)*
- II. tétel: *andante (lassú)*
- III. tétel: *presto (igen gyors)*

A jellemzés

A jellemzés egy ember vagy egy embercsoport külső és belső tulajdonságainak, a környezethez és a többi emberhez való viszonyának bemutatása. Mint fogalmazás, lehet önálló műfaj, vagy elbeszélés része.

Irodalmi hősöket már eddig is jellemeztetek, de gondolataitok írásban való rögzítése még újszerű feladat. Nézzük meg, mit kell annak észben tartania, aki jó jellemzést akar írni!

1. Rendszerezük a hős tulajdonságait!

- PI. — külső tulajdonságok
 - vágyak, érdeklődési kör, képességek
 - erények (mindkettőnél célszerű a fontostól haladni a kevésbé
 - belső tulajdonságok
 - hibák (lényeges felé.)

Furcsa lenne így bemutatni egy barátodat: “Zömök testalkatú, jószívú, szeplős és szórakozott bélyeggyűjtő.”

2. Ha másokat jellemezni akarsz, ismerned kell a tulajdonságok jelentésárnyalatait. A következő tulajdonságpárok rokon értelműek, mégis furcsa lenne összekeverni őket:

fősvény – kapzsi; akaratos – erős akaratú; félénk – gyáva

Melyik illik Miklósrá, melyik Györgyre? A párja miért nem annyira? Miklós kivel volt jószívú, kivel nagylelkű az alábbi szereplők közül: az özvegy, a cseh vitéz, a farkaskölykök, György? Miért?

3. Ügyeljünk a rokon értelmű szavak használatára! Mi a hiba az alábbi állításokban?

*“György nemcsak álszent volt, hanem képmutató is.
Kapzsiságánál csak haszonlesése volt nagyobb.”*

4. Nem elég a tulajdonságok felsorolása — állításaitokat példákkal kell igazolnotok. PI. ha megemlíted, hogy Miklós önérzetes volt, hivatkozhatok arra, hogyan kérte ki magának egy néma mozdulattal Laczfí katonáinak lekezelő viselkedését, hogyan utasította vissza bátyja sértéseit, stb. Az egyes tulajdonságokat bizonyító példa idézet is lehet, de ügyelnünk kell arra, hogy az idézet szervesen kapcsolódjék az előző mondatához, legyen a szöveg része.

Hibás kapcsolás: *"György alakoskodásával meg akarta téveszteni a királyt :"*Monda György és nyögve egy kőszentre borult."

Helyes kapcsolás: *"György alakoskodásával meg akarta téveszteni a királyt, amikor öccse bűnéről beszélt, 'nyögve egy kőszentre borult', mintha csak sajnálná."*

5. Törekedjünk a nyelvi anakronizmus elkerülésére! Nemcsak akkor vétünk a korhúség ellen, ha farmerba öltöztetjük Miklóst, és csokornyakkendőt kötünk György nyakára, hanem akkor is, ha olyan kifejezések használunk velük kapcsolatban, amelyeknek abban a korban még hírért sem hallották.

Pl. *"Miklós irtóra begurult, amikor György felkélte."*

"Nagyon szerette az anyukáját, általában igen családcentrikus volt."

6. A jellemzésnél különösen csábít a szóismétlésre a létige, pedig nem szép a 120 "volt"-os dolgozat (*erős volt, bátor volt, indulatos volt, stb.*)

Mennyivel szebb így a kifejezőmód:

erejét bizonyítja....

bátorságát megfigyelhetjük...

nagylelkűen viselkedett...

szép példa a gyengédségére ... stb.

7. Téves felfogás, hogy emberi tulajdonságokat kifejezni csak melléknevekkel lehet. Sokan megfelelő melléknév híján felcsapnak nyelvújítónak, és soha nem volt szavakat gyártanak: Pl. *"Miklós rendkívül anyaszerető volt."* Mennyivel életszerűbb és helyesebb így: *"Miklós rendkívül szerette az édesanyját."*

Arany János az utóhangban egyáltalán nem használ melléknevet, mégis nagyszerűen, találóan jellemzi hőstét:

*Senki sem állhatott ellent haragjának,
De ingét is odaadta barátjának,
S ha nem ellenkedett senki az országgal,
Örömet tanyázott a víg cimborákkal.*

8. Még az ügyesen fogalmazó kezdőkkel is gyakran előfordul, hogy bár szóhasználatuk szabatos, állításaik igazak, egyes gondolataik mégis a "levegőben lógnak", nincs közöttük összefüggés, átkötés. Lássunk egy példát:

"Miklós erejét, bátorságát mutatta a farkasok és a bika legyőzése. Nehezen tudott uralkodni szilaj, indulatos természetén, ezért szándékán kívül gyilkosságba esett. Édesanyját gyöngéden szerette, "kímélve szorítja páncélos ölébe."

Hogyan lehetne ezt kijavítani? Pl. a következőképpen:

"Miklós erejét, bátorságát mutatja a farkasok és a bika legyőzése. Csakhogy ha egy ilyen rendkívüli erővel rendelkező ember szilaj, indulatos természetű, akkor könnyen tragédiát okozhat, ha felingerlik. Ez történt Miklóssal is, amikor szándékán kívül gyilkosságba esett. Pedig ez a hatalmas és féktelen fiú a leggyöngédebb érzésekre volt képes. Emlékezzünk milyen "kímélve szorítá páncélos ölébe." forrón szeretett édesanyját, mikor Budán megpillantotta!"

Ugyanazokat állítottuk, csak éppen a mondatokból szöveg lett.

9. A műfaj egy sajátos formája az összehasonlító jellemzés, amikor két embert, ill. két csoportot mutatunk be hasonló és ellentétes tulajdonságokat összevetve. Itt főleg az utóbbiak okoznak gondot. Számtalanszor előfordul, hogy egy tulajdonságot nem a saját ellentétével vetünk össze.

Pl. *Miklós bátor volt, György pedig irigy.* Ezt a mondatot kétféleképpen lehet kijavítani:

- a) *Miklós bátor volt, György pedig gyáva.*
- b) *Miklós nagylelkű volt, György pedig irigy.*

Keresd az ellentétét!

szerény, fősvény, higgadt, képmutató.

10. Érdekes fajtája a jellemzésnek, amikor másvalaki szemszögéből mutatunk be egy embert (beleképzeléses jellemzés). Ezzel egyúttal az elbeszélőt is jellemezzük. Gondoljunk csak arra, hogyan "jellemezte" György az öccsét Lajos király előtt! Olvassátok fel!

Miklós és György jellemének összehasonlítása

Arany — két évvel az 1848-as forradalom előtt — egy népi hős felemelkedéséről fest képet. A népmese eszközeivel állítja szembe az álnok idősebb testvért a hős, tiszta lelkű fiatalabbikkal. Györgynek csupa rossz, Miklósnak szinte csupa jó tulajdonságait ismerjük meg. Ugyanakkor mély lélekismerettel, finom költői eszközökkel, képszerűen ábrázolja belső világukat, gondolataikat, érzéseiket.

Az I. ének bemutatja *Miklós sorsát*. Kemény paraszti munkát végez a tikkasztó hőségben, míg bátyja *"Lajos királynál fenn a tányért váltja."* Megismerjük *vágyait*, megtudjuk, hogy vitéz szeretne lenni, de ebben a testvére akadályozza. Tanúi vagyunk rendkívüli *fizikai erejének*, mikor egy végénél tartott vendégdallal mutatja a Buda felé vezető utat Laczfi katonái számára. Külséjéről hatalmas termetén, araszos vállán kívül annyi képet kapunk, hogy egész fiatal, szinte kamasz, hiszen *"még legénytoll sem pelyhedzik állán."* Feltáruznak *roppant indulatait*, amelyeket részint a *"rókalelkű bátya"* viselkedése, részint a megsértett önérzet vált ki belőle, amikor Laczfi nádor lekicsinylően parasztnak nevezi. Ezeket az elfojtott, hatalmas indulatokat Arany gyönyörű hasonlatsorral érzékelteteti:

*Mint komor bikáé, olyan a járása,
Mint a barna éjfél, szeme pillantása,
Mint a sértett vadkan, fú veszett dühében,
Csaknem összeroppan a rúd vaskezében.*

A II. énekben elsősorban György jellemét ismerjük meg.

*Toldi György nagyúr volt. Sok becses marhája,
S kincse volt temérdek, melyre büszke mája.*

Gőgje, szívtelensége, önzése már az első pillanatokban megnyilvánul. Édesanyját hidegen köszönti; negyvened magával állít be, hogy a család fáradságos munkájának gyümölcsét főlegye, öccsét fanyalogva említi, és *gúnyosan, sértőn, igazságtalanul* bánik vele, noha Miklóson, minden haragja ellenére erőt vesz a testvéri gyöngédség. Amikor megpillantja *“karja ölelésre nyílik akaratlan.”* A két testvér konfliktusa ekkor mérgesedik el úgy, hogy Miklós ott akarja hagyni a szülői házat, és az örökrészét követeli. György erre egy pofonnal válaszol. Hogy meri megtenni? Ez csakis úgy magyarázható, hogy annyira *önhitt*, annyira bízik a maga hatalmában és tekintélyében, hogy nem is gondol öccse rendkívüli erejére. Csak akkor rémül meg, amikor Miklós nekitámad. A testvérgyilkosságot csak édesanyjuk közbelépése akadályozza meg.

Arany így lélektanilag jól előkészíti a III. énekben bekövetkező katasztrófát, amikor Miklós eljut a tűrőképessége határáig, és gyilkosságba esik. Az első pillanattól kezdve tragédia lappang a levegőben — még a rekkenő hőség is közrejátsszik, hogy az indulatok felforranak. A *nagyszívű*, de *heves vérmérsékletű* fiú újra meg újra visszafojtja jogos haragját, *“birkózik nagy lelke fellázadt dühével”*, no de meddig bírja egy ember ezt az idegi megpróbáltatást? Az emberhalált követelő elhajított malomkö sorsfordulót jelent a hős életében.

+ + + + +

A jellemzés során Arany János élesen szembeállítja a két fivér tulajdonságait. György *kapzsi, irigy, álszent* és *gyáva*, Miklós *nagylelkű, jószívű, őszinte* és *bátor*. György gyűlölete Miklós iránt két fő okkal magyarázható. Egyik, hogy *irigyli* öccse erejét. Ezt a király igen találóan fogalmazza meg:

*Árván maradt öccsét parasztnak nevelte,
Mert nagy erőt sejtett benne s irigyelte,
Mert attól félt, hogy Miklós erős karja
Az ő hírét-nevét homályba takarja.*

A másik ok a *kapzsiság*. Mindenáron meg akarja kaparintani Miklós örökségét, ezért még attól sem riad vissza, hogy gyilkosságba kergesse, és utána *álszent* módon bevádolja a királynál. Lajost azonban nem téveszti meg sunyi ármánykodása. Észreveszi, hogy György csak színészkedik, amikor fájdalmat tettet — a valódi őszinteség kerüli a feltűnősködést.

Az is szemet szúr neki, hogy valahányszor megoldást ajánl, György mindig kimagyarázza, hogy az miért lehetetlen. *Gyávasága* akkor világlik ki, amikor a király felajánlja: legyen azé Miklós öröksége, aki megvív a cseh vitézzel. Erre azonnal visszalép. Ő bezzeg nem uralkodik indulatain, mikor felsül terveivel — nekiáll a haját tépni, homlokát öklözni.

Györggyel ellentétben Miklósban az irigység egy szikrája sem található. Egyik legszebb tulajdonsága a *nagylelkűsége*. Azonnal felajánlja a segítségét a temetőben gyászoló özvegynek. A legyőzött cseh vagyonát is neki szánja. Nemcsak barátaival nagylelkű, hanem még az ellenségeivel is. Még a csehnek is hajlandó lett volna megkegyelmezni, ha az orvul neki nem támad hátulról. Miklósnak meg sem fordul a fejében, hogy György örökrészére rátegye a kezét, pedig a király neki akarja ajándékozni; sőt még a sajátjáról is lemond bátyja javára:

*A magamé sem kellene, legyen tied, bátya,
Teljék vele fősvény szíved kívánsága.*

Megható az a *gyöngédség* és a *szeretet*, amit édesanyja iránt érez. A "hatalmas gyerek", és a kicsi, őszes asszony búcsúja az elbeszélő költemény egyik legszebb jelenete. Magát a királyt is faképnél hagyja, amikor Budán *"anyját látja jönni a korlátok felől."* Gyengédségére mi sem jellemzőbb, hogy még a farkaskölyköket is megszánja, amikor véletlenül rájuk lép — ő, akit gyilkosságért üldöznek életre-halálra!

Bátorságát elsősorban az epizódok tükrözik (a farkaskaland, a bika legyőzése). Arany János szerint

*"...az néki a tulajdonsága,
Hogyha nő veszélye, nő a bátorsága."*

A költő különösen árnyaltan festi Miklós *heves, szilaj vérmérsékletét*, amely akaratán kívül gyilkosságba hajszolja. De nemcsak bánata és haragja rendkívüli, hanem öröme is — ezt jól láthatjuk a X. énekben, amikor a kocsmában mulat. *Nyíltan, őszintén* bevallja vétkét a királynak. *Szerénységére* jellemző, hogy megelégednék azzal is, ha csak közemberként kerülhetne a király seregébe.

Miklós a jutalmat maga érdemelte ki *hősiességével* a mű tetőpontján, de a megoldást Lajos király igazságos ítélete hozza meg, aki mesebeli uralkodók módjára a gonoszt megbünteti, a jót megjutalmazza.

Néhány gondolat a TOLDI nyelvezetéről

Arany János a magyar nyelv egyik leggazdagabb művésze. Teljes képet adni erről a művészetről még egyetlen művön belül is reménytelen vállalkozás — ragadjunk hát ki egy-két érdekes megfigyelést!

Feladatok, megfigyelések

A) A költő rendkívül pontosan megfigyelt, *valószerű* (=realisztikus) *leírásokkal* eleveníti meg a környezetet. Saját szavaitokkal, de Arany költeménye alapján készíttetek 3 perces beszámolókat szóban az alábbi témákból:

- a) az aszályos mező
- b) a Toldi ház
- c) az öreg csárda
- d) a küzdőtér és környéke

A négy beszámoló közül zsűrizéssel válasszátok ki a legjobbat!

Megfigyelési szempontok:

- a) szemléletesség;
- b) alaposág (kiter-e minden lehetséges részletre az adott időke-
reten belül);
- c) nyelvi megfogalmazás, szerkesztettség.

B) A szóképek közül különösen a *megszemélyesítések* élénkítik a leírást. Mindig felkelti a figyelmünket, ha valami mozog, él, cselekszik. Pl.:

*Ösztövért kútágas hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel.*

A közismert megszemélyesítés savát-borsát nemcsak az adja, hogy a kút géme a föld felé hajolva vizet keres a kitikkadt pusztán, hanem két jelzője sajátos, humoros emberi külsőt is kölcsönöz neki: *“ösztövért”* (sovány) és *“hórihorgas”* (igen magas). A hatást a *jelzők ritkasága*, szokatlansága is fokozza. Nem kapjuk fel a fejünket, ha azt halljuk: *“fekete éjszaka”*, mert a szókapcsolatot már megszoktuk. Próbáljátok megfogalmazni, milyen hatást ébreszt Arany jelzője a híres hasonlatban:

Mint barna éjfél, szeme pillantása.

C) A szóképek nemcsak a külső látványt, hanem az elbeszélés hangulatát is felidézik. Figyeljük meg az V. és a XI. ének nyitó versszakát. Mindkettő megszemélyesítés, mindkettő egy-egy napszakot kelt életre. Az elsőben az éjszaka jelenik meg komor temetkezési vállalkozóként (a hold, a csillagok, a sötétség mind az ő kelléke lesz); a másodikban a hajnalt látjuk piros bársonyruhás, kicsit hebrencs kisasszonyként, aki egy kocsmablak törött üvegén kukucskál be. Miért illik a két kép a Toldi két megfelelő énekéhez? (Képzeljétek el megfordítva!)

D) Fekete éjszakát ezüstös holddal vagy pirosuló napkeltét mindenki látott már. Senki nem látta, nem tapintotta viszont a bánatot, az örömet, a reményt, a lelkiismeret-furdalást. Ezek *elvont fogalmak*. A költői *fantázia* azonban képes rá, hogy a szóképek, jelzők segítségével az *elvont dolgokat is láthatóvá, érzékelhetővé tegye*. Különösen gazdag

példatárat nyújt erre a IV. ének eleje. (Tanuljátok meg könyv nélkül az első öt versszakot!)

Milyen lelkiállapotot tükröz:

- a sebesült szarvas;
- a kegyetlen lovas;
- az égő istállóban toporzékoló paripa;
- a juhász kergette toportyán (=réti farkas)?

Mely szóképekből látjuk a természet együttérzését?

E) Az ének ún. *leíró hasonlattal* indul. Tudnivaló, hogy többnyire minden szókép két részből áll:

amihez hasonlítunk	—	amit hasonlítunk
ill.		ill.
amivel azonosítunk	—	amit azonosítunk
<i>képi sík</i>		<i>fogalmi sík</i>

Pl. *Mint komor bikáé,
Széles utca*

*olyan a járása
a víz*

A IV. ének első versszakában levő hasonlat a *képi síkkal* indít — erre utal a “mint” kötőszó a mondat elején. Csakhogy a fogalmi sík jócskán várat magára. A sebesült szarvas leírása egy teljes versszakon át folytatódik. Látjuk, amint fájdalomtól megvadulva, tuskén-bokron át rohan az erdőben; forrást keres, de a forrás kiszáradt; gyógyfüvet keres, de nem talál; közben egyre kimerültebbé válik. Már szinte el is feledtük, hogy nem a szarvasról olvasunk, hanem Miklós lelkiállapotáról, amikor a 2. versszak elején, egyetlen tömondatban bekövetkezik a fogalmi sík: “*Úgy bolyonga Miklós.*” Az ilyen *részletezett, önálló kis leírássá, összetett költői képpé terebélyesített hasonlatot* nevezük *leíró hasonlatnak*.

E) Olvassuk el a 4-5. versszakot! Itt nem hasonlatból, hanem metaforákból (álom = pillangó), illetve megszemélyesítésekéből indul ki a költő. (Az elvont fogalom, az álom pillangóként él, mozog, cselekszik.) Végigkövetjük az álom-pillangó útját két versszakon át, amint ott köröz Miklós feje fölött, de különféle okok miatt nem mer leszállni a szemére; aztán mégis csak megteszi, és az elkínzott fiú elalszik. Az álomról (fogalmi sík) végén már szinte nem is esik szó — teljes egészében a képi sík, a pillangó helyettesíti. Az ilyen bonyolult költői képet nevezük allegóriának.

Az allegória összetett költői kép, sorokon (esetleg egy egész költeményen) keresztül végig vitt metafora vagy megszemélyesítés, ahol az indító kép újjáalakul egészül ki, és végül szinte önálló kis történetté formálódik.

Bizonyára olvastatok már meséket az álom keletkezéséről (pl. Andersen "álmomanócskája", a német mesék "homokemberkéje"). Hogyan bocsát álmot az emberre az "álm-pillangó"?

- G) "*Forma és szellem népies legyen.*" Gyűjtsetek népi szólásokat a II. énekből (a két fivér civakodása); magyarázzátok meg jelentésüket, esetleg nézzetek utána O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* című könyvében!
- H) Keressetek részleteket a Toldiból, ahol a költő — a népi elbeszélő módján — megszólítja hőstét vagy az olvasót; kérdéseket tesz fel, vagy izgatottan felkiált, mintha együtt élné át az eseményeket az olvasóval!
- I) Állapítsátok meg, milyen a Toldi verselése!

A HUNYADIAK A NÉPKÖLTÉSZETBEN, A KORTÁRS IRODALOMBAN ÉS AZ UTÓKOR IRODALMÁBAN

A trónörökléssel a magyar királyoknak nem volt szerencsájük. Ha nem volt fiúörökös (ami gyakran megesett), vagy nem volt király évekig, vagy kettő is volt egyszerre. Nagy Lajosnak még sikerült keresztülvinnie a leányági örökösödést — a trónon idősebbik leánya, Mária követte —, de utána szinte minden király más uralkodóházból jött. Mária férje és utóda Luxemburgi Zsigmond volt, akit német-római császárnak választottak, de magyar királyként meglehetősen ingatagnak bizonyult. Az egyre erősödő főúri szövetségekkel, a ligákkal hol összeveszett, hol békét kötött; állandóan adósságokat csinált — egyszer még a szepesi vármegyét is zálogba tette. Fia neki sem volt — a magyar koronát hol az osztrák Habsburg-ház, hol a lengyel Jagello-ház leszármazottai nyerték el. A "vegyesházi" uralkodók közül egyetlen egy volt, akinek nem királyi vér csörgedezett az ereiben: *Hunyadi János fia, Hunyadi Mátyás.*

Hunyadi János, a nagy törökverő erdélyi születésű; román származású nemesek fia. A család Zsigmond király uralkodása alatt került Magyarországra, és nyerte el birtokát és vagyonát hadi érdemeiért. Gyermekkorában Hunyadi János Lazarevics István szerb vajda udvarában szolgált apródként, később Zsigmond szolgálatába került mint katona.

Arany János : Szibinyányi Jank (Szgy. k.)

Ekkoriban kezd el terjeszkedni dél felől egy új, félelmetes nagyhatalom, az Oszmán Birodalom, vagyis a török. A kiváló, tehetséges hadvezérnek fő életcélja, hogy a törökök világhuralmi törekvéseit megfékezze. Több háborút vívott a törökkel, győzelmeket és veszteségeket egyaránt. A Habsburg-házból származó V. (Utószülött) László király kiskorúsága idején ő Magyarország kormányzója.

1456-ban a török félelmetes erőket mozgósít a déli határon fekvő *Nándorfehérvár* (a mai Belgrád) ellen. A király a maga főúri tanácsadóival (többek között Czillei Ulrikkal, a gyámjával, Hunyadi legádázabb ellenségével) Bécsbe menekül. Hunyadi viszont Nándorfehérvárra siet, és sereget szervez saját jobbágyaiból meg a pogány török elleni "keresztes hadjáratra" toborzott önkéntesekből. Alvezérének sógorát, Szilágyi Mihályt nevezte ki. A várvédők hősiességének és Hunyadi hadvezéri tehetségének köszönhetően a maroknyi magyar sereg fényes győzelmet aratott a sokszoros török túlerővel szemben. A világhírű *nándorfehérvári győzelem* nemcsak Magyarországot, hanem a keresztény Európát is megmentette a török terjeszkedésétől. Ezért rendelte el a pápa a győzelem emlékére valamennyi keresztény templomban a déli harangszót. A csatateren azonban nem sokkal a diadalmas ütközet után pestisjárvány tört ki, amelynek maga Hunyadi János is áldozatul esett.

Halála után idősebb fiát, *Hunyadi Lászlót* nevezték ki a vár kapitányává. Hamarosan megérkezett azonban Czillei Ulrik, és a király nevében követelte, hogy adják át neki Nándorfehérvárt. (Az ostrom idején bezeg sehol sem volt!) Hunyadi vitézei felháborodtak Czillei erőszakos és jogtalan követelésén, és az arcátlan főurat felkoncolták.

Nándorfehérvár ostroma
(Thuróczi János krónikája nyomán
– Szgy. 133.)

Az ifjú király, V. László Budára rendelte Hunyadi Lászlót az ügy kivizsgálására. A barátai le akarták beszélni az útról, mert cselet gyanítottak, de Hunyadi László hitt a királynak, aki a templomban esküdött meg, hogy se neki, se vitézeinek nem esik bántódása. Kár volt hinnie — V. László börtönbe záratta, és lefejeztette a nándorfehérvári hős idősebbik fiát. Az ifjabbikat, a gyermek Mátyást is megfosztotta a szabadságától, és amikor a nép bosszújától való félelmében külföldre menekült, őt is magával vitte.

Mátyás egy évig raboskodott egy prágai börtönben. 1458-ban azonban visszatért, mert eljutott Prágába a hír, hogy januárban, a Duna jegén királlyá kiáltották ki, s a nemzet akaratát a királyválasztó gyűlés is megerősítette.

Az ujjongó ünneplés elsősorban a nándorfehérvári hős fiának szólt, nem annyira a 15 éves fiú személyének. Hamarosan azonban kiderült, hogy az ifjú király Európa egyik legtehetségesebb uralkodója.

Erős kézzel kormányozott, háttérbe szorította a bárókat. Az államügyek intézését jól képzett és jól fizetett hivatalnokokra bízta.

Nem egy tehetséges fiút taníttatott külföldi egyetemeken, iskolákban — elsősorban a műveltségéről híres Itáliában, köztük a kor legnagyobb költőjét, *Janus Pannoniust* is.

Petőfi Sándor: *A király esküje*
(Szgy. k.)

Arany János: *V. László*
Szgy. 305.

Arany János: *Mátyás anyja*
Szgy. 140.

Mátyást királlyá választják
(Benczédi Székely István és Thúróczi János krónikája nyomán — Szgy. 138.)

Sok adót vetett ki, hogy sem ő, sem az ország ne függjön anyagilag senkitől. Megszüntette a régi mentességeket (pl. a kapuadót), ehelyett új adófajtákat talált ki, pl. a rendkívüli hadiadót, vagy a "füstpénzt", amelyet nem kapunként, hanem kéményenként kellett fizetni. Ezek alól senkinek sem volt mentessége. Kincstára jövedelme megközelítette az 1 millió forintot, ami abban az időben mesés bevételnek számított.

Az adókból befolyt összeg jelentős részét az ország védelmére fordította. Híres "*fekete sereg*"-e modern, állandó zsoldos hadsereg volt. Nem a főurak kénye-kedvétől függött ezután, van-e a királynak katonája! Jajcánál, Szabolcsnál megverte a törököket, de serege és hatalma olyan erős volt, hogy uralkodásának idején a török nem igen mert támadást kezdeni Magyarország ellen.

Legfőbb álma volt, hogy Magyarországot európai nagyhatalommá tegye. Úgy vélte, hogy ha a csehek, lengyelek, osztrákok, poroszok feletti uralom egyetlen erős kézben összpontosulna, egyszer s mindenkorra megszűnne a török veszély — ki mer ekkora hatalommal szembe szállni? (Ezzel talán az érintettek is egyetértettek, csak abban nem, hogy éppen Mátyásé legyen ez a kéz.) Mindenesetre sok hódító háborút folytatott, főleg Csehország és III. Frigyes porosz király ellen. 1485-ben Bécset is bevette. E költséges háborúk több hajdani igaz hívét is ellene fordították.

Házassága Aragóniai Beatrix nápo-

lyi királylánnyal nagy befolyást gyakorolt Magyarország szellemi és művészi életére. Beatrixszal ugyanis számos olasz tudós, író és művész érkezett Itáliából Magyarországra, a királyi udvarba. Mátyás bőkezűen támogatta a kultúrát. Könyvtára a *Corvina* világszerte híres volt. Palotájának fényét, pompáját még ellenfelei is őszintén megcsodálták. Udvara adott otthont olyan jelentős mestereknek, mint a krónikaíró Bonfini, vagy Galeotto Marzio, a költő, Janus Pannonius jó barátja.

1490-ben, 47 éves korában meghalt Mátyás király. Halála után szinte azonnal megindult személyével kapcsolatban a mondák születése. E — többnyire meseszerű — történetekben úgy él tovább a neve, mint "Mátyás, az igazságos". Miért ez a nagy népszerűség? Hisz a magyar paraszt — ne szépítsük — nyögött Mátyás adóinak súlya alatt. Igen ám, de ugyanakkor bizonyos lehetett, hogy ha a kötelezettségeinek eleget tesz, nem kell sem külső, sem belső erőszaktól tartania, nem úgy mint az utódai alatt. Ha Mátyás annyiszor járkált volna az országban szegény vándornak, diáknak, drótosnak, obsitos katonának öltözve, mint ahogy a hagyomány tartja, egy perc ideje se maradt volna az uralkodásra. A sokat szenvedett népet mindez nem győzte meg. Ha szenvedtek az igazságtalanságtól, mindegyre arról álmodoztak, hogy egyszer csak megjelenik Mátyás álruhában, és igazságot tesz. S ha hiába vártak, arra is született egy közmondás a nép ajkán: "*Meghalt Mátyás király, oda az igazság.*"

Mátyás király könyvtára
(Bonfini és Galeotto Marzio nyomán
– Szgy.139.)

Janus Pannonius:
Pannónia dicsérete (Szgy. 221.)

Lengyel Dénes *Régi magyar mondák* c. kötetében számos Mátyásmondát is olvashatsz.
(305-462 old.)

Feladatok:

- A) Gyűjts össze tíz történetet Lengyel Dénes könyvének a *Mondák Mátyás királyról* c. fejezetéből, és csoportosítsd őket aszerint, hogy tudós krónikairók munkája-e, vagy a népköltészet alkotása! Milyen különbségeket észlelsz köztük? A népi mondák mennyiben igazolják Mikszáth Kálmánnak azt a megállapítását Mátyásról, hogy "*Minden jó ötletet hozzá viszünk*"?
- B) Értelmezd Arany: *Szibinyányi Jank* c. versének az alábbi strófáját
Ott idővel karral s fővel
Isten után vitte sokra;
Másszor is még, többször is még
Járt vadászni f a r k a s o k r a;
Mint védője a keresztnek,
Megrontója büszke tarnak,
I d e g e n nép hőse is lett
Derék hőse a magyarnak.
- C) Milyen kapcsolatot tudsz felfedezni Mátyás király könyvtára, a Hunyadiak címere és a Magyar Posta emblémája között?

Járv utána!

- D) Honnan származik a *Hunyadi* név?
- E) Ki volt *Kapisztrán János*?
- F) Ki volt *Dugovics Titusz*? Ki festette meg a hőstettét?
- G) Gyűjts a Hunyadiakkal, ill. a Hunyadiak korával kapcsolatos képeket! Tégy látogatást a Nemzeti Galériába!
- H) Hol született Mátyás király?
- I) Melyik nagy zeneszerző írt operát Hunyadi Lászlóról? Ki a szerzője a *Szép Ilonka* c. operának?
- J) Mikszáthnak két kisregénye is van, amelyben Mátyás király szerepel. Melyek ezek? (Rendkívül fordulatosak, izgalmasak. Ha tudod, olvasd el őket!)
- K) Heltai Jenő egyik népszerű színdarabja Mátyás korában játszódik. A király és Beatrix királyné is fontos szereplője a darabnak. Mi a címe?
- L) Mátyás fekete seregének egyik fővezére a hajdani molnárlegény, Kinizsi Pál volt. Ki volt a másik? Hol a Kinizsi-vár?

- M) A *Himnuszban* és a *Szózatban* hol történik említés a Hunyadiakról? (Idézd!)
- N) Volt-e gyermeke Mátyás királynak?
- O) Volt-e nyomda Mátyás király korában?
- P) Gyűjts össze minél több anyagot, képet Mátyás király visegrádi és a budai váráról!

Csoportmunkában dolgozzatok! A gyűjtőmunka eredményét rögzítsétek díszes kivitelű Hunyadi-albumban! Munkátokat illusztrálhatjátok olvasmány-beszámolókkal, fényképekkel, festményreprodukciókkal, rajzokkal fotómásolatokkal a Corvinákról, reneszánsz-kori hangszerek, épületek, viseletek képével, azonkívül bármivel, ami a témával kapcsolatos. Versenyezzetek, melyik csoport albuma a legsikeresebb! Kérjétek fel szakzsűrit az eredmény eldöntésére!

Kutatás közben menjetek be az iskola könyvtárába, hogy jobban eligazodjatok a lexikonok és a forrásmunkák használatában!

1. Janus Pannonius: P a n n ó n i a d i c s é r e t e

(Amit egy négysoros vers a korról mesél...)

A kis vers sokat elárul Mátyás korának szelleméről. Költője *Janus Pannonius*, Mátyás nevelőjének és befolyásos kancellárjának, Vitéz Jánosnak az unokaöccse. A király felkarolta a tehetséges, szegény sorsú fiút, és Itáliába, a modern műveltség hazájába (Ferrara, Padova, Velence) küldte tanulni. Hazatérése után magas udvari és egyházi méltóságokkal ruházta fel.

Itáliában a virágkorát éli a gondolkodás "új hullám"-a, a *reneszánsz*. A szó "*újjászületést*" jelen. Mi az, ami újjászületett a XIV–XV. század Európájában? *A klasszikus, római-görög kultúra.*

A középkorban — a korai feudalizmus korában (kb. IX–XIII. sz.) az antik kultúrát elég bizalmatlanul kezelték. Kiemelték ugyan azokat az antik szerzőket, akiket valamilyen úton-módon összegegyeztethetőnek tartottak a kereszténységgel, de egészében elvetették, mint a pogány gondolkodás termékét. Megtartották viszont az ókori Róma nyelvét, a latint. *A latin volt az egyház, a tudomány és általában az írásbeliség nyelve.* Az iskolában "deák" nyelvnek nevezték. A latin volt a "középkor eszperantója", és ez a hagyomány megmaradt Janus Pannonius korában is. Az olasz iskolában a magyar "deáknak" semmi nehézséget nem okozott, hogy megértse

tanárait és iskolatársait, mert aki ilyen helyre ment, az magától értetődően tudott latinul.

Azon sincs mit csodálkozni, hogy a magyar fiú *latin nevet vett fel*. A magyar Jánost Janusra változtatta, nehezen kimondható magyar vezetéknevét (egyések szerint Csezmiceinek, más források szerint Kesinceinek hívták) Magyarország latin nevéből Pannoniusra. Janus egyébként a rómaiak kétarcú istene volt. A költő ezt is találónak vélte a saját kettős kötődése miatt — egyik arca a napos és virágzó Itálián függ, ahonnan tudását, életszemléletét nyerte, másik a saját "hegyentúli", hűvös és elmaradott hazáján, ahonnan származott, és ahol számára nagy feladatot szánt a sors.

Mátyás korában, a XV. században (Nyugaton már egy évszázaddal korábban) divatba jött minden, ami antik — az ókori irodalom, az építkezések nyomán felszínre került római épületek és szobrok, az antik gondolkodásmód — s ami azon belül a legfontosabb: *újjászületett az antik életöröm*. A mélyen vallásos középkorban gyanúsnak, sőt gyakran egyenesen bűnnek minősült minden, ami az élet kényelmét, a test örömét szolgálja: a női szépítőszerektől a szerelemig. Úgy vélték, hogy a földi élet csak átmeneti állapot, előkészület a túlvilágra. A lélek szárnyalásában a test csak gátol, ezért kordában kell tartani, mint valami veszedelmes, kártékony állatot. A kor eszményképe a *szent*, aki vagy a keresztény hit terjesztésében jeleskedett, mint Szent István vagy Szent László, vagy a jótékonyágban, alázatban és lemondásban, mint az Árpád-ház női szentjei. Szent Margitról feljegyezték, hogy lemondott királyi származásának minden előnyéről, rongyos ruhákban járt, böjttel, szöges övvel gyötörte testét, s szentségének bizonyítékául hozták fel azt is, hogy ez a szent szűz bokán felül sohasem mosakodott.

A reneszánsz embertől ez a felfogás olyan távoli, mint a hold. Többnyire nem szakít ugyan a vallásossággal, de valahogy úgy véli: *"Segíts magadon, az Isten is megsegít!"* Azt viszont már nem fogadja el, hogy ez a földi lét *"siralom völgye"*, hisz annyi élvezetet, örömet tud nyújtani, hogy azt Isten ellen való vétek nem elfogadni! A reneszánsz ember élvezi a szép környezetet, a természetet, a szerelmet, a finom táplálékot — de nemcsak a testét, hanem a szellemét is. Az értékes dolgok "top-listáján" előkelő helyet foglalnak a *műveltség*, az *olvasás*, a *könyvek*. (Gondoljunk az ízig-vérig reneszánsz gondolkodású Mátyás király reneszánsz könyvtárára!) Ez világlik ki Janus Pannonius verséből is. A könyvek szeretetét ő Itáliában tanulta meg, és élete legfőbb hivatásának tekinti, hogy hazájában, Magyarországon is elterjessze a *"szép dalok"*, az olvasás örömét.

*Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek,
Most Pannónia is ontja a szép dalokat...*

Ez egybeesik pártfogója, Mátyás király törekvéseivel, akiről az olasz Bonfini ezt írja krónikájában: *“Mátyás arra törekedett, hogy Magyarország második Itália legyen.”*

Janus Pannonius elégedetten ír arról, hogy szülőföldjén is egyre nő a becsülete:

Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám.

A reneszánsz költő ajkán a *“hazám”* szó is némileg új értelmet nyer a korábbi századokéhoz képest. A honfoglalóknál az a fogalom, hogy *“magyar vagyok”*, egyértelműen azt jelentette, hogy *“Árpád nemzetségéből származom”*, vagyis rokonsági, vérségi köteléket a közösség többi tagjával. Ez a felfogás nálunk meglepően sokáig és igen erősen tartotta magát a nemességen belül még akkor is, amikor a korai feudalizmusban kiegészült egy másik szemlélettel: *Magyar vagyok, mert a legfőbb hűbéruram a magyar király — az ő alattvalója vagyok, őt szolgálom.* Ám a középkor embere sohasem feledkezett el arról, hogy a király csak a második legfontosabb ura, első a nemzetek feletti, egyetemes keresztény egyház. Az egyházatyák nem véletlenül vetették össze állandóan a mennyei, “jeruzsálemi” királyságot a földi királyságokkal. Janus Pannonius versében a *“hazám”* szó tartalma ismét módosul: *Magyar vagyok, mert ezen a földön születtem, és az itt élő népnek a szolgálata a feladatom.* S ezt a népet azzal szeretné szolgálni, amihez a legnagyobb tehetsége adatott: az itthoni kultúra felvirágoztatásával. Büszke a nemzet történelmi hagyományaira, több versben állít emléket Szent Lászlónak, Hunyadi Jánosnak — egy dolog azonban még nem tartozott a hazafiasság fogalmkörébe: a nemzeti nyelv művelése. *Janus Pannonius latinul írt.* Ezt teljesen természetesnek tartotta ő is, a környezete is. A *“Nyelvében él a nemzet”* több száz évvel későbbi jelszó. A latin volt a híd, amely Magyarországot Európa művelt nemzeteivel összekapcsolta. A magyar nyelv akkoriban még különben sem volt alkalmas arra, hogy egy európai ember csiszolt, árnyalt gondolatait kifejezze. Magyarul verselni számára olyan vállalkozás lett volna, mintha köcsögdudán akarnánk eljátszani Beethoven IX. szimfóniáját.

Janus Pannonius legfőbb büszkesége, hogy ő az első magyar költő, akit Európa-szerte ismernek. Ez a büszkeség — a mai olvasó számára kissé túlzottnak is tűnik. Ha más állítja rólam, hogy *“Szellemem egyre dicsőbb, általa híres e föld”*, az rendjén való, de hogy én mondjam magamról, annak amolyan dicsekvésszaga van, ami enyhe visszatetszést szül, még akkor is, ha igaz. Csakhogy hibát követünk el, ha valakit kizárólag mai szemmel, saját korából kiragadva ítélünk meg. Jó példa erre az előbb idézett Szent Margit. Ma már, amikor az óvodás gyereket is a tisztaság fontosságára neveljük, nem tartjuk érdemnek, ha valaki elvből nem mosakszik. Mégis durva hibát követnénk el, ha IV. Béla lányát egyszerűen valami női Szurtos Petinek tekintenénk.

Először is tudomásul kell vennünk, hogy a tisztaság nemhogy a középkorban, hanem még századokkal később sem tartozott az átlagember elemi igényei közé. Ehhez képest Margit úgy mondott le róla lelke üdvössége kedvéért, mint valami fontos, a test számára kellemes élvezetről — mint a szép ruháról, a pénzről, a szerelemről —, és szilárdan hitt benne, hogy Istennek tetsző dolgot cselekszik. Márpedig a mások hitét akkor is tisztelnünk kell, ha eltér a miénktől. Margit felfogása bármilyen túlzott, ha nem próbáljuk őt megérteni, a múltunkkal szemben állunk értetlenül. No és nem túlzás az Anonymusként ismert híres gesztáíró szerénysége, akit a szobra a Városligetben az arcára húzott csuklyával ábrázol? Ez a nagy tudású középkori szerzetes, III. Béla király jegyzője rút henccegésnek tartotta volna, ha művét aláírja. Nekikezdett ugyan, csak a kezdőbetűt tüntetve fel (*P. dictus magister* — vagyis a P.-nek nevezett mester), de aztán elröstellte magát, és ezt is kivakarta. Bonyolult, modern átvilágítási technikával sikerült csak később elolvasni, mi állt az eredeti kéziratban. A középkorban az ember, a személyiség egyáltalán nem volt lényeges — minden adottságát Istentől kapta, ezért minden dicsőség Istent illette, őt magát semmi.

Megváltozott az idő, megváltozott a felfogás, és bekövetkezett egy törvényszerű dolog. Lökj meg egy hintát túlzott erővel hátrafelé — annál nagyobb fog kilengeni előre, az ellenkező irányba! Örök szabály, hogy minden túlzás önnön ellentétébe csap át egy idő múlva. Egy agyonfegyelmezett gyerekkel nem lehet bírni, ha egyszer szabadjára engedik. A középkor túlzott szerénysége is *túlzott öntudatba* csapott át a reneszánsz korban. Isten alázatos paránya, az ember ráébred saját erejére, tehetségére, és csak úgy fürdik a boldog felismerésben, amit egy ókori görög drámaíró, Szophoklész így fogalmazott meg:

Sok van mi csodálatos,

De az embernél nincs semmi csodálatosabb.

Újabb érték kerül előtérbe: a *hírnév*. A régi görögök rendkívül fontosnak tartották, hogy nemzetségük hírnevét a költők megörökítsék. A hősköltemény görög elnevezése, az *e p o s z* is azt jelentette eredetileg: "a férfiak híre". Ez a felfogás is újjászületett a reneszánszban. Ez emberek többsége hitt a túlvilágban, de fellelkesítette őket a tudat, hogy van valami, ami már ezen a földön biztosítja számukra az öröklétet: az, hogy hírük, dicsőségük fennmarad az utókor emlékezetében.

A reneszánsz korában a túlvilág helyett ismét *az ember került a gondolkodás és az érdeklődés középpontjába*. Ezt az emberközpontú gondolkodást *humanizmusnak* nevezzük. Ezért van az, hogy a reneszánsz kultúrát gyakran mint humanista kultúrát emlegetjük. Reneszánsz és humanizmus édestestvérek.

Feladat

Készíts összefoglaló vázlatot a legfőbb humanista értékekről!

A vers műfaja

A *Pannónia dicsérete* lírai költemény, azon belül epigramma. Az epigramma eredetileg sírfelirat volt — a sírkőre vésték pár soros versben az elhunyt érdemeit. Ez magyarázza a rövidségét. Legősibb fennmaradt epigramma a thermopülei hősök sírfelirata, akik Leonüdasz spártai király vezetésével egytől egyig elesetek a thermopülei szoros védelmében, és így feltartóztatták a perzsák betörését, amíg a felmentő csapat megjött:

Itt fekszünk, vándor, vidd hírül a spártaiaknak;

Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.

(Szimonidész)

Az epigramma a gondolati líra egyik műfaja, rövid, tömör, egyetlen gondolatot kifejező, rendszerint csattanóval végződő lírai költemény.

(Megjegyzés: a lírai műnem műfajai közül találkoztatok már a dallal, a tájleíró költeménnyel, most az epigrammával,. Teljes képet később fogtok kapni.)

Az epigramma hagyományos versformája a *disztichon*.

Vizsgáljuk meg a *Pannónia dicsérete* verselését!

Az első sor ismerős: hexameter:

– U U | – UU | – – | – – | – U U | – U

Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek.

Ha a második sort kezdjük skandálni, valami megzavar. De próbáljuk meg úgy, hogy a sor közepén szünetet (| |) tartunk!

– – | – UU | – – U U | – UU | –

Most Pannónia is // ontja a szép dalokat.

Számoljuk össze, hány verslábból áll a sor?

2 daktilus (itt az első egy spondeus) + egy fél szünet

2 daktilus + egy fél.

A két fél egy egészet alkot, tehát a sor összesen 5 lábból áll (daktilusokból ill. spondeusokból). A "hexa" görögül 6-ot jelent, tehát a hexameter =hatlábú verssor. A "penta" jelentése: 5 — ezért az ötlábú verssort pentameternek nevezzük.

A disztichon egy hexameterből és egy pentameterből áll.

Feladat

Írjuk le skandálva a *Pannónia dicsérete* másik disztichonját, és a thermo-pülei sírfeliratot!

Próbáljatok magatok is disztichont írni!

Egy téma – kétféle feldolgozásban

Hunyadi László halála a magyar irodalom igen kedvelt és gyakran feldolgozott témája. Vörösmarty Mihály drámát írt belőle, Erkel Ferenc operát, Petőfi Sándor és Arany János rövid, drámai hangvételű verses elbeszélést, ún. b a l l a d á t . (A műfaji pontosítást lásd később.) A téma népszerűségén nincs mit csodálkozni: V. László esküszegése évszázadok múltán is úgy él a nemzeti tudatban, mint a magyar történelem egyik legnagyobb jogtiprása. Akkoriban a királyok még sok mindent büntetlenül megtehettek, amibe ma egy államfő belebukna, de az, hogy egy koronás uralkodó a vasárnapi misén több száz ember füle hallatára szavát adja valamire, amit néhány héten belül nyilvánosan megszeg, még abban az időben is példátlan volt. Ráadásul az áldozat sem akárki, hanem a nándorfehérvári hős fia, s az eset szinte közvetlenül a győzelem után történt, amikor Hunyadi dicsőségétől volt hangos az ország.

2. Petőfi Sándor : A király esküje

Petőfi ebben a költeményében az eseményeket többé-kevésbé időrendben adagolja Hunyadi László budai útjától, a kivégzéséig. A király személye, tettének indítékai és következményei nem túl érdekesek. A király gonosz, mint a fekete pokol — és egyszerűen azért gonosz, mert király. Petőfi számára a királyi hatalom mindenféle zsarnokság és önkény megtestesítője volt.

*Szívének minden porcikája rossz,
Már anyja méhéből gázságot hoz...*

— írja az *Akasszátok fel a királyokat!* c. versében. A szabadság türelmetlen és szenvedélyes ifjú költője itt sem tagadja meg ezt a felfogást.

Sokkal izgalmasabb a versben az a beállítás, hogy Hunyadi László sorsát *elkerülhető tragédiának* ábrázolja. Hogy a kivégzés mégis bekövetkezett, annak, túl a király gázságán, két okát látja. Egyik a nemeslelkű fiatal vitéz *gyanútlan jóhiszeműsége*, tragikus tévedése: hisz a király esküjének. Másik ok *a nép gyávasága, meghunyászkodása*. A hóhér háromszor sújt le Lászlóra sikertelenül. A korabeli szokásjog szerint az elítéltnak ilyen esetben kegyelmet kéne kapnia, de a király ezt a törvényt is önkényesen felrúgja.

Az emberek ott állnak a vesztőhely körül, végignézik a jogtiprást, és senki nem tesz ellene semmit, egy hang sem kiált fel, hogy *"Elég volt!"*

*Azért volt a nap oly
Haragos kedvében,
Hogy a nép csak állt ott,
S merőn száját tátott
Tehetlenségben.*

A vers 1848 májusában keletkezett — két hónappal a márciusi forradalom után. Petőfi, a forradalom vezére kétségbeesve figyeli a fejleményeket. *"Vasárnapi nemzet vagyunk"* — írja. — Örömmámorban úszunk egy-egy nagy ünnepi pillanat alkalmával, de ha jönnek a hétköznapok, elfeledkezünk a bajról, a veszélyről, és elégedetten pihenünk a babérjainkon. Pedig Petőfi tudta, hogy a győzelem még korántsem végleges. Március 15-én a bécsi kormány ugyan esze nélkül megadta a pesti nép minden követelését, mert megrémült az Európán végigsöprő forradalmi hullámtól, de csak az alkalmat várja, hogy az erőviszonyok megváltozzanak, és mindent visszavegyen.

"Ne higgyetek a királyok ígéreteinek, legyetek résen!" — ez a vers üzenete. (S hogy mennyire igaza volt Petőfinek, bizonyítja, hogy Bécs nem sokkal ezután Magyarország ellen uszította Jellasich horvát bánt, és kitért a háború.)

A szerkezet követi az események időrendjét (=kronologikus), de távolról sem epikus nyugalmú, hanem inkább *feszült, drámai sodrású*. A drámai hatáshoz erősen hozzájárul a *párbeszéd*ek feltűnően nagy száma. A mesélő (=narrátor) szerepe többnyire 2-3 soros közlésekre szorítkozik, utána azonnal átveszi a szót a főhős, Hunyadi László (a költeménynek csaknem a fele az ő szavait idézi), azonkívül a király, a bírák, a törvényszolgák, és még valaki, aki szakadatlanul jelen van, és figyelmezteti László vitézt a veszélyre:

*Hazám szép vitéze,
Ne menj fel Budára!
Látod, mi villog ott?
Nem a te csillagod...
Hóhérbárd sugára!*

Ki ez az "ismeretlen jóbarát"? Nyilván maga a költő, aki a képzelet szárnyán bármikor játszi könnyedséggel röppen át a jelenből a múltba, és válik mesélőből szereplővé (mert hiszen a mesélő is ő — ki lenne más?) Állandó kapcsolatot teremt a szereplőkkel, de az olvasókkal is, mint Arany a Toldiban:

*"Fuss, ha futhatsz Miklós!"
másutt:
"Kisegíti magát, sohase féltsetek!"*

Petőfinél:

“Többet is akartok
Tudni? Kifolyt vére.”

vagy:

“S László vitéz még él,
Él, s halljátok, beszél,
Ekképp szól a néphez...”

Ez a váltás néha egész észrevétlenül történik:

Ássák a zsványok (alany: “ők”, t.sz.3.sz. – a mesélő szól)
Ássátok, ássátok (alany: “ti”, t.sz.2.sz. –a költő közvetlenül
Alája a vermet! megszólítja a “zsványokat”)

Sőt, ez a játék az idővel a végén még egy harmadikkal is kiegészül. *Petőfi, a mesélő és Petőfi, a szereplő* után megszólal személyesen *Petőfi, az ember*, kifejezve saját érzéseit, gondolatait, felindulását — ezúttal a jelenből a múltba tekintve:

*Mért nem éltem akkor!
Mért nem voltam ottan!*

Az érzések, indulatok kifejezése viszont már nem az epikának, hanem egy másik műnemnek, a lírának a feladata. Vannak írók, akik, ha mesélnek, szeretnek a háttérbe vonulni, és tárgyilagosan, pártatlanul, hozzáfűzött kommentárok (= kiegészítő magyarázatok) nélkül ismertetni az eseményeket. Az ő előadásmódjuk *objektív*. Vannak viszont mások, akik szakadatlanul közbeszólnak az ismertetett eseményekbe, szinte részei a történetnek — lelkesednek, felháborodnak, kétségbeesnek, aggódnak. Az ő előadásmódjuk *szubjektív*. Nem nehéz megállapítani, hogy Petőfi erőteljesen *szubjektív* költő — oly mértékben az, hogy itt-ott még versének a műneme is vitatható: átmenet a ballada és a lírai vers között. Az epika ugyanis *inkább objektív, a líra szubjektív műnem*.

Nem közömbös hatás szempontjából egy verses mű *ritmikája, rímelése* sem. E vers rövid, tördelt, ütemhangsúlyos, 2 ütemű 6-os sorokból áll:

<u>Megesküdt a / király</u>	a
<u>Hunyadi / Lászlónak:</u>	b
“Esküszöm az / égre,	c
<u>Az ég / istenére,</u>	c
<u>Bántani / nem foglak!”</u>	b

Ha a 4. sort elhagynánk, és 2–2 sort összevonnánk, lehetne éppen felező 12-es is, mint a *János vitéz* vagy a *Toldi*:

Megesküdt a király / Hunyadi Lászlónak
“Esküszöm az égre, / Bántani nem foglak!”

Mennyivel nyugodtabbnak, ráérősebbnek tűnik így a vers! Azonkívül a zenei hatás szempontjából sem mindegy, hány hangsúly esik ugyanannyi szótagra, hisz a hangsúly hatása kicsit olyan, mint a dobpergése a zenekarban — nem mindegy, hogy szapora pergődobot, vagy olykor-olykor beledöndülő üstdobot szólaltatnak-e meg. A legdöntőbb változást a vers zeneiségében mégis a “ráadás-sor”, a negyedik idézi elő. Már maga az a tény, hogy a strófa — a megszokottól eltérően — páratlan számú sorból áll, kissé nyugtalanító érzést vált ki, mint minden szabálytalanság. (A túl szabályos ritmus inkább megnyugtat, elringat.) Ehhez járul még a rímképlet szokatlansága. A 4. sor ugyanis egy meglepetésszerű “ráadás-rímmel” toldja meg a harmadikat. A meglepetés, a szokatlanság élménye ezúttal is feszültséget kelt, főleg, ha figyelembe vesszük, milyen távol kerül így az igen fontos zárórím (5. sor) a vele összecsendő 2. sortól (a, b, c, c, b). Már-már el is feledkeztünk, hogy a költő adósunk egy rímmel, mikor a rím mégis csak berobban — váratlanul, mint a végzet, mint a jóhiszemű ifjú Hunyadi tragédiája.

3. Arany János: V. L á s z l ó

Arany balladája ott kezdi az eseménysort, ahol Petőfi abbahagyta: Hunyadi László kivégzése után. Arany Jánost a témából egészen más izgatja, mint Petőfit: azt elemzi, mit élhet át a zsarnok szörnyű tette után. Az V. László (amint azt a cím is elárulja) *nem az áldozat, hanem a bűnös drámája*, a lelkiismeret tragédiája. A költő hisz benne, hogy a leggaládabb embernek is van lelke, következésképpen lelkiismeretének is kell, hogy legyen; valami belső erőnek, ami irányt mutat, mi a jó, mi a rossz. Normális esetben ez a belső erő a bűn elkövetése előtt lép működésbe, és meggátolja azt. A királynál azonban megkésve, a gáztett után jelentkeznek, és tragikus roncsolást visz végbe az agyban, a lélekben.

Petőfi Sándor egész más megoldást javasol a zsarnok megbüntetésére:

*“Föl, ha istened van,
Föl, magyar nép, és e
Gaz királyt legottan
Fojtsuk az ártatlan
Áldozat véérébe!”*

A fellázadt nép véres, de jogos ítélete — *külső bűnhődés*. Arany balladájában viszont *belső bűnhődés* sújt le az esküszegő királyra: a rettegéstől és a lelkiismeret mardosásától *megőrül*. Arany, az emberi lélek nagy ismerője az örülés folyamatát szinte orvosi pontossággal követi végig. Ugyanakkor a vers megértése rendkívüli figyelmet igényel, mert a költő sok mindent nem foglal szavakba, csak *homályosan sejtet*.

Hogy tisztázzuk, mi is történt, meg kell vizsgálnunk a mű szerkezetét. E ballada szerkezete egészen más, mint a *Toldi* vagy a *János vitéz* arányos, szimmetrikus kompozíciója. Itt ún. *párhuzamos szerkesztéssel* van dolgunk. A páratlan versszakok (1. – 3. – 5. stb.) utalásokat tartalmaznak a külső környezetre (tomboló, majd elcsendesülő vihar). Ehhez társul még az 5. versszaktól kezdve az epikus szál: Hunyadi párthíveinek a szökése a börtönből. A páros versszakok (2. – 4. – 6. stb.) párbeszédet tartalmaznak a király és cseh udvaronca között. Ezekből a párbeszédemből bontakozik ki V. László sorsa. S ami a legművészebb ebben a szinte tökéletes kompozíciójú balladában: a páros és páratlan versszakok szoros kapcsolata.

Nézzük meg ezt közelebbről!

Budán bösz éjszakai vihar tombol

3. Kitér a zivatar; mennydörög, villámlik, zuhog a víz az ereszcso-tornából.

5. Itt lép be az epikus szál. Hunyadi emberei szöknek a börtönből; bilincsök csörrenve le hull. A vár falán kúsznak lefelé. Érdekes mondatfűzés kapcsolja egybe a leírást és az eseményt: az *“ereszkedik alá”* állítmány egyaránt vonatkozik a felhőre és a menekülő rabra.

2. A király nyugtalanul alszik. A vihar is okozhatja, de a felriadó összefüggéstelen felkiáltásai másra utalnak. *“Ki az? Mi az? Vagy úgy...”* Azaz: hál'istennek, nem orgyilkos merénylő rázza az ablakot, csak a szél. A király fél...

4. A király a zápor hangjában a tömeg fenyegető hangját véli hallani; hallucinál. A cseh udvaronc sima modorú nyugtató szavai mögött valami baljós kicsengést érzünk. A *“menny dörög”* vonatkozhat az időjárásra, de a *menny* szó (főleg így kiemelt szedéssel) utalhat az ég ítéletére is. A *“csendes, mint a halál”* közhasználatú szóhasonlat, de a király helyzetében úgy hat, mint ha akasztott ember házában kötelet emlegetnénk. Mindez azonban csak homályos megérzés, nem több...

6. A király agyában bekövetkezik a végzetes, katasztrofális fordulat. Mintha tudata mélyén valamit halványan érzékelne a bilincscsörgésből, amikor így kiált fel:

*Hah, láncát tépi a
Hunyadi két fia!...*

Csakhogy neki kell a legjobban tudnia, hogy László már nem él, hisz ő végeztette ki. Ám ekkorra a megbomlott elmében már teljesen összekuszálódik a múlt és a jelen.

A "gyermek" szó a fogoly Mátyásra utal.

7. A következő két versszak a párhuzamos rettegésé. Hunyadi emberei (Kanizsa, Rozgonyi) rettegnek a király poroszlóitól...

9. Ismét leíró rész következik, talán a legköltőibb. Elvonul a vihar — csupa béke és szépség a csillagos éjszaka.

11. Folytatódik a párhuzamos menekülés. A bujdosók idegei is kezdik felmondani a szolgálatot: a levél zörrenésétől is megrémülnek.

13. A versszak gondolatritmust (párhuzam), egyben ellentétet alkot a 11. strófával. (A mondatok szerkezete és az alanyok ugyanazok, az állítmányok jelentése ellentétes.) Az utalás szinte észrevétlenül siklik át a bujdosókról a királyra: a zajok, baljós jelek már nem kívülről jönnek, hanem a megbomlott agyból.

8....a király retteg Hunyadi embereinek a bosszújától.

10. A királyt hatalmába tartó rettegésnek azonban már nincs szüksege külső indítékra. A *belső vihar* nem múlik el, sőt fokozódik. V. László menekül.

(A természet és a lelkiállapot párhuzamát inntől ellentét váltja fel.)

12. A király a cseh határ felé menekül. A helyszín változására csak a párbeszéd utal, a pánik fő tárgya a nyomatékosított (dőlt betűs) "velünk" szó az udvaronc szavaiban:

Ne félj, uram, velünk

A gyermek, a fogoly.

Vagyis: amíg a túszevelünk van, és nem a szökevényekkel, addig nincs okod félni. Mintha enyhe gúny bujkálna a cseh szavaiban...

14. A király végső idegkimerültségében altatót kér "hű" cseh szolgájától. Az udvaronc mérget ad neki, ami örökre elaltatja.

(Sejtésünk beigazolódtott: a cseh nem barát volt, hanem ellenség.)

15. Ennek a versszaknak nincs párja — összefogja a ballada két párhuzamos szálát. Arany előadásmódját — Petőfivel ellentétben — a teljes objektivitás jellemezte. Ez az egyetlen rész, ahol *szubjektív* hangot üt meg, és burkolt *üzenetet* küld az elkeseredett nemzetnek. A vers ugyanis a szabadságharc bukása után (1853) keletkezett. Sokan menekültek idegen országokba a kivégzés elől, sokan raboskodtak külföldi börtönökben. A híres zárósort felcsillantja a reményt. A *„De visszajő a rab”* kettős jelentésű: egyaránt vonatkozik Mátyásra és a szabadságharc üldözöttjeire.

A vers még két fontos üzenetet tartalmaz — ezúttal nem a magyar népnek, hanem a szabadság eltipróinak:

- a) A zsarnoknak nincs barátja, nem bízhat senkiben.
- b) A szabadság vérbefojtóit saját lelkiismeretük fogja megbüntetni.

Arany János a *legnagyobb magyar balladaköltő*. A műfajt részint a székely, részint a skót népballadából tanulta. Egyik fő jellemzője az ún. *balladai homály* — a nyílt közlés helyett a titokzatos sejtetés. Pl. a cseh udvaronc megmérgezi a királyt, mindezt azonban csak burkolt utalások sejtetik. Keresd meg, melyek ezek!

- a) egy hasonlat;
- b) egy felszólító mondat kulcsszava;
- c) egy helyhatározórag.

A ballada *„tragédia dalban elbeszélve”*, vagyis rövid költői elbeszélés, amely egyesíti magában mindhárom műnem sajátosságait. Történetet mond el (epikus) dallamos formában, erős érzelmi hatással (lírai), sok párbeszéddel, kiélezett konfliktushelyzettel, tragikus kimenetellel (drámai). A *„ballare”* olasz szóból származik, ami *„táncolni”* jelentésű — ez utal eredetére: a népi balladákat énekelve, táncmozgással, drámai kifejezőeszközökkel adták elő. A *balladai előadásmód* jellemzői:

- a) *„balladai homály”* — közlés helyett gyakran csak sejtetés, szaggatottság, kihagyások, sejtelmesség, képes beszéd
- b) *ismétlések, párhuzamok, gondolatrítmus* (főleg a népballadák szerkezetében)
- c) *„balladai tömörség”, sűrítettség* (nagyszabású tragédiát sűrít bele a meglepően rövid terjedelembé)

Eredete szerint van népballada és műballada. Leghíresebb népballadánk Erdélyben, a székelyföldön születtek (*Kádár Kata, Kőműves Kelemen, Júlia, szép leány*). A ballada másik szülőhazája Skócia (Nagy-Britannia északi része).

A ballada tárgya többnyire tragikus, de létezik *vígballada* is ("komédia dalban elbeszélve"). Ez megőrizte a ballada műfajának jellemzőit (dallamosság, tömörség, sok párbeszéd), de témája humoros. (*Egyszer egy királyfi; Arany: Pázmán lovag*)

Az V. László verselése

A ballada ritmikája rendkívül bonyolult, bár ebből első olvasásra keveset észlelünk. Ám kezdjük csak el skandálni! Az első két sorral semmi gond:

– – | U – | U –
Sűrű, setét az ég
U – | U – | U –
Dühöng a déli szél

A legszabályosabb nyugat-európai, rímes-időmértékes, jambikus verselés (= verslábai jambusok, időnként természetesen spondeusokkal tarkítva).

De nézzük csak meg a harmadikat!

– U U – U –
Jó Budavár magas

Az emelkedő verslábak U – közé becsúszott egy ereszkedő: – U

A negyedik sor megint szabályos

– – | U – | U –
Tornyán az érckakas

(A – U U – párosításnak egyébként neve is van: *choriambusnak* hívják, de ezt legfeljebb a jeles tanulóknak kell tudniuk.)

De mi történt az utolsóval?

U U U – U U
Csikorog élesen

Itt semmiféle szabályos időmérték nem fedezhető fel. A ritmus széthullik.

Csak hogy baj ez? Biztos, hogy mindig a leghibátlanabb megoldás a legjobb? Miről is szól ez a vers? A világ harmóniáját — összhangját, rendjét — megzavarta a bűn; mint amikor a gondosan összeillesztett fogaskerekek közé belepottyan egy kiesett csavar.

Az olajozott gépezet akadozni, csikorogni kezd. Szinte drámai hatást kelt, ahogy a jambus meg-megbicsaklik. A szabálytalanságban nincs semmiféle rendszer — hol itt, hol ott kezd ki a ritmus tökéletes áradását, mint a félelem a király elméjét.

Feladat

Keressünk még "zökkenőket" a vers ritmusában!

Az V. László verselésének azonban van egy másik érdekessége is. Akinek van otthon fényképezőgépe, biztosan tapasztalt már olyat, hogy két kocka egymásra fényképeződik, mert a gép valamilyen hiba folytán nem továbbítja a filmet. Így "fényképeződik rá" kétfajta ritmus erre a költeményre.

A "*Csikorog élesen*" nem ritmizálható, de csak akkor, ha időmértékes sorként akarjuk skandálni. Ha ütemhangsúlyosként kezeljük az utolsó hátróm sort, nincs vele semmi szabálytalanság:

*Jó Budavár / magas
Tornyán az / érckakas
Csikorog / élesen.*

Ugyanolyan kétütemű sorok ezek, mint "*Magos a / rutafa*", a "*Verik a / nagydobot*" népdalsorok, vagy Petőfi verse:

*Megesküdt a / király
Hunyadi / Lászlónak.*

A *kettős ritmus* kétféle kultúrához kapcsolja a verset — Nyugat-Európához és a magyar népköltészethez.

Feladat:

Keressetek még a versben ütemhangsúlyosan is ritmizálható sorokat!

A vers *rímképletét* ugyancsak érdemes megfigyelni. Az 5 soros versszakokban két páros rímhez egy rímtelen sor kapcsolódik ráadásként (a, a, b, b, c). A rím — zenei összecsengés, tehát mindig valami harmónia kifejezője. Ha elmarad (különösen a versszak végén) az mindig az összhang megbomlásának, hiányának az érzetét kelti. Igenám, de a záró versszakban a rímképlet megváltozik:

<i>Állj meg, bosszú, megállj!</i>	<i>a</i>
<i>Cseh földön ül a rab,</i>	<i>b</i>
<i>Cseh földben a király,</i>	<i>a</i>
<i>Mindig is ott marad,</i>	<i>b</i>
<i>De visszajő a rab.</i>	<i>b</i>

A páros rímeket keresztrím váltja fel, és a *záró sor rímhelyzetbe kerül*. A zsarnok megbűnhődött, a rab visszatérésére felcsillan a remény, helyreállt a harmónia — a világban is, a versben is.

4. Magyar népballadák

Feladatok

Olvassátok el a *Kádár Kata* és a *Kőműves Kelemenné* c. erdélyi népballadákat! Ezeken keresztül gyakoroljuk a balladáról tanultakat.

A *Kádár Kata* a legrégebbi feljegyzett népballadánk (XV. sz. — Mátyás kora). Témája a szerelem hatalma. Az erőszakkal elszakított és a halálban is egyesülő szerelmespár története nemzetközi motívum; szinte a világon mindenütt megtalálható. (Legismertebb feldolgozása — Shakespeare: Rómeó és Júlia.) A szülői önkény és az egymást szerető fiatalok szembenállása szinte minden feldolgozásban megtalálható; a magyar népballada ezenkívül hangsúlyozza még a szerelmeseket elválasztó társadalmi szakadékot — a gazdag nemesifjú jobbágylányt szeret.

Kőműves Kelemenné, a falba épített asszony története is vándormotívum: számos feldolgozásban megtalálható nemcsak a magyarság, hanem a környező népek költészetében is. (Pl. a román Manole mester, vagy a görög leány balladája, akit az útburkolatba zártak.) A történetek alapja ősi babona: ha a hegy szellemének nyugalmát megzavarják az építkezéssel, emberáldozattal kell kiengesztelni. Az áldozatul szánt asszony sorsánál talán még drámaibb, izgalmasabb a férfié, aki válaszára kényszerül az adott szó és a családi boldogság között.

1. Mi a *tragédiája* az alábbi szereplőknek?

Kádár Kata *Kőműves Kelemen* *Gyulainé*
Gyula Márton
Kőműves Kelemenné

Mit jelenthet a hármas csoportosítás?

2. Minden drámai esemény lényege a *konfliktus*. (ellentétes erők, szándékok összeütközése). A konfliktus maga is többféle lehet: *külső konfliktus* (pl. Miklós és György viszálya), ill. *belső konfliktus*: a lélekben harcot vívó kétféle erő és szándék összeecsapása (pl. Toldi vívódása: megölje-e Györgyöt?). Hozzatok példát a két balladából a konfliktus két fajtájára!
3. Vitassátok meg, van-e *belső konfliktus* *Kőműves Kelemenné*ben, amikor hazaengedik elbúcsúzni? Miért tér vissza önként?
4. Hol találtok a balladákban *időváltást*, amely szaggatottá teszi az előadásmódot? Ha átírnátok a balladát elbeszéléssé, milyen átkötő szöveget fogalmaznátok az időbeli ugrások elé?

5. A balladákban jelentős szerep jut a *párbeszédeknek*. Olvassátok el egyik balladát szereposztással, és figyeljétek meg, viszonylag milyen kevés szerep jut a mesélőnek!
6. Vizsgáljátok meg az *ismétlések* szerepét a két balladában!

a) Az ismétlések *fajtája* szerint:

szóismétlés	(mindegyik fajta történhet szó szerint vagy
mondatismétlés	kis nyelvtani változtatással; közvetlenül egymás
strófaismétlés	után, vagy a ballada egy másik részében gondolat-
helyzetismétlés	ritmusként visszatérve)

a) Az ismétlések *hatása* szerint:

nyomatékosítás, fokozás,
kedvesség, udvariasság (megszólításoknál),
késleltetés,
az időváltás jelölése,
komor "szertartásosság".

(A szertartásoknak — pl. temetési, istentisztelet — éppen az a lényege, hogy mindig ugyanazoknak a szavaknak, mozdulatoknak, külsőségeknek a kíséretében mennek végbe.)

Megjegyzés: ugyanannak az ismétlődő elemnek többféle hatása is lehet.

7. A népballadák tele vannak *csodás elemekkel*. Ezek többnyire népi hiedelmekkel, baljós babonákkal kapcsolatosak. Gyűjtsetek ilyeneket a két balladából!
8. A balladák ritmusa — mint minden népköltészeti alkotásé — természetesen *magyaros ütemhangsúlyos*. Milyen sorformákat tartalmaz a *Kádár Kata* és a *Kőműves Kelemenné*?
9. Mint valamennyi verses népköltészeti alkotás, a népballada is *a dallammal együtt születik*. Énekórán tanuljátok meg két leghíresebb balladánknak a dallamát!
10. A szöveggyűjtemény *A népköltészet* című (4.) fejezetében mely alkotásokat sorolnád a balladák közé?

5. Vörösmarty Mihály: S z é p I l o n k a

Van úgy, hogy a történelem nem fő témája, csak háttere az eseményeknek, pl. egy szerelmi történetnek. A költő egy szelíd, szép fiatal lány szerelméről akar írni. Reménytelen, mert egy rangban nála sokkal magasabban álló férfiről álmodozik. A férfi lehetne gazdag nemes úrfi is, de még merészebb, kiélezettebb a helyzet, ha maga a király az. De melyik király?

Mert — ha csak nem mesét akar írni — egy királyt valahol el kell helyezni a történelemben! Egy király, aki népszerű, fiatal, meggyerő, aki alkalmas rá, hogy egy ártatlan lány szívét meghódítsa — nos, Magyarország a helyszín, ez csakis Mátyás lehet. (Igaza van Mikszáthnak: *“Minden jó ötletet hozzá viszünk...”*) Így született meg a szép, érzelmes költői elbeszélés Mátyás király és a kis erdészlány, Szép Ilonka szomorú szerelméről. A versből először egy metafora készült el, amely ott motoszkált, zsongott, muzsikált a költő fülében, még mielőtt magához az elbeszéléshez hozzákezdett volna:

“Hervadása liliomhullás volt...”

A *Szép Ilonka* három, hangulatilag, időben és helyszínben egymástól eltérő részre oszlik. Címet is adhatnánk nekik:

1. *A szerelem születése*
2. *A szerelem kibontakozása*
3. *A szerelem halála*

Az 1. részt különösen élénkítik a *költői mondatszerkesztés kifejezőeszközei*, az ún. *alakzatok*: az ismétlés, fokozás, párhuzamok és ellentétek művészi elrendezése.

1. Az első két versszakban *“a vadász ül hosszú, méla lesben”, és vár...* Várja a vadászszerencsét, de hiába. A *“vár”* ige háromszori, a *“lesben ül”* kétszeri *ismétlése*, megtoldva a *“hosszú”, “méla”, “feszült”* melléknevek hangulatával késlelteti a történést, érzékelteti a várakozás feszültségét. Azzal a fogással, hogy a költő többször módosítja, kiigazítja magát (*“Itt a vad”, “pontosabban nem is vad, csak egy lepke”, “azaz dehogyisnem vad, mégpedig királyi!”*) felcsigázza kíváncsiságunkat. Ekkor bukkan fel a könnyed, kecses özikére emlékeztető karcsú lány.

Innen kezdve a vers uralkodó költői eszköze a *gondolatritmus*.

Minden mozgás, minden szó *párhuzamosan* fut. A lány kergeti a pillangót, a vadász kergeti a lányt. A lány kinyújtja a kezét a lepke után, a vadász kinyújtja a kezét a lány után... *“Mégvagy!”* — kiált fel mind a kettő szinte egyszerre, egyforma gyönyörűséggel. Ám az utolsó két sorban a párhuzamot hirtelen *ellentét* váltja fel:

*Rezzent kézből kis pillangó elszáll,
A leány rab szép szem sugaránál.*

A pillangó kiszabadul — a lány rabul esik. A lepke eltűnik a képből: vége a lány játékos, gyermeki pillangó-létének. A szerelem születését egyetlen, alig észrevehető, finom kis mozdulat jelzi: a kéz megrezzen, amikor a vadász megérinti.

2. Változik a helyszín ...az ősz Peterdi házban vagyunk. A költő újabb alakzattal indítja a második részt: *költői kérdéssel*:

*Áll-e még az ősz Peterdi háza?
Él-e még a régi harc fia?*

A költő természetesen tudja a választ, hisz ő írta a történetet. *A költői kérdés olyan kérdés, amelyre nem várunk választ — célja csupán az érdeklődés felkeltése.*

Szép Ilonka nagyapja valamikor Hunyadi János seregében harcolt, és még most is a nagy nándorfehérvári diadal emlékeiből él.

A víg, felajzott beszélgetés, iszogatózás közben Mátyás roppant furcsa helyzetbe kerül. Felszólítják, hogy igyék a király egészségére, és mondjon rá pohárköszöntőt. Ha megteszi, önmagát kell éltetnie és dicsélnie, ha nem, megsérti az öreg lelkes, hazafias rajongását a Hunyadiak iránt. Volna még egy harmadik út is: felfedni a kilétét. Azzal mentesülne ugyan a kínos feladat alól, viszont az egész helyzet elveszítené izgalmas, bensőséges varázsát.

- Feladat:*
- Vizsgáld meg, hogyan oldja meg Mátyás a helyzetet?
 - Mit gondolsz, miért *húzatta* ki a cenzúra Mátyás pohárköszöntőjét?
(A cenzúra az írásművek tartalmát politikailag ellenőrző, a kiadást engedélyező vagy betiltó hivatalos intézmény.)

Közben Szép Ilonkában egyre inkább elhatalmasodik a szerelem. Ismét megfigyelhetjük Vörösmarty művészi kifejezőmódjának csodáját — nagy szenvedélyt ennyire leheletfinom eszközökkel aligha festett valaki tökéletesebben. A vers a hallgatás költészete, a csend muzsikája. A kellemes estén jóformán csak a két férfi beszélget, a lány hallgat, bár közben *“híven és hívebben bámulá a lelkes idegent.”* Körülötte forognak a gondolatai, de hogy mire gondol, *“nem mondotta szája.”* Jelenléte mégis betölti a szobát — a férfi az ő kedvéért lelkes, okos, vonzó és szellemes. Aztán sebtében búcsúznia kell. Szól a kürt, és Mátyásnak szerfelett kínos lenne, ha egy beviharzó vadásztársa *“felség”*-nek szólítaná. Ilonka kikíséri. Éjszaka van, süt a hold; mögöttük egy játékos, gyönyörű kaland, egy kis bor, egy feledhetetlen este. Ekkor szólal meg először és utoljára Szép Ilonka a költemény során (leszámítva, amikor a pillangóval játszott, mert akkor azt hitte, hogy egyedül van). Mindössze ennyit mond:

*Emlékezzél visszatérni hozzánk,
Jó vadász, ha meg nem látogatnánk.*

Jelentéktelen udvariasság... Ketten vannak a lépcsőfeljárón, elcsattan egy gyors búcsúcsók a homlokra — ennyi az egész.

Mégis szinte tapintható, ahogy a házat felveri a *“szerelem hatalma”*.

Feladatok

Próbáljátok megfogalmazni, hogy Mátyás, aki meghívta Ilonkát meg az ősz Peterdit Budára, milyennek képzelhette el a második találkozást?

A vadász kilétét (noha már sejtjük) az író még mindig nem árulta el. Miért?

Ismét ugrás következik a térben és az időben. Az új színhely: Buda. Eltelt egy év, ha nem több, hiszen közben Mátyás megjárta Bécsset, ahol *“vérbosszút a rossz szomszédon állt.”*

(Feltűnő, hogy a vers keletkezésének idején, 1832-ben, másfél évtizeddel a 48-as forradalom előtt milyen szívesen idézik fel ezt az eseményt! Miért?)

Peterdi és *“bájos unokája”* rászánták magukat, hogy eleget tegyenek a vadász meghívásának.

A lelkiállapot-festés talán még árnyaltabb, gazdagabb, mint az első részben. A *párhuzamok* és *ellentétek* mellett a *költői képek* is nagy szerephez jutnak.

Ellentét van az ősz Peterdi mohó, mindenre kiterjedő kíváncsisága és a Szép Ilonka lelkét betöltő egyetlen gondolata között. (*“Hol van ő, a nyájás ösmeretlen?”*) A lány *“arca majd ég, majd színében elhal”*, amint az ellentétes érzelmek — az aggodás és a remény — viaskodnak benne. A leglátványosabb ellentét mégis a király megjelenése pillanatában figyelhető meg. Egyfelől hatalmas ünneplő tömeg, egetverő ujjongás — másfelől egy magányos lány hangtalan, elfojtott keserősége:

*Halovány hófehér szobornál
Szép Ilonka némán és merőn áll.*

Milyen művészi képi megjelenítés: a halottsápadt lányt egy fehér márványszobor mellé állítani, hogy az egyik halványsága szinte kiemelje a másikat! A lány nem szól — nem is fog többé a történet során — de nagyapja ráérez fájdalma okára, és hazaviszi őt a *“Vértes vadonába”*.

A továbbiakban a belső történést végig képekkel fejezi ki Vörösmarty. A képek nem láttatnak mást, csak virágokat — beteg, haldokló, szirmukat hullató gyönyörű virágokat. Virághoz hasonlítani egy szép lányt a népdalok és a régi szerelmi dalok (*“virágénekek”*) kedvelt motívuma. Gondoljunk a *“rózsám”, “violám”* megszólításokra! Itt azonban a virág nemcsak egyszerűen a szépséget jelképezi, hanem a szépség mulandóságát, a korai hervadás néma fájdalmát. A *“liliomhullás”* nemcsak képileg, hanem zeneileg is gyönyörű szó – a lágy, dallamos “l” hangok sokaságával, a *“sóhaj”* szó mássalhangzóival.

A költemény műfaja r o m á n c

A *románc* a balladához hasonló rövid, dallamos költői elbeszélés, sok lírai elemmel, kevesebb tragikus feszültséggel. A ballada komor és tragikus, a románc édes és szomorú. Többnyire érzelmes szerelmi történetet dolgoz fel.

Mi a különbség a *tragikus* és a *szomorú* között?

Egy évszázados tölgyet hatalmas reccsenéssel kidönt a vihar — ez tragikus; a hervadó liliom szirmai csöndben leperregnek — ez szomorú.

Tragikus a bika elvézése az arénában, szomorú a báránykáé az áldozati oltáron. Tragikus *Kádár Kata* és *Gyulai Márton* szerelme, mert az utolsó lehetőségig, sőt azon is túl küzdöttek egymásért; szomorú *Szép Ilonka* elfojtott, néma sóvárgása az elérhetetlen kedvesért. Tragikus a nagyság, az erő pusztulása, szomorú a gyöngye és védtelen ártatlanság halála. Tragikus a harcban elbukó hős, szomorú a lemondó hős sorsa.

A *király esküjénél* és az *V. Lászlónál* láttuk, hogy a vers üzenetének a megfejtésénél fontos ismerni a történelmi kort, amelyben keletkezett. Másutt — pl. a *Szép Ilonkánál* az *életrajzi háttér* segít a mű árnyaltabb értelmezésében.

Vörösmarty Mihály 17 éves korában elveszítette édesapját. Minthogy kilencen voltak testvérek, abba kellett hagyni tanulmányait és munkába kellett állnia. Egy gazdag nemesi családnál lett nevelő, ahol szerették, megbecsülték ugyan, de mégis csak fizetett alkalmazott volt. A fiatal fiú szerelmes lett tanítványai nővérebe, Perczel Etelkába. Érzéseit mélyen magába zárta — a lány nem is tudott meg belőle soha semmit. Vörösmarty a viszonzás lehetőségét talán még a valóságnál is képtelenebbnek ítélte. Az elfojtott szenvedély azonban munkálkodni kezdett a lelke mélyén, és Etelka távolodó alakja újra meg újra életre kelt különféle légies, tündérien tiszta irodalmi nőalakok formájában. Rá emlékeztet *Hajna*, Árpád fejedelem lánya a Zalán futásában (Vörösmarty első nagyszerű műve), *Tünde* a Csongor és Tündében. Utolsó a sorban *Szép Ilonka*, Vörösmarty kedvenc női főhőse. A téma itt is a nem egyenlő társadalmi rangúak reménytelen szerelme, mint annyi más költeményben.

Húsz év telt el, mire Etelka emléke halványulni kezdett. Vörösmarty megnősült, fiatal lányt vett el, házasságuk boldog és harmonikus lett, négy gyermekük született. A múlt kísértetének csak annyi jele maradt, hogy legidősebb kislányának az Ilonka nevet adta.

Feladatok

- A) Hibáztatható-e Mátyás Szép Ilonka haláláért? Ha igen, miben tartjátok őt hibásnak? (Vitassátok meg!)
- B) A *Szép Ilonka* verselése is rímes-időmértékes, nyugat európai.
a) Milyen verslábakból áll?.....
b) Írjátok le a versszakok rímképletét!.....
.....
.....
- C) Egyes szám első személyben írjátok *belső élménybeszámolót!*
a) "A király jó s áll a puszta házban" (Mátyás nevében)
vagy
b) "Mikor feltekintek magas Déva várra." (Kömíves Kelemen nevében)

VI.

IRODALOM ÉS VALÓSÁG

Az életet a maga valóságában ábrázoló irodalmi művek többnyire prózában írott műköltészeti alkotások. A népköltészet még azt is a képzeletén átszűri meg, amiről valóságos adatai vannak; a versben írott alkotások valószerűségének éppen formájuk szab határt — bármit mondott is Toldi Miklós vagy Hunyadi László, annyi bizonyos, hogy nem versben mondta. A *valóság*hű (= *realista*) ábrázoláshoz legközelebb álló epikus műfajok a *regény* és a *novella*.

A *regény nagy terjedelmű, prózában írt epikus alkotás*. Többnyire valószerű eseményeket dolgoz fel, bár van meseregény is. A regény szerkezete bonyolult, gyakran több szálon fut, cselekménye szerteágazó, sok szereplője van — ezeket az író árnyaltan, sokoldalúan jellemzi.

A *történelmi regény* a múltban játszódik le; középpontjában egy adott történelmi kor egyik jellegzetes eseménye áll.

Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*

Gárdonyi könyve (1901) az egyik legnépszerűbb magyar történelmi regény. Tárgya Eger vár ostroma 1552-ben, az ország három részre szakadásának, a török hódoltság első évtizedének idején.

A *regény és a történelemkönyv ábrázolásmódja* abban különbözik, hogy míg az utóbbi az egész országot érintő történelmi események tárgyilagos ismertetésére, összefüggéseik vizsgálatára szorítkozik, addig a szépirodalmi mű magánemberek hétköznapijain, elképzelt cselekedetein, gondolatain keresztül mutatja be a kort. Hiteles események, létező személyek sorsa költött eseményekkel, kitalált személyekkel kapcsolódnak össze. (Pl. *Bornemissza Gergely* valóban Eger vár hadnagya volt, de amit gyermekkorának eseményeiről megtudunk, az jórészt a képzelet műve, mint ahogy kitalált figura a női főhős, *Cecy Éva* is.) A részletek ábrázolása is kötött, de a szerzőnek ügyelnie kell, hogy a szokásokat, életmódot, tárgyakat, ruhákat korhű módon mutassa be.

Ezért a történelmi regény írójának alaposan kell a *forrásmunkákat* tanulmányoznia. Gárdonyi legfőbb forrása *Tinódi Lantos Sebestyénnek*, a XVI. század "élő újság"-jának *Cronicája* volt (históriás énekeinek gyűjteményes kiadása), abból is az *Eger viadaljáról* szóló ének.

Feladat

Idézd fel a regénynek azokat a részeit, ahol "Sebők deák" (Tinódi Sebestyén) szerepel, és fogalmazd meg benyomásaidat a lantkísérettel előadott krónikák szerepéről és hangulatáról!

A korabeli följegyzések tanulmányozására bécsi levéltárakat látogatott meg, a tárgyi emlékek vizsgálatára elment a Nemzeti Múzeum régiség-tárába, az egri vár romjainak helyszínére (házat is Egerben vett, és élete végéig ott lakott); még Konstantinápolyba is elutazott, hogy a saját szemével lássa a híres héttornyú börtönt, a Jedikulát. Nemcsak magyar és német, hanem török nyelvű forrásanyagokat is tanulmányozott.)

Hogy a szépirodalom és a történelemtudomány módszereinek különbségét világosan lássuk, hasonlítsuk össze a történelmi eseményeket a regénybeli megjelenésükkel!

A történelmi tények

Megjelenésük a regényben

Mátyás halála után újra hanyatlani kezdett az ország. A gyenge kezű uralkodók nem tudták megfékezni a fejtelenséget, a pártoskodást.

Mátyás híres fekete seregét szétzüllesztették. A szélnek eresztett katonák fizetés híján fosztogatásból éltek. A földesurak önkényétől nem védte meg senki a jobbágyokat és a városok népét. Az elégedetlenség nőttön-nőtt, és 1514-ben a legnagyobb parasztfelkeléshez vezetett. A parasztok élére a székely kisnemes, Dózsa György állt. A kezdeti sikerek után a felkelést leverték, Dózsát tüzes trónon elégették. A parasztmozgalmat vérbefojtó Szapolyai (Zápolya) János erdélyi vajda volt. Megtorlásul a parasztokat megfosztották a szabad költözés és a fegyverviselés jogától. Pedig a török veszély egyre fenyegetőbbé vált, és II. Szulejmán szultán óriási hadát csak nemzeti összefogással lehetett volna feltartóztatni.

Az öreg fakezű Cecey Dózsa katonája volt. A fosztogató törökök Dózsa kincsét keresték nála.

Ő a török uralkodó végig a regény cselekménye során.

1526-ban Mohácsnál a magyar sereg súlyos vereséget szenvedett a töröktől. (mohácsi vész) Az ifjú király, II. Lajos menekülés közben belefutott a megáradt Csele patakba. Eközben Szapolyai János tétlenül rostokol hadával a Tiszánál.

A mohácsi vész után az állapotok vihartempóban romlottak tovább. A pártoskodó urak ismét nem tudtak megegyezni, kié legyen a korona. Magyarországnak megint csak két királya volt: az osztrák Habsburg Ferdinánd és a magyar Szapolyai János, aki kézcsókkal fejezte ki hálóját, II. Szulejmánnak, amiért az Ferdinánd ellen őt támogatta.

A belső széthúzást fokozzák a "újhitűek" (reformátusok, lutheránusok) között.

Közben a törökök az ország déli határán "vigyáznak János király érdekeire." Időnként persze bebetörnek az országba; rabolnak, fosztogatnak, és sok embert elhurcolnak Törökországba rabszolgának.

A kisiújk egy részét katonaiskolába kényszerítik (janicsároknak nevelik), ahol elvakult mohamedán hitű harcosokat nevelnek belőlük.

A török mellett veszélyt jelentettek a békés lakosságra a bűnözővé züllesztett, törvényt nem ismerő nagyurak, az ún. rablólovagok is.

1540-ben meghal Szapolyai János. A fia csecsemő. A gyermek János Zsigmond mellé Fráter Györgyöt és Török Bálintot nevezik ki gyámul.

1541-ben a szultán óriási haddal érkezik Magyarországra, színleg, hogy a csecsemő királyt megvédje Ferdinándtól.

A regény cselekménye kb. 10 évvel a mohácsi csata után kezdődik.

Lásd Cecey úr és Bálint pap örökös veszekedését. Egyik Szapolyai-párti, másik Ferdinánd híve, de pártállásukat időnként cserélik, mint a magyar urak többsége. Ami állandó, az csak a civakodás.

Márton pap, Gergő nevelője is újhitű. A törökök megkínózzák, mert nem hiszik el, hogy az új vallás templomaiban nincsenek kincsek.

Cecey úr birtoka délen, a Mecsek alján fekszik (Keresztes falu). Ezért állandóan ki van téve a török zaklatásának. Innen rabolják el Gergőt és Vicuskát, sok más magyarral együtt.

Jumurdzsák eredetileg magyar volt — őt is janicsár-iskolában nevelték törökké.

Ilyen volt a regényben Móré László. Dobó az ő elfogására érkezik Keresztesre a regény elején. Személyes előnyökért Móré elárulja Ceceyt, mint ahogy elárulja hitét és magyarságát a Jedikulában.

Gergő Török Bálint mellett szolgál, mint apród, Cecey Éva pedig az özvegy királyné udvarában a kis király mellett teljesít szolgálatot. Útjuk Budán ismét összefut.

Márton pap merényletet kísérel meg a szultán ellen, de tévedésből a janicsár-ágát röpíti a levegőbe. Márton pap meghal, a vele lévő Gergőt elfogják, de cselrel kiszabadul.

A történelmi tények

A szultán Budára érkezik. Mialatt a kis király kíséretében lévő magyar főurakat vendégül látja, a török katonák előbb egyenként, majd többen beszivárognak Buda várába, és mikor már elegenden vannak, kikergetik a magyar őrséget és kitűzik a lófarkas török lobogót. Ezzel az ország fővárosa török kézre került. A török-ellenes párt vezérét, Török Bálintot a szultán rabláncon viszi magával Konstantinápolyba; ott a Héttoronyba zárátja.

Buda eleste után az ország három részre szakadt. A középső és a keleti fele török kézre jutott, az északi és a nyugati rész az osztrák Ferdinánd kezén maradt, Erdély önálló fejedelemség lett. Ura hivatalosan a kis János Zsigmond, gyakorlatilag édesanyja, Izabella királyné lett, akinek a szultán Gyulafehérvárra helyezte át az udvartartását.

1551-ben II. Szulejmán újabb nagyszabású hadjáratot indított Magyarországra ellen. 1552 elejére már a legtöbb magyar végvár (határvédő vár) elesett vagy meghódolt (Lippa, Szolnok, Temesvár). Csak Eger tartotta még magát. A szultán Eger várát *“rozzant akol”*-nak nevezte, és bizonyos volt benne, hogy az is vesztést szenved. Eger várát mindössze 2000 ember védte a két egyesített török sereg (kb. 60.000 fő) ellen. A törökök azonban a hatalmas túlerő ellenére sem tudták bevenni Eger várát, és négy havi kemény ostrom után, október 18-án szégyenszemre elvonultak.

Megjelenésük a regényben

Az eseményeket végig Gergő szemszögéből látjuk. Mint Török Bálint apródja, jelen van egy sereg fontos politikai megbeszélésén, sőt a szultán sátrában is, az emlékeztető fogadáson. Buda elestéről az utcán éri a hír.

A *rab oroslán* c. fejezetben Gergő, Török Jancsi, Mekcsey és Éva kísérletet tesznek Török Bálint kiszabadítására.

Izabella királyné erdélyi udvarában akarták férjhez adni Évát Fürjeshez; innen szöktette meg Gergő.

Lásd: az *Eger veszedelme* és a *Holdfogyatkozás* c. fejezeteket.

Bornemissza Gergely, a kis jobbágygyerek részint saját tehetségének és rátermettségének, részint külső segítségnek és hatásoknak köszönheti, hogy Eger vár hőse lett belőle.

Amikor gyerekkorában elrabolja a török Jumurdzsák a földesúr kislányával, Vicuskával, nincs igazán tudatában a veszélynek; amikor megszökik a rabok közül, csak azt tudja, hogy otthon várják, és itt semmi keresnivalója. Azt is természetesnek veszi, hogy a kislányt is magával viszi: csak nem fogja itthagyni kis barátnőjét? Ugyanilyen magától értetődő, hogy elköti a Szürkét, hiszen rábízták. A török lovat a kápájába rejtett sok arannyal azért viszi magával, mert nem tudja eloldozni a saját lovától. Bátorságát, talpraesettségét az mutatja, hogy nem is gondol rá, milyen bátor és talpraesett cselekedetet követett el.

Életében az első döntő fordulatot az akkor még fiatal császári tiszt, Dobó István szavai jelentik: *“Az a fő, hogy ne féljen a legény.”* A talált pénznél is jobban örül a kis bársonyhüvelyű kardnak, amit Dobótól kap. Ez a kard meghatározza jövőjét: vitéz lesz, és amikor a kardot kinövi, a kistia öröklí.

Élete alakulásában nagy szerepet játszik földesura, a fakezű öreg Cecey, aki hálás neki a kislánya megmentéséért, ezért felkarolja. A fogságból kiszabadult Márton pappal elküldi apródnak a híres Török Bálint úr udvarába, Szigetvárra. Török Bálint udvara nemcsak kitűnő vitézi iskola Gergő számára — itt szerzi a tudását is, amely majd Egerben kiemeli a többi tiszt közül.

Nemcsak írni-olvasni, valamint “deákul” tanul meg — ez csak az általános műveltséget jelenti, ami persze akkoriban csak kevés embernek jutott osztályrészül. Megtanul törökül, mert Bálint úr szerint az ellenség nyelvének hasznát veszi az ember. (Hasznát is vette, részint a fogságban, részint Konstantinápolyban.) Ismeri a térképet — ez akkor válik hasznára, amikor Hajvántól kicsikarja Eger várának alaprajzát. S ami a legfőbb: természettudományos ismereteket is szerez Szigetváron a Török-fiúkkal együtt, elsősorban kémiaiát. Ez lesz majd az alapja nagyszerű találmányainak az egri ostrom során (különbéféle robbanó lövedékek gyártása), Márton pap és Török Bálint révén közel kerül a nagypolitikához — ott van, amikor Márton pap fel akarja robbantani a Magyarországra érkező szultánt; elkíséri Török Bálintot a királyi udvarban tartott tárgyalásokra, s vele van akkor is, amikor a csecsemő királyt elviszik a szultán sátrába bemutatni. Eszével, leleményességével sok nehéz helyzetből kivágja magát.

Két fiatal vitézzel összekülönböznek Buda eleste napján. Gergőnek ekkor alkalma nyílik megmutatni, hogy helyén van a szíve, különösen, amikor az értelmetlen kakaskodást elhagyva a török ellen fordítják a kardjukat. Ez a két fiatalember, Mekcsey és Zoltai — életre szóló jóbarátja lesz; Egerben is együtt harcolnak az ostromló török ellen.

Gergelyt a hűség és a hála köti jótevőjéhez, Török Bálinthoz. Még a lehetetlent is megkísérli: ki akarja szabadítani a hírhedt Jedikulából, ahova a mondás szerint még a madár sem tud berepülni.

Az embert a csalódások is edzik. Gergő egyik legkeserűbb élménye az volt, amikor Cecey uram, akit szinte az apjának tekintett, ellene fordult. Az öreget túlságosan megszedítette a nagyravágyás, amiért Éva a királynő udvarhölgye lett, és sértésnek veszi a hajdani jobbágya közeledését lányához. Azt is megtanulja Gergő, hogy semmit sem adnak ingyen — sem a szerelmet, sem a győzelmet: mindenért meg kell harcolni. Ebben a harcban méltó segítőtársa Éva, aki mindent kockára tesz közös boldogságukért. Az esküvőjén fiúnak öltözve megszökik Gergellyel, és később is odaadó, hű társa marad. Az egrri ostrom során az elesett Balázs apród páncéljában harcol, és megmenti Gergely életét.

Gergely emberi fejlődésére nagy hatással lehetett, hogy olyan ember mellett harcolhatott, mint Dobó István, az egrri vár kapitánya. Dobó megbecsülte Gergő kincset érő eszét, szerette őt, értékelte egyenes jellemét, bátorságát, és a bizalmába avatta. Sok olyan hadititkot is elárult neki, amit senki másnak — pl., hogy csak ámitja a katonákat a királyi segítség érkezésével, nehogy elmenjen a harci kedvük. Gergő tisztársaival együtt osztozott Dobóval a vár védelmének felelősségében.

Bornemissza Gergely minden tettét, minden gondolatát a hazaszeretet fűtötte. Amikor Sebők deák megkérdezte tőle, milyen jeligét vésson a kardjára, így válaszolt: *“Nekem nem kell vers, csak egy szó. Abban a szóban benne van minden vers és minden gondolat. Azt írja rá Sebők bátyám: A hazáért!”*

A címadás fortélyai

A regény címe kifejező metafora. A *csillag* — éppen fénye, ragyogása miatt — már a hétköznapi életben is jelképe mindannak, ami kiemelkedő, dicsőséges, másrészt annak, ami örök. Beszélünk a szerencse csillagáról, filmcsillagokról (az angol “star” szóból). Az egrri hősök emléke csakugyan csillagként ragyogja be a magyar történelmet.

A könyv öt nagy fejezetből áll — Gárdonyi mindegyiknél nagy gondot fordított a címadásra. Nézzük meg, melyik miért hatásos!

1. *Hol terem a magyar vitéz?* — Az érdeklődést itt a költői kérdés kelti fel, valamint a népies “terem” ige a “születik” helyett. (“*Nem terem ma párja hetedhét országom.*”) Hangulatában kissé már ez is utal arra, hogy a regény hőseit az egyszerű nép közt, egy kis faluban kell keresni.
2. *Oda Buda!* — A Buda elestéről szóló fejezet iránt a figyelmet már a játékos-rímes forma is felkelti. (Az “Oda Miskolc!” cím feleakkora hatást nem váltana ki.) Ami még ennél is érdekesebb, hogy a cím egy közkeletű magyar szólás eltorzított formája. (“Nem oda Buda!”=

Nem addig van az!) A szólásban a "Buda" városnév nem mond semmit az átlag magyarnak, mint az "Él, mint Marci Hevesen!" szóláshasonlatban sem törjük a fejünket rajta, hogyan élt ott Marci. A címben a hatást fokozza egyrészt az eltérés a megszokottól, (állító formában halljuk a közismert tagadó mondatot), másrészt az, hogy a városnév visszanyeri eredeti földrajzi tartalmát, hiszen a magyar főváros csakugyan elveszett, odavan.

3. *A rab oroszlán* — Ez is szép, metaforikus cím, mint az *Egri csillagok*. A büszke, erős, nemes vadnak, az állatok királyának a rabsága különösen tragikus hatást vált ki.
4. *Eger veszedelme* — A hatásosság eszköze itt a forma régiessége; mintha Tinódi írta volna. Mai nyelven így fogalmaznánk: "Az Eger fenyegető veszély" — esetleg lendületesebben: "Veszélyben Eger!" A megfogalmazás régiessége a kor hangulatát idézi.
5. *Holdfogyatkozás* — Első olvasásra ez a cím tűnik a legtalányosabbnak. Voltaképpen szójátékkal van dolgunk. A szó csillagászati jelentését az író a törökök nemzeti jelképével, a félholddal kapcsolja össze, amelynek fénye, dicsősége az utolsó fejezetben ugyancsak "megfogyatkozott".

A regény szerkezete

Az epikus művek szabályos felépítése itt is megtalálható, csak az egyes szerkezeti részek sokkal hosszabbak, mint egy rövid terjedelmű műben.

Expozíció — I. fejezet (*Hol terem a magyar vitéz?*) Az író rendkívül ügyesen, erőltettség nélkül összehozza egy helyre a legfontosabb szereplőket.

Bonyodalom — II. fejezet; a főváros elesik, a magyar-török konfliktus kiéleződik.

(*Epizód* — III. fejezet — *A rab oroszlán*, a törökországi út)

Kibontakozás — az egri ostrom előkészületei — *Eger veszedelme* IV. fejezet.

Tetőpont — V. fejezet — *Holdfogyatkozás* — a döntő támadás

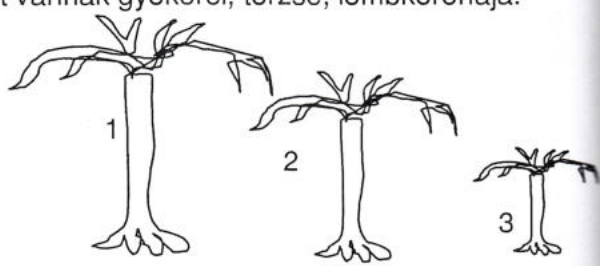
Megoldás — A magyarok győzelme

A regény azonban ennél bonyolultabb szerkezetű műfaj. A fenti vázlatot az ország sorsa szerint állítottuk össze. Ugyanezt összeállíthatjuk más szempontból is: a főhős sorsának, Gergely és Éva szerelmének alakulása szempontjából is.

1. *Expozíció* — A jobbágyfiúcska és a földesúr kislánya testi-lelki jóbarátok. Gergő kiszabadítja Vicuskát a török fogságából.
2. *Bonyodalom* — Kamaszszerelem. A nagyravágyó Cecey nem nézi jó szemmel a fiatalok vonzódását.
3. *Krízis* (mélypont) — Az ifjú Gergő megkéri Vica kezét, Cecey durván elutasítja.
4. *A kibontakozás elemei*
 - a) Gergely megszökteti Évát az esküvőjéről;
 - b) Éva elkíséri Gergelyt Törökországba – az úton egybekelnek.
 - c) Letelepszének Sopronban; kisfiuk születik: Jancsi
5. *Tetőpont* — Éva álruhában Egerbe megy a férjéhez, mert Jancsit elrabolta Jumurdzsák. Bejut a várba.
6. *Megoldás* — A döntő csatában Éva megmenti Gergely életét; Jancsika megkerül.

Láthatjuk, hogy az egyéni sorsok a történelmi sorsfordulók árnyékában tenyésznek, ahogy a cserje nő a nagy fa árnyékában. A cserje tövében aztán újabb magoncok hajtanak ki — az egyes kalandok, események. Ezeknek ugyanúgy megvannak a hagyományos részei, mint ahogy a kis fának és a nagy fának egyaránt vannak gyökerei, törzse, lombkoronája.

1. Az egri győzelem
2. Gergely és Éva sorsának alakulása
3. Török fogságban

Válassz ki egy részletet a regényből – legyen a címe : *Török fogságban* (A cím egész sereg kalandra ráillik!) Az egyikhez készíts hasonló vázlatot!

A cselekmény egysége

A regény meséje szerteágazó, eseményekben gazdag — a sok kaland, esemény mégis egyetlen, összefüggő művet alkot. *A cselekmény egységén azt értjük, hogy minden rész az egészet szolgálja.*

Ezt az író a művészi szerkesztéssel éri el. Nézzünk meg a "fogásai" közül kettőt!

1. *Egységes, összefüggő motívumhálózat*
 Motívumnak nevezzük a cselekmény jelentős, visszatérő elemeit. (Lásd: mesemotívumok) Az egyik legfontosabbat már kénytelenségből végig-gondoltátok, amikor válogattatok a lehetőségek közül, melyik kalandnak a

vázlatát készítsétek el *Török fogságban* címmel. A *rabság és a szabadság* ugyanis a regény egyik vezérmotívuma. (A kisgyermek elrablása; Gergely fogságba esése a merényletkísérlet után; Török Bálint elfogása, Paksy Jóbék elfogása és keréketörése; Éva és Réz Miklós az alagútban; Jancsika és a kis török fiú sorsa stb.) Nem véletlen — a rabság vagy szabadság a nemzet sorsának kulcskérdése — ez természetesen kihat az egyének sorsára is.

A másik ilyen motívum, amely az egész könyvön át végigvonul, az *álruha*. Gyűjtsetek példákat, ki, hányszor öltözik álruhába a cselekmény során!

Vannak visszatérő *motívum értékű tárgyak*, amelyek a cselekmény során jelentős szerepet játszanak. Ilyen *Jumurdzsák talizmángyűrűje* vagy *Eger várának térképe*. Ismertessétek a történetüket!

Mitől válnak *motívummá* a regény alábbi mozzanatai?

- Gergő első fogsága idején a magyar szakács túl erős *gulyást* főz a törököknek. Megégeti a nyelvüket; a finom leves mind a raboknak jut.
- Szigetváron egy Papagájnak csúfolt török rab *megátkozta* Török Bálintot, amiért nem engedi őt szabadon.
- “Az a fő, hogy ne féljen a legény”* — ezekkel a szavakkal adja át a kis kardot Dobó István a kis Gergőnek. Hol tér vissza ez a mondás, és milyen formában?
- Az egri nők megkímélik a portyázás során fogságba esett *török fiúcska* életét.

2. Minden út Egerbe vezet...

Az eseményeket a főszereplő, Gergely életének alakulása során követjük végig. A többi szereplővel hol összefut az útja, hol ismét elszakad tőlük.

Foglaljuk táblázatba, hogy a felsorolt szereplőkkel hol, milyen körülmények között találkozik össze Gergely a regény során!

Éva, Jumurdzsák, Mekcsey, Zoltay, Margit (a későbbi Kocsis Gáspárné), Hajván, Cecey uram, Sárközi, Dobó István

Látjuk, hogy a különböző helyekről induló sorsok többsége a regény során Egerben fut össze. Eger a mágnes, amely mindenkit magához vonz, a központi mag, amely köré a cselekmény elemei rendeződnek. Ez a tény is bizonyítja a cselekmény egységét.

Meséld el, melyik részt tartod a regényben
a legmegrendítőbbnek,
a leghumorosabbnak,
a legizgalmasabbnak!

A magyarok győzelmének okai

Hogyan volt képes a maroknyi sereg megvédeni a várat sokszoros török túlerő ostromától? Ez a regény egyik alapkérdése. Gárdonyi a választ részletesen, sok oldalról megindokolja.

1. A legfontosabb okot maga a várkapitány, Dobó István mondta ki híres beszédében, amit a katonákhoz intézett az ostrom előtt:
"A vár ereje nem a kövekben vagon, hanem a védők lelkében."
A többi végvárat zsoldosok védték, akik pénzért harcoltak, de az életüket már nem voltak hajlandók kockára tenni. Az egri védőket Dobó önkéntesekből toborozta. A törököket a zsákmány reménye és az erőszak hajtotta a falakra. Eger védői viszont tudták, hogy hazájukat, szabadságukat, feleségüket, gyermeküket védik. Eger volt az utolsó magyar kézen lévő vár — ha Eger elesik, elesett az ország. Ezért tartotta Dobó olyan lényegesnek, hogy aki marad, önként, jószántából vállalja a harcot: "Inkább kevés oroszlán, mint sok nyúl."
2. A győzelemben nagy szerepe volt *Dobó István kapitánynak*. Tehetséges katona és lelkes hazafi volt. Olykor rendkívül keménynek és kérlelhetetlennek bizonyult, de erre a szigorra szükség is volt ahhoz, hogy a várban ne legyen sem pánik, sem széthúzás. Megtiltotta, hogy bárki szót váltson az ellenséggel, üzenetet közvetítsen, hogy a vár feladását akár szóba is hozza. A küldöncöket keményen megbüntette, az áruló Hegedűs hadnagyot felakasztatta. Ugyanakkor minden katonáját, még a legegyszerűbbet is név szerint ismerte, dicsérte, buzdította ("*Látlak, fiam, Török László*") Bornemissza Gergely elrabolt kislánya után maga nyomozott. Mindenütt ott volt, szervezett, irányított — alig aludt, de amikor az apródja forralt bort hozott neki, odaadta a kimerült Mekksey alkapitánynak.

Feladat

Egy dologban nem volt eléggé következetes Dobó.

A portyázásokat helytelenítette (a kicsapást a várból a törökre), mert egyetlen embert sem akart fölöslegesen kockáztatni, olykor mégis hajlandó volt megengedni. Miért? Melyik esemény vetett véget a portyáknak?

Varsányitól és Vas Miklóstól, a kémeitől tudta, hogy a király csak üres ígérekkel álltatja az egrieket — nem küld katonákat. Miért tagadta ezt a tényt a vitézei előtt?

3. *Bornemissza Gergely*, "a vár esze" elmés technikai találmányaival (duplán robbanó bombák, tüzes kerék) nagyban hozzájárult a győzelemhez. A technikai fölény minden háborúban többet jelenthet a sokaság erejénél.

Feladat: Ismertesd hogyan működött a "tüzes kerék"!

4. A győzelem egyik legfőbb oka a *közös összefogás*. Igaz, hogy a várvédők kevesen voltak, de mindenki a tőle telhető legnagyobb erőfeszítést tette, hogy Eger ne jusson az ellenség kezére; nemcsak katonák, hanem a várban menedéket lelő közemberek, a nők és a gyerekek is. Emeljük ki, mit tettek a vár megmentése érdekében az alábbi szereplők: *az egri kovács, az egri nők, Sárközi cigány, a kisgyerekek, a kőművesek!* Hogyan álltak helyt a legidősebbek (pl. *az öreg Cecey*), a legfiatalabbak (*Balogh Balázs és Tarján Kristóf, Dobó apródjai*); hogyan vette ki a részét a küzdelemből *Cecey Éva*? Kiemelkedik a sok közül *Réz Miklós* diák önfeláldozó hőstette. Meséld el a történetét! Az összefogás, az együttes erőfeszítés nélkül nem születhetett volna meg a diadal.
5. *A szerencse és a törökök elbizakodottsága* sem hagyható figyelmen kívül. Bizonyosra vették, hogy igen rövid idő alatt elesik a *“rozzant akol”*, és ezért nem rendezkedtek be hosszú ostromra. A várvédők elszántsága keresztülhúzta számításaikat. A magyarok is erőt merítettek a tudatból, hogy nem a végtelenségig kell kibírniuk az ostromot, csak a hideg beálltaig — a törökök ugyanis (déli nép lévén) télen nem harcolnak. Csakugyan: október 18-án leesett az első hó, és a vár védői arra ébredtek, hogy a törökök elvonultak.

A hűség és a hazaszeretet regénye

Gárdonyi hősei számára a hazaszeretet a legfőbb érték. Gergely egyetlen szót véset a kardjára: *“A hazáért!”* Bolyki Tamás ezekkel a szavakkal hal meg: *“küzdjetek...a hazáért...”* Nehéz lenne felsorolni azokat a vitézeket, akik az életüket habozás nélkül, örömmel feláldozták, hogy a hazájukat megóvják. Vagy itt van Török Bálint példája. Ő nem az életről, hanem egy talán még annál is becsesebb kincsről, a szabadságról mondott le inkább, mint a hazája iránti hűségéről. Már évek óta raboskodott a Héttoronyban, amikor a szultán magához hívatta, és felajánlotta neki, hogy visszaadja a szabadságát és minden birtokát, ha törökké lesz, és elvállalja, hogy a szultán budai helytartója legyen. Török Bálint így válaszolt: *“...ha az egész ország a tied is, meg ha minden magyarból török lesz is, én nem...én nem... én nem!”*

Gárdonyi nagyon érdekesen készíti elő Hegedűs hadnagy árulását. Ez a vitéz katona, aki negyven törököt vágott le a saját kezével, egyáltalán nem hasonlít a kalandos történetek rókaképű, ádáz tekintetű árulóihoz, akikről a bolond is látja, hogy rosszban sántikál. Ő akkor kezd meginogni, amikor először fordul meg a fejében, hogy az okos ember számára talán a hazánál is van fontosabb érték — például az élet. Egy éjszakai beszélgetés során fejti ki gondolatait hálótársának, Gergelynek. Érdemes megfigyelni Gergely választát:

“Hol van az megírva, melyik törvényben, hogy védje valaki az anyját; ha kell az élete árán is? Az állat bizony nem is védi. De az ember, a legbutább éppúgy, mint a legértelmesebb, nekirohan az anyja megtámadójának, s ha meghal is, érzi, hogy másképp nem cselekedhetett... Isteni törvény mozgatja az akaratot. A szeretet isteni törvénye. Az anyaszeretet, a hazaszeretet egy.”

Az emberség regénye

Amikor a “kótyavetyén” (árverésen) az egyik ládában kincsek helyett egy kicsi török gyereket találtak, megindult a vita, életben hagyják-e. A férfiak azt kiáltozzák, hogy agyon kell ütni, hisz a törökök sem kímélik a magyar gyerekeket, az asszonyok azonban megakadályozzák, hogy a kisfiúhoz nyúljanak.

Te hogyan döntöttél volna? Miért?

A regény zárójelenete igen elgondolkoztató. A török fiúcska édesanyja visszahozza Gergely és Éva elrabolt fiacskáját, hogy saját gyermekét visszakapja érte. Jancsika falovacskát szorongat, a kis Szelim, aki Éva mellett fut, nagy darab kalácsot majszol.

“Mind a két anya kitárt karokkal röppen a maga gyermekéhez.

Az egyik azt kiáltotta:

- Szelim!

A másik azt kiáltotta:

- Jancsikám!

S letérdeltek gyermekükhöz. Ölelték, csókolták.

S amint a két asszony ott térdelt egymással szemben, egyszer csak összepillantottak, s kezet nyújtottak egymásnak.”

A török és a magyar édesanya kézfogás arról vall, hogy a háborút nem az anyák csinálták, az ő érdekük közös: hogy a gyermekeiket békében és biztonságban felneveljék.

Mikszáth Kálmán: A néhai bárány

Mikszáth Kálmán a múlt század második felének nagy prózaírója. A *néhai bárány* A jó palócok c. elbeszélésgyűjteményéből való. Műfaja novella.

A novella rövid, prózában írott epikus mű. Cselekménye valószerű. Az élet egyetlen jellemző jelentét dolgozza fel, kevés szereplővel, csattanós formában.

A *jó palócok*, ikerkötetével, a *Tót atyafiakkal* együtt Szegeden jelent meg, ahol Mikszáth mint újságíró dolgozott. Mindkettő akkor aratott országos sikert, amikor Mikszáthnak már minden reménye füstbe ment az érvényesülésre. Az erkölcsi és anyagi siker során a magánélete is elrendeződött — másodszor is elvette elvált feleségét, Mauks Ilonát, akivel

korábban éppen azért szakított, mert anyagilag nem tudta a családja számára a megélhetést biztosítani.

Mikszáthot: *“a nagy palóc”*-nak emlegették a kortársak. Maga is szülőföldjének, Nógrád megyének ízes nyelvjárását beszélte, és híres novelláskötetében az itteni palóc és szlovák parasztság életét, szokásait, gondolkodásmódját eleveníti meg. Saját bevallása szerint: *“Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem a magyar paraszttól.”* A novella is sokat merít a népköltészet *“tisza forrásából.”*

A *cselekmény* egyszerű, egy szálon fut, szemben a regény szerteágazó eseménysorozatával. A Bágy patak kiárad, és elviszi egy majornoki szegény csősz lányainak minden kincsét: a nagylány, Baló Ágnes kelengyés ládáját és kishúgának, Boriskának kedvencét, a Cukri bárányt. A bárány a szemtanúk elbeszélése szerint a láda tetején hajókázott a megáradt vízen. Bodokon, a kanyarnál még mindenki látta, de utána, a gazdag Sós Pál uram kertje táján nyoma veszett. Elterjedt a pletyka, hogy a falu legmódosabb gazdája fogta ki csákyával a Baló-lányok jószágát — ám bizonyítani nem tudta senki. Nem használt sem a hatalom, sem a furfang — hanem végül *“elindult az igazság puszta kézzel”* a kis Baló Borcsa személyében, és diadalmaskodott.

A novellán érződik a *népmese*, a *népköltészet* és az *élő népi elbeszélismód* hatása.

Népmesei elem a három próbára tagolódo szerkezet. Hárman indulnak el a láda és a bárány keresésére. Az apa (a legerősebb) a törvényt hívja segítségül. Eléri, hogy házkutatást tartsanak a falu egyik legtekintélyesebb lakójánál, de nem találnak semmit. A második a nagylány, Baló Ágnes, akinek a láda elvesztése miatt füstbe ment az esküvője. Ő a furfang fegyverét veszi igénybe. Ravaszsággal próbálja meg kifürkészni, hogyan tűnhetett el a hozománya. Ám minden hiába. Végül — ahogy a mesében szokás — a legkisebb, a leggyöngébb jár sikerrel: a 9 éves kis Baló Borcsa leplezi le Sós Pál uramat. Amikor a tanács urak társaságában találkozik vele az utcán, egyenesen, kertelés nélkül hozzáfordul, és megszólítja: *“Bácsi, adja vissza a bárányomat!”* Sós Pál uram tagad, de éppen mikor esküre emelné kezét, hogy a báránynak színét sem látta, lecsúszik válláról a nehéz bőrködmön, és láthatóvá válik a báránybélés; a közepén Cukri ismerős barna foltja.

A megoldás *a mese és a valóság határán* van. Nem történik csoda, csak véletlen, mégis mintha valami természetfeletti erőt, szinte Isten ujját éreznénk abban, hogy a gazdag tolvaj éppen a hamis eskü pillanatában lepleződik le, amikor az élő Istenre kezd fogadkozni, hogy a báránynak színét sem látta.

Abban a tekintetben népmesei a megoldás, hogy az *igazság győz*, mégpedig éppen a legkisebb, a leggyöngébb segítségével, abban viszont már eltér a hagyományos mesei befejezéstől, hogy nem szerencsés, hanem *szomorú a végkifejlet*. A tolvajt megtalálják, de Cukri bárányt már nem tudják életre kelteni. A novella a barikáját sirató kislány képével zárul. A szomorú befejezés a népköltészeti alkotások között nem a mesére, hanem inkább a *balladára* jellemző. Helyenként balladás elem az is, hogy a novella prózai előadásmódja itt-ott szinte versbe csap át. Figyeljétek meg pl. az elveszett láda tartalmának leírását!

“Nem volt abban aládában egy veszett garas sem, hanem (ma már tudjuk) benne volt a szép majornoki Baló Ágnes kelengyéje: három per-kál szoknya, négy szélből az egyik, hat olajos kendő, nyakba való kettő, ezüstcsatos mellény, tíz patyolat ingváll, s azonfelül mente meg egy rá-más csizma, újdonaúj, még a patkó sem volt ráverve. Szegény Baló Ágnes, benne volt abban aládában mindene!”

Mikszáth úgy mesél, mint a népi elbeszélők: az *élőbeszéd lazaságával, közvetlenségével*. Elkalandozik a tárgytól, majd visszatér hozzá. Jellemző rá, hogy sok zárójelet használ, mintha menet közben jutna eszébe hol ez, hol az. Idézzük fel pl. azt a részt, ahol a falu elkezd gyanakodni Sós Pál uramra!

“Amennyi itt a rossz nyelv, még mindjárt másnap, ott a hálaadó misén is csak addig pihentek, míg az imádságos könyvek leveleit nyálasták, ahol pedig az Úr kímélő kegyelmét kellett volna inkább megköszönni, amiért nem sújtotta a falut ... de amennyi itt a rossz nyelv, százan is kinyújtják lapátnak, hogy mások becsületét hordják el rajta.

Nyomban nekiestek a gyanúsítással Sós Pálnak; csak ő húzhatta ki, senki más a ládát! Hanem, iszen az Isten nem alszik, rossz tűz el nem alszik, nem marad annyiban.

Kerül annak gazdája akárhonnán!

Súgtak, búgtak, hogy (ugyan ki szopja az ilyeneket az ujjából?) ennyi meg annyi tömérdék régi ezüsttallér volt a ládában.

Ami igaz, igaz, lehet az öregnek is tarka macskája, mert a “nagyitalú” Mócsik György, a góizoni szűcs olyasfélét mondott a minap ittjártában, hogy ebben a dologban, ha nem volna lakat az ő száján ... Ki tudhatja hát?”

Egyes szám harmadik személyben mesél, de úgy, mintha egyike lenne a falusi embereknek, akik beszámolnak a történekről — az ő szóhasználatukkal, mondatfűzésükkel, gondolkodásmódjukkal él. Népi szólásokkal és közmondásokkal fűszerezi beszédét (pl. *“az Isten nem alszik, rossz tűz el nem alszik”,* vagy *“lehet az öregnek is tarka macskája”* stb.) Elkezd szapulni Sós Pál gazdát, de a mondat közepén átvált azok kibeszélésére, akik nem figyelnek oda a misén, inkább pletykáznak, hogy aztán a bekezdés végén megint visszakanyarodjék a láda kérdésére.

Az élőbeszéd fordulataival gazdagon él: kérdő és felkiáltó mondatok, megszakítások, közbevetések, stb.

A környékbeli falvak (*Csoltó, Bodok, Majornok*) földrajzi fekvését nem határozza meg, a falusiakat nem mutatja be, azonnal a nevükön emlegeti (*Csuri Jóska, Péryék, Csőkéné,* stb.), szakasztott úgy, ahogy a faluban beszélgetnek egymásról, ahol mindenki személyesen ismeri egymást.

Ha nagyon beleéli magát a történetekbe, átvált múlt időből jelen időbe, és a parton állók szemszögéből szinte "helyszíni közvetítést" ad az úszó ládáról:

"Gerendák, ajtók és mindenféle házi eszközök úsztak a hullámokon, szakajtó, zsúp és ablaktábla. (Egész házakat mosott el a víz valahol!) Azután jött egy petrence, utána pedig valami négyyszögletes tuskót gurítottak a habok...

A holdfény éppen oda vágódott. Nem tuskó biz az, de tulipános láda, s nini, egész csuda, milyen szépen ül a tetején egy picike bárány.

Olyan türelmesen ül az ide-oda billegő jószágon, mintha jószántából hajókáznék, s ha mekken is néha, csak azért, mert éhes. Pedig még ehetik is, ha a láda bolondjában utoléri a petrencét. Nincs valami messze...amott fordul ni, a Périék pajtájánál!

Nosza, szaladj utána, öreg láda!"

Kezdi egy nyugodt hangvétellű, múlt idejű leírással, majd közbevet egy zárójeles megjegyzést, mintha a parton álló báméskodók közül kommentálná valaki az eseményeket. Azután úgy tesz, mintha — a többiekkel együtt — ő is tuskónak nézné messziről a közeledő tárgyat, s csak mikor közelebb ér, venné észre, hogy láda. Ekkor vált át az igeidő a múltból a jelenbe. Innentől kezdve élénkebbé, lendületesebbé válik az elbeszélésmód, megszorodnak a felkiáltó mondatok, az indulatszavak (*nini, ni, nosza*). Az író azt a látszatot kelti, mintha nem tudná előre az eseményeket. Előadása átmenetet képez az írói mesemondás és a beleképzeléses elbeszélés között, amikor valaki másnak a szájába adja a szerző a szavakat. Ezt hívjuk *átképzeléses elbeszélésnek*.

Szerb Antal *A magyar irodalomtörténete* így jellemzi Mikszáth csodálatos stílusművészetét:

"Vannak írók, akik a szemükkel írnak, látják a leírt jelentet. Vannak, akik a fülükkel, amelyben előrecseng a teljesítendő ritmus. Mikszáth a szájával írt — minden sora magán hordja az élőszóbeli elbeszélés közvetlenségét."

Feladatok

Játsszunk a műfajokkal!

- A) Ha *mesét* íránk *A néhai bárány* témájából, hogyan alakítanánk át a befejezést? (Ne felejtjük el: a mese ismeri a csoda lehetőségét.)
- B) Ha egy *monda* alaptörténetének képzeljük el a novella témáját,
1. milyen földrajzi vagy természeti jelenség magyarázatával kapcsolnánk egybe?
2. melyik híres történelmi hős segítene a megoldásban? Hogyan?
- C) Ha *balladát* írnál, melyik jelenetet rövidítenéd, melyiket részleteznéd? Mi volna a történet előrehaladását biztosító, a jeleneteket elválasztó ismétlődő elem? Mi lehetne Sós Pál tragikus bűnhődése? (Megjegyzés: a novella alaphangulata inkább szomorú, mint tragikus.)
- D) Ha *románocá* dolgoznád fel, ki lenne a főszereplő és miért? Melyik cselekményszálát fejtenéd ki részletesebben?
- E) *Regénynek* a téma kicsit sovány, de azért képzeljük el! Találj ki öt jellemző fejezetcímet a készülő regényedhez!

Az epikus műfajok (Összefoglalás)

1. *Mese* Csodálatos, kitalált, hihetetlen történet. A mesék eredetük szerint lehetnek népmesék és műmesék. A népmesék több változatban ismétlődő "előregyártott" elemeket, mesemotívumokat tartalmaznak (csodás elemek, varázslat, állandó kifejezések, hármes meseszám stb.). A mese fajtái: *tündérmese, reális mese, tanító mese (fabula), csali mese* stb.
2. *Monda* Valóság-alapból és költött, gyakran csodás elemből összeszőtt népköltészeti epikus műfaj. Egy nép kultúrájának a kezdeti szakaszában keletkezett.
- A *természeti* (v. földrajzi) *mondák* valóságos földrajzi helyekhez, létező természeti jelenségekhez fűződnek, ezek eredetére keresnek mesés magyarázatot. A *történelmi mondák* egy nép múltjához, hőseihez, ismert történelmi eseményeihez és személyiségeihez fűződnek; csodás elemet nem feltétlenül tartalmaznak. A történelmi monda egy sajátos fajtája az *eredetmonda*, amely egy nép, egy nemzetiség származását kutatja, többnyire mesés hagyományt teremtve. A bennük szereplő, szentként

tisztelt állatokat, amelyektől a nép gyakran önmagát eredezteti, totem-állatoknak nevezzük.

3. *Rege* Verses, dalban előadott monda.
4. *Mítosz* Egy nép ősi hitvilágával, isteneivel, történelmével összefonódó vallási elképzeléseivel foglalkozó történet. A mítoszok összessége a *mitológia*.
5. *Legenda* (a latin szó "olvasmány"-t jelent) A keresztény szentek csodatételeiről szóló, életük eseményeit feldolgozó történet.
6. *Krónikás (v. históriás) ének* A múlt vagy a jelen történelmi eseményeit feldolgozó, hitelesnek szánt, időrendben haladó verses elbeszélés, amelyet a szerző rendszerint lanttal vagy egyéb hangszeres kísérettel, énekelve adott elő.
7. *Elbeszélő költemény* Műköltszeti eredetű, hosszabb terjedelmű verses elbeszélés. Témája kötetlen.
8. *Eposz* "Hősköltemény"; a mítoszok és a mondák hagyományaiból merítve egy nép múltjának valami jelentős eseményéhez, közismert hőséhez kapcsolódik. Megírásának szigorú formai szabályai voltak.
9. *Ballada* "*Tragédia dalban elbeszélve*"; rövid költői elbeszélés, amely egyesíti magában mindhárom műnem sajátosságait. Történetet mond el (epikus) dallamos formában, erős érzelmi hatással (lírai), sok párbeszéddel, kiélezett konfliktushelyzettel, tragikus kimenetellel (drámai). Az olasz "ballare" (táncolni) igéből származik a műfaj neve, ami utal arra, hogy eredetileg énekelve, táncmozgással, drámai kifejezőeszközökkel adták elő. A *balladai előadásmód* jellemzői:
 - a) "*balladai homály*" (sejtetés, szaggatottság, kihagyások, sejtelmesség, képes beszéd);
 - b) *ismétlések, párhuzamok, gondolatrítmus* (főleg a népballadák szerkezetében)
 - c) "*balladai tömörség*", sűrítettség (nagy szabású tragédiát sűrít meglepően rövid terjedelemben)Eredete szerint van népballada és műballada. Egy sajátos válfaja a *vígballada* — témája humoros, egyébként megőrzi a ballada műfaji-formai sajátosságait.
10. *Román*c A balladához hasonló rövid, dallamos költő elbeszélés, sok lírai elemmel, kevesebb tragikus feszültséggel. A ballada komor és tragikus, a román c érzelmes és gyakran szomorú. Fő témája a szerelem.

11. *Regény* Nagy terjedelmű, prózába írt epikus alkotás. Többnyire valószerű eseményeket dolgoz fel. A regény szerkezete bonyolult, gyakran több szálon fut; cselekménye szerteágazó, időben, térben kötetlen. Sok szereplője van — ezeket az író árnyaltan, sokoldalúan jellemzi.

A *történelmi regény* témáját a múltból meríti; középpontjában egy adott történelmi kor egyik jellegzetes eseménye áll. Az események, a háttér, az összefüggések ábrázolása korhű, de ezeket az író magánemberek, gyakran kitalált hősök sorsán keresztül szemlélteti.

12. *Novella* Rövid, prózában írt epikus mű. Cselekménye valószerű. Az életből egyetlen jellemző jelenetet dolgoz fel, kevés szereplővel, csattanós formában.

13. *Kisregény* Prózában írott epikus alkotás; terjedelme átmenetet képez a regény és novella között (Pl. Mikszáth: A kis primás)

Feladatok

- A) Csoportosítsd az olvasott epikus műveket műfajuk szerint!
- B) Csoportosítsd a tanult epikus műfajokat az alábbi szempontok szerint!
1. Népköltészeti eredetű műfaj (ismert szerző feldolgozhatja).
 2. Csak műköltészeti alkotás lehet.
 3. A népköltészetben és a műköltészetben egyaránt előfordul.
- C) Csoportosítsd a tanult epikus műveket formájuk szerint!
1. Mindig vers.
 2. Mindig próza.
 3. Lehet vers és próza is.

VII. „A SASNAK KÖRME KÖZÖTT...”

Mi történt Eger után?

Hiába volt az egi vitézek hős erőfeszítése, az ország függetlensége mégiscsak elveszett. A három részre szakadt országban továbbra is folytatódtak a belső viszályok (vallási gyűlölködés, hatalmi harcok), és egyre inkább világossá vált, hogy noha Magyarország a „kereszténység pajzsa” — ő védi a keresztény Európát a pogány török terjeszkedésétől —, ezt az áldozatot a keresztény Európának eszébe sem jut meghálálni. Nem küldenek segítséget, páholyból nézik, hogy küzdenek, véreznek a magyar vitézek. Különösen érthetetlen ez a közöny az ország északi és nyugati felét birtokló osztrák uralkodóháztól, a Habsburgoktól, hiszen — Dobó szavaival élve — ha Magyarország elesik, őfelsége beteheti a szent koronát a kamrájába. Ne tudta volna ezt a bécsi kormány? Bizony, nagyon is jól tudta, ügyelt is, hogy az egyensúly ne billenjen el túlságosan a török javára. Ennél több azonban nem állott érdekében. A XVII. században, a 150 éves török hódoltság második felében ugyanis már mind világosabbá vált, hogy a török birodalom terjeszkedésének önnön nagysága szab határt. Mert meghódítani egy országot viszonylag egyszerű dolog, ha elég nagy a hadsereg, de megtartani felette az uralmat egyre nehezebb. A hódoltsági területeken ugyanis meg kell szervezni a közigazgatást — a bíróságot, a rendfenntartást, a hivatalnokrendszert, az adószedést — ehhez pedig ember kell, pénz kell; minél nagyobb a leigázott birodalom annál több. A lehetőségek előbb-utóbb kimerülnek. A nagy Szulimán szultán halála után a török birodalom lassú, de érezhető hanyatlásnak indult. Láttá ezt Ausztria is — és várt. Politikájának ez volt a lényege: kivárja, míg a törökök is meg a magyarok is a végsőkéig legyengülnek az egymás ellen vívott csatározásban, és amikor már egyik sem bírja tovább, akkor lép a színre ő, friss erővel, játszva kiűzi a törököt, és akkor majd a „felszabadító” jogán ölébe hullik egész Magyarország.

Az országban a világosan gondolkodó elmék közül egyre többen ismerték fel, hogy ha ez így megy tovább, a kétfejű sas (az osztrák császári címer) veszélyesebb lesz a nemzetre, mint a török félhold. Erről győződött meg apránként első nagy nemzeti eposzunk, a *Szigeti veszedelem* írója, *Zrínyi Miklós* is. Fő művében dédapjának, a szigeti Zrínyi Miklós-nak hősi példájával akarta a magyarságot a török elleni összefogásra buzdítani. Maga is erre a célra fordította hatalmas magánvagyonát és nem mindennapi hadvezéri tehetségét. Csaknem egész Magyarországról sikerült kiűznie a törököt, de győzelmes hadjárata után a császár leváltotta, új, ideiglenes tábornokot nevezett ki a hadak élére, aki a szégyenteljes vasvári békében (1664) önként visszaadott mindent a töröknek. Ekkor fo-

galmazta meg Zrínyi, hogy csak a magunk erejére számíthatunk — Bécs ellensége a magyar függetlenségnek.

A *kettős ellenségkép* egyre inkább kialakult az egyszerű népben is. Egy XVII. századi ismeretlen szerző nótája ezt így fogalmazza meg:

*Szegény legénynek olcsó a vére,
Két-három forint szegénynek bére,
Azt sem tudja elkölteni, mégis végtére
Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére.*

(Te vagy a legény, Tyukodi pajtás...)

Az egyik pogány természetesen a török, a másik viszont az osztrák — vagy, hogy a kor nyelvhasználatával éljünk: a „német”. Az utóbbi keresztény nemzet ugyan, de gyakran jobban sanyargatja a népet a pogányoknál is.

Végül is bekövetkezett az idő, amikor — bármilyen hihetetlen — a magyarok egyes vezetői a bécsi szipolyozók ellen az ősi ellenséggel, a törökkel kötöttek szövetséget. Így tett a „*kuruc király*” néven ismert erdélyi fejedelem, *Thököly Imre* is, a legendás Zrínyi Ilona férje, aki asszony létére oly hősiezen védte Munkács várát a császári csapatok ellen. Híveiket *kurucok*nak nevezték, a császár híveit pedig *labancok*nak. Minkét név eredete homályos. A „*kuruc*” szó valószínűleg a latin „*crux*” (kereszt) szó elferdítése; viselői talán „*kereszteslovagok*”-nak tartották magukat, mint Dózsa parasztfelkelői. A „*labanc*” név minden bizonnyal a császári katonák jellegzetes fegyverét, a lándzsát, „*lanc-fát*” idézi.

Thököly felkelését végül is leverték, Zrínyi Ilonától elszakították első házasságából származó gyermekeit, Rákóczi Juliannát, és Rákóczi Ferencet. A kisiút császárhű szellemben próbálták nevelni, de az otthon hatása erősebb volt benne, mint számították. Felnőtt korában *II. Rákóczi Ferenc* néven ő lesz majd Magyarország vezérlő fejedelme, és az egész ország területére kiterjedő legendás függetlenségi háború vezére. zászlajára ez volt írva: „*Cum deo pro patria et libertate*” — azaz „*Istennel a hazáért és a szabadságért*”.

A Rákóczi-szabadságharc során — a XVIII. század legelejétől kb. 1708-ig — a kurucok győzelmet győzelemre halmoztak. Ennek a sikerekben gazdag, vidám, bizakodó időszaknak a hangulatát őrzi a legismertebb kuruc nóta, a *Csínom Palkó*.

Feladatok

1. Énekeljétek el közösen a *Csínom Palkót*! Ha nem ismeritek, énekórán tanuljátok meg a dallamát is!
2. Járjatok utána, kik (!) voltak a dalban emlegetett „*kuruc vitézek*”, Csínom Palkó és Csínom Jankó! (Vigyázat! Beugrató kérdés!)
3. Idézzetek fel a *lírai műnemnek*, azon belül a *dal* műfajának meghatározását! (A műfajok maguk is további alcsoportokra oszthatók. A dalok között ismerünk többek között munkadalt, panaszdalt, szerelmi dalt, bordalt, leány- és legénycsúfolót, katonanótát stb.)

A *Csínom Palkó* a katonanótákon belül is:

a) férfi táncdal b) toborzó c) csúfolódó nóta.

4. Milyen férfi-táncdalokat emlegettünk? Melyik sor utal arra, hogy a *Csínom Palkót* is táncdalnak szánták?
5. A *toborzó* (verbunkos) olyan ének, amelyet katonák adnak elő (többnyire tánccal kísérvé) a falu főterén abból a célból, hogy a legényeknek kedvet csináljanak a katonáskodáshoz. A jellegzetes „*verbunkos-ritmus*” hasonlít a kanásztánchoz (többnyire pattogós 4 ütemű 14-es).

Milyen eszközökkel teremti meg a verbunkos hangulatát a *Csínom Palkó*? Ritmusa mennyiben emlékeztet a megismert kanásztáncéra? (Olvassatok egybe két-két sort!)

6. Az ún. „*csúfolódó nóta*” igen népszerű a magyar népdalkincsben. Egy jellegetes példa:

*Jánoshídi vásártéren, Ica te,
Legényvásár lesz a héten, Ica te!
Két krajcárért adnak egyet,
Milyen olcsó, mégsem vesznek, Ica te!*

A *Csínom Palkó* a labancokat gúnyolja ki, friss, csípős, csúfondáros hangon. Szerkezete végig arra épül, hogy összeveti a délceg daliás kurucokat a nevetséges, szedett-vedett ellenséges katonákkal. Gyűjtsetek össze ellentétes *jelzőket* és *metaforákat*, amelyek a kurucok és labancok tréfás, gúnyos összehasonlítását érzékeltetik!

7. A kuruc dalokon nagyon jól meg lehet figyelni, hogy a nyelv állandóan változik. Új szavak keletkeznek, mások kivesznek. Amíg nem ismerték az úrhajót, a légkondicionálást vagy a hűtőládát, természetesen az elnevezésük sem létezett. Ám ha bizonyos tárgyak használata kimegy a divatból, többnyire a nevük is elvész, vagy új jelentést nyer. Járjatok utána, mit jelentett a „*kalabér*”, ill. a „*lódíng*”!

A kuruc költészet keletkezése

A kuruc költészet javarészt a XVII. század végétől és a XVIII. század első feléből fennmaradt hazafias-politikai énekek gyűjteménye, amelyeket *kéziratos daloskönyvek* őriztek meg. Ilyen a *Vásárhelyi-daloskönyv*, *Szecey-kódex*, *Mátray-kódex* (elnevezésük a gyűjtőkről). Ezek a kódexek főleg egyéni, írástudó szerzők munkáit tartalmazzák, akik zömében az akkori szegényebb, iskolázott társadalmi rétegekből kerültek ki — lázadó kismemesek, üldözött protestáns prédikátorok, vándordíákok, stb., de a főúrtól a jobbágyig sokféle réteg képviseltette magát. Nevüket a szerzők nem írták alá — részint a dalok lázadó („*rebellis*”) tartalma miatt az üldözéstől tartottak, részint azért, mert Janus Pannonius szellemi öröksége, a költői öntudat a magyar és erdélyi határvidéken táborokba verődött kuruc csapatokhoz nemigen juthatott el.

A szöveget vagy valamilyen közismert dallamra írták, vagy később húzták rá egy megfelelő dallamra. Akadtak köztük valódi, népi eredetű művek is, de a lejegyzőnek senki sem tiltotta meg, hogy saját gondolatait bevigye, saját ízlése szerint változtasson rajta. Kérdés, hogy kik olvasták ezeket a daloskönyveket. Egy írástudó, szűk középréteg bizonyára igen, ám sokkal többen ismerték, mint ahányan írni tudtak. Többségük a dal szárnyán, tábortüzeknél terjedt, tehát a népköltészethez hasonló módon. A szóbeli terjedés során persze a szöveg is, a dallam is változik, módosul. Szép példa erre az alábbi idézet a *Buga Jakab énekéből*. (Itt fennmaradt a feltételezett szerző neve, de csak a pusztá neve – semmit sem tudunk a személyéről.)

*Mit búsulsz, kenyeres, mikor semmid sincsen,
Jó az Isten, jót ád, légy jó reménységben.
Kinyílik az idő majd a zsenge fűre,
Hová két szemünk lát, oda megyünk akkor.*

A variáns szerzője — nyilván fogékonyabb lévén a rímekre — így módosította a versszak végét:

*Kinyílik az idő majd a jó tavaszkor,
Hová két szemünk lát, oda megyünk akkor.*

A kuruc költészet tehát átmenet a népköltészet és a műköltészet között.

Műköltészeti vonások: egyéni szerző ,
írásban születik,
a népköltészetben ismeretlen, egyéni fordulatok,
daloskönyvekben lejegyzik.

Népköltészeti vonások: a szerző személye ismeretlen,
a szájhagyomány terjeszti,
variációk,
szoros kapcsolata a dallammal,
népköltészeti fordulatok.

Annak az érdekes pillanatnak vagyunk tanúi, amikor a műköltészeti alkotás alászáll a népköltészet világába. A mérhetetlen óceán hasonlóvá csiszolja a behullott különféle formájú köveket. Vannak persze keményebb, ellenállóbb kövek, vagy olyanok, amelyek még nem régen hevernek a tenger mélyén — ezeken jobban meglátszik az eredetük. Mégis, nagyjából ugyanaz a folyamat játszódik le, mint Petőfi Sándor „*népdalainál*”. (Pl. a *Befordultam a konyhára* kezdetű kis remekbe szabott falusi helyzetkép.) Műköltői alkotások, de a nép az ajkára vette, sajátjaként éneklí ivókban, lakodalmakon, és az éneklők fele se tudja, hogy a szöveg Petőfitől származik.

A kuruc költészet jellegzetes műfajai

Kuruc nóták már Thököly függetlenségi mozgalma idején is keletkeztek. Többségük ún. *panaszdal*, amelyben az ismeretlen szerző az ország keserű sorsát a saját bánatával együtt siratja. Ilyen a már emlegetett „*Te vagy a legény, Tyukodi pajtás*” kezdetű vagy a *Buga Jakab éneke*.

A szabadságharc győzelmes, felívelő korszakában népszerűvé vált *toborzóra*, ill. *kuruc táncdala* láttunk példát a *Csínom Palkóban*.

A kései hanyatló korszakban elszaporodtak az ún. „*szegénylegény-énekek*”. (Pl. Két szegénylegény egymással való beszélgetése.) Ezek főleg jobbágy származású kurucok keserű-önérzetes panaszai, akik azzal a reménnyel csatlakoztak Rákóczi mozgalmához, hogy a haza iránti hűségüket szabadsággal, vagy legalább terheik enyhítésével fogják jutalmazni. A nemesi vezetés ettől azonban elzárkózott, és a csalódott „*szegénylegények*” dalaiban egyre hevesebb a szemrehányás, a vád és a kiábrándultság:

*Igen kedveltük a kurucságot,
Oly igen kaptuk, mint egy újságot.
Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot,
Oltalmazzuk, védelmezzük
Szegény hazánkot.*

.....
*Mely dolog bizton meg is lett volna,
Magyarországot megnyertük volna,
Ha sok fondorkodó urak
Nem lettek volna.*

A szabadságharcot a főurak egy csoportjának árulása következtében 1711-ben a majtényi síkon leverték. Rákóczi fejedelem és hívei bujdosásra kényszerültek, és végül a törökországi Rodostóban kaptak letelepedési engedélyt. Ebben az időszakban keletkeztek az ún. *Rákóczi-kesergők*, ill. *bujdosó-dalok*. Ezek a bujdosó fejedelem vagy az énekmondó nevében panaszolják az ország siralmas állapotát, a hazátlanság, a honvágy keserűségét. A leghíresebb közülük a *Rákóczi-nóta* címmel vált ismertté.

A Rákóczi-nóta

Egyértelműen műköltészeti alkotás. A hagyomány még a zeneszerzőt is ismerni véli — a dallamát Czinka Pannának, Rákóczi kedvelt cigánylány-muzsikusának tulajdonítják. Iskolázott, művelt költő keze munkájára vall a bonyolult ritmus- és strófaszervezet, a túlszűfolt díszítőelemek, mindenekelőtt pedig a rímek halmozása. A korabeli túldíszített, pompázatos, mozgalmas jelenetekben, gazdag ruharedőjú szentekben és angyalokban bővelkedő templomok komor szenvedélyességét, az ún. *barokk ízlést* idézi fel.

Feladatok

1. Vizsgáljátok meg egy korabeli templombelsőn a barokk ízlés fent említett formai jegyeit!
2. Számoljátok össze a *Rákóczi-nóta* egy-egy versszakában található rímeket, és a sorok változatos szótagszámát! A rímek száma még akkor is elképesztően sok, ha némelyik többször is előfordul.
3. Melyik az a rímpár, amely a magyar himnuszban — valószínűleg szándékosan — a *Rákóczi-nótát* idézi?
4. Búvárkodj! Járj utána, ki volt *Thaly Kálmán*, mikor élt, és mi köze van a kuruc költészethez!
5. „*A Sasnak körme között fonnyadsz, mint a lép*”...
Tanulmányozzátok, milyen volt az osztrák császári címer, és hogyan ábrázolják benne Magyarországot! Ha sikerül utánajárnotok, könnyű lesz megfejteni a fenti képet.
6. Jókai Mórnak több műve is a kuruc korban játszódik. Pl. *A lőcsei fehér asszony*, a *Szeretve mind a vérpadig* c. regénye, ill. *A nagyenyedi két fűzfa* c. elbeszélése. Dolgozzátok fel az utóbbit kiselőadás formájában!
7. Hasonlítsátok össze a legszebb bujdosóénekünk, az *Őszi harmat után* kétféle variációját! Énekórán tanuljátok meg a dallamát is! A dalt sokáig a XVI. század híres katonaköltőjének, Balassi Bálintnak

tulajdonították. Keressétek ki Balassinak a szöveggyűjteményben található verseit, és próbáljátok megállapítani, miért!

Milyen művészi képekkel fejezi ki a vers a bujdosók honvágyát?

8. Említs néhány világhírű zeneszerzőt, akik *Rákóczi-indulót* komponáltak! Hallgassátok meg valamelyiket lemezzről vagy kazettáról!
9. Élt a XX. század elején egy zseniális költőnk, *Ady Endre*, aki a magyar hazafiságot össze akarta kapcsolni a modern európai gondolkozással, életérzéssel. (Lásd a *Góg és Magóg fia vagyok én* kezdetű versét.) Ezért a régimódi hivatalos körök olyan kegyetlenül támadták, üldözték verseit, hogy elkeseredésében bujdosónak érezte magát saját hazájában. Ezért is tért vissza verseiben újra meg újra a bujdosó kuruc szerepéhez, a kisemmizett, dacos szegénylegényekhez. (Ezt hívjuk *lírai szerepvállalásnak* — ha valaki a maga érzéseit más szerepében mondja el.) Kuruc témájú versei közül keressük ki a kötetéből az alábbiakat: *Bujdosó kuruc rigmusa*, *Két kuruc beszélget* (Ilyen címen több verset is találtok.), *Esze Tamás komája!*

Mikes Kelemen (1690-1761)

Rákóczi korában, de a nemzet határain kívül született meg a *magyar nyelvű széppróza*. Megteremtője Mikes Kelemen, Rákóczi Ferenc apródja, később íródeákja, titkára volt. A szabadságharcban nem vett részt, közvetlen veszély így nem is fenyegette a bukás után, mégis önszántából elkísérte a fejedelmet a száműzetésbe: Lengyelországba, Angliába, Franciaországba, végül a törökországi Rodostóba. 27 éves, amikor elkezd írni a híres *Törökországi leveleket* egy Konstantinápolyban élő, P.E. nevű férjzett nényéhez; aggastyán, amikor az utolsó levél megszületik. Ő volt a rodostói magyar telep utolsó életben maradt tagja. Egész életében gyötörte a honvágy a szülőföldje, az erdélyi Zágon után. Ahogy önmagát is kigúnyoló, szomorú tréfálkozással írja: „*Anyyira szeretem én már Rodostót, hogy soha el nem feledhetem Zágont.*” Rákóczi halála után többször is kérvényezte levélben a császári udvarnál, hogy engedélyezzék a hazatérését, de Mária Terézia, az akkori uralkodónő elutasította ezekkel a szavakkal: „*Rodostóból nincs megváltás.*”

A *levél* a legkötetlenebb műfaj. Vannak bizonyos formai követelmények, de azok elsősorban a megszólító kezdésre és a búcsúzó zárásra vonatkoznak — közben, a főrészben tetszőlegesen kalandozhatnak a levélíró gondolatai. Beszámolhat eseményekről, kifejezheti érteit, elmélkedhet bármiről, ami éppen foglalkoztatja, kérdéseket intézhet a címzetthez, tanácsokat adhat neki, tréfálkozhat vele, stb. A jó levél mindezt a legközvetlenebb, társalgási nyelven teszi.

Mikes írói érdeme, hogy ezt a látszólag egyszerű, valójában oly nehéz csevegő könnyedséget és természetességet művészi szintre emelte. Törökországi levelei felbecsülhetetlen történelmi értékek. Részletes képet kapunk belőlük a száműzött magyarok hétköznapijairól. A szöveggyűjteményben közölt levél II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1735-ben bekövetkezett haláláról számol be a szemtanú hitelességével, de a személyes megrendülés őszinte hangján. Mikes sokféle témát érint — ír a török vendéglátási szokásokról, a gályarabokról, a nőnevelésről, a selyemhernyó-tenyésztésről — minderről ízes székellyel humorral, fordulatossal, muzsikáló székellyel nyelvjárásban, nyájasan tréfálkozva, közvetlenül. Ez a humor akkor sem hagyja cserben, ha személyes bánatáról, csalódásáról számol be — titkolt szerelmese, Kőszegi Zsuzsika (Kőszegi Pál lovászmester lánya) férjhez ment az idősödő gróf Bercsényi Miklóshoz, Rákóczi fővezéréhez. Levelét így kezdi: „*Húzzuk el a tehénhús-nótát, járjuk el e menyasszony táncát*”. Eleven példát hoz arra, amit Petőfi a magyar néplélekről ír:

*„Ha az öröm legjobban festi képem,
Magas kedvemben sírva fakadok,
De arcom víg a bánat idején,
Mert nem akarom, hogy sajnáljatok.”*

(Magyar vagyok)

A Törökországi levelek első kiadását Kultsár István bocsátotta közre 33 évvel Mikes halála után. A páratlan irodalmi kincs persze felcsigázta az érdeklődést: ki lehetett az a bizonyos P.E. grófnő, az „*édes néném*”, akihez Mikest haláláig olyan meghitt barátság fűzte. (Megjegyzés: A „*néném*” megszólítás a korabeli nyelvhasználatban nem a nagynéninek, hanem az idősebb lánytestvérnek járt.)

A kutatások meglepő eredményhez vezettek: P.E. grófnő kitalált (fiktív) személy, a valóságban soha nem létezett. Mikes híres gyűjteménye csak formailag levelezés — valójában *levél formájában fogalmazott irodalmi napló*. Az irodalmi levél műfaját a korabeli francia nőírók tették elsősorban népszerű műfajjá (—a nők szeretnek csevegni!) Mikes is Franciaországban ismerkedett meg vele, hiszen, mielőtt Törökországban letelepedtek, öt évig XIV. Lajos francia király vendégei voltak. A Törökországi levelekhez a mintát egy *Mme Sevigné* (madam szevinyé) nevű francia hölgy irodalmi levelei szolgáltatták. A kutatók gyanúját többféle dolog is felkeltette. Megtalálták Mikes néhány gondolatának irodalmi mintáját; olykor eltéveszti a dátumot, és korábbra tesz egy-két évvel későbbi eseményeket (bizonyos, hogy nem az eseményekkel egyidejűleg, hanem olykor évekkel később, visszaemlékezés alapján írta beszámolóját); nem is szólva arról, hogy konstantinápolyi hírekről, pletykákról számol be „*édes nénjének*”, akinek pedig azokat — minthogy ott él — jobban kéne tudnia.

A vers szép példa a lírai szerepvállalásra. A századforduló táján élt magyar költő az öreg Mikes helyébe képzei magát, úgy próbálja átélni a magános, száműzött magyar utolsó napjait, amikor már az összes társ kihalt mellőle, és utolsóznak maradt:

„Egyedül, egyedül
A bujdosók közül
Nagy Törökországban...”

Feladatok, megfigyelési szempontok

1. A vers alapélménye a *honvágy*. Hozzunk példát arra, hogy Zágon valóságos emlékképei az író szomorúságát kifejező *metaforákká* alakulnak át a versben!
2. Mi a művészi szerepe az alakzatok közül az *ismétlésnek*, *párhuzamnak*, *ellentétnek*, *felkiáltásnak*, *költői kérdéseknek*?
3. Melyik évszak hangulata illik leginkább Mikes lelkiállapotához? Melyik a szülőföld emlékéhez? Hogyan használja fel Lévay a két évszak felidézését a jelen és a múlt szembeállítására?
4. A honvágy kínzó fájdalmával ellentétben áll egy másik érzés, amely arra ösztönzi Mikest, hogy mégse próbálkozzék a hazatéréssel, hanem — bármilyen fájdalmas is — maradjon Rodostóban. Mi ez az érzés? Jobban megértjük, ha értelmezzük az alábbi metaforát:

*Magános fa vagyok, melyre villám szakad,
Melyet vihar tördel, de legalább szabad
Levegővel élhet.*

5. Az első versszak majdnem szó szerint megismétlődik a végén, ezzel mintegy keretbe foglalva a költeményt. De csak majdnem. Ha figyelmesen elolvassuk, észre vesszük, hogy ez *variációs ismétlés*. Csak néhány elemet módosít a költő — egy kötőszót, egy módosító szót, egy írásjelet, stb. Ezek a látszólag jelentéktelen apró módosítások mégis árulkodnak valamiről. Szerintetek miről?

A költemény műfaja *e l é g i a* .

A szó eleinte minden közelebről meg nem határozható lírai költeményre vonatkozott, ma *szomorkás, borongós hangulatú verset* jelöl, amelynek leggyakoribb témája az idő gyors és kéréllhetetlen múlása. Az elégia ezt nem tragikus kétségbeeséssel, hanem csöndes, fájdalmas belenyugvással veszi tudomásul. Ezt nevezzük elégikus hangulatnak.

Szép példák az elégikus hangulatra:

„Elhull a virág, eliramlik az élet.”

(Petőfi Sándor)

„Lassanként koszorúm bimbaja elvirít.”

(Berzsenyi Dániel)

*„Ez az, mit lelkem most kíván,
Enyésző nép, ki méla kedvvel
Múltján borong...”*

(Arany János)

*„Megcsörren a cserje kontya,
Kolompol az ősz kolompja,
A dér a kökényt megeste,
Hívös és öreg az este.”*

(Weöres Sándor)

*„Amelyiket én eleresztettem,
Az a madár vissza sose röppen”...*

(Babits Mihály)

*„Az alkonyat, a merengő festő fest:
Violára a lemenő felhőket,
S a szürke fákra vérző aranyat ken.”*

Juhász Gyula)

Feladatok

1. Fogalmazzatok meg, mi adja az elégikus életérzést Lévay Mikes c. költeményében!
2. Írjatok fogalmazást *Mikes egy elveszett levele* címmel, vagy számoljatok be valakinek fiktív levélben egy olyan élményetéről, amikor sokáig voltatok távol az otthonotoktól!
3. Csoportmunkában készíttetek 5-6 mondatos leírást, amely kifejezi az elégikus életérzést!

VIII. A HAZA MINDEN ELŐTT!

A Rákóczi-szabadságharcot leverték. A nemzet legégetőbb gondjai (a függetlenség, a jobbágyfelszabadítás, a gazdasági elmaradottság megszüntetése, a polgári szabadságjogok kivívása) továbbra is megoldatlanok maradtak. Rákóczi nevének még csak az említése is tilos volt Magyarországon több mint száz éven át. A nemzet lelkében mégis tovább élt az emléke kiirthatatlanul, mint „*a szabadság véres zászlóinak*” hordozójáé. Ám olyan nagyszabású függetlenségi mozgalom, mint a kuruc időkben, jó ideig nem tudott kibontakozni. (Ez volt a leghosszabb magyar szabadságharc: nyolc évig tartott!) Volt egy-két bátortalan, szárnyaszegett próbálkozás, de azokat a hatalom könnyűszerrel vérbe fojtotta. A XIX. század első évtizedeiben a legjobbaink keserűen döbrentek rá, hogy a magyarság meglehetősen közömbössé, fásulttá lett a nemzet sorsa iránt. A jobbágyoknak olyan kevés volt a joga, olyan sok a ránehezedő terhe (adó, ingyenmunka, katonaaállítás), hogy az országot nem tekintették igazán hazájuknak.

*„Haza csak ott van, hol jog is van,
S a népnek nincs joga!”*

— írja találóan Petőfi Sándor *A nép* című versében.

Az országot irányító földbirtokos nemesség meg jobban féltette az újításoktól saját ezer éve változatlan jogait, kiváltságait, mint az ország jövőjét. Makacsul ragaszkodott a jobbágy munkához, az adómentességhez, ahhoz a kiváltsághoz, hogy közhivatalt egyedül nemesember viselhett az országban. Eötvös József *A falu jegyzője* c. regényében, egy kortesnótában (választási ének) így jellemzi ezt a maradi álláspontot:

*„Nem adózni, nem fizetni,
Hídon, vámon átmehetni,
Be nem állni katonának,
Törvényt szabni a hazának,
Mondani, hogy a sör drága,
Ez a nemes szabadsága.”*

A nagy hazafi, politikus és költő úgy érzi: ilyen feltételek mellett nem jöhet létre nemzeti összefogás, összefogás nélkül pedig a magyarság elpusztul, elsorvad, beleolvad az osztrák birodalomba. Úgy tűnik, minden véráldozat hiába volt – a változás lehetősége még csak nem is dereng. Ez az aggodás a nemzet sorsáért szülte benne azt az elkeseredést, amely 1823. január 22-én (ma a magyar kultúra napja) a legnagyobb nemzeti énekünknek, a *Himnusznak* a megírásához vezette.

A *h i m n u s z* szónak kettős jelentése van.

1. Lírai műfaj: Istenhez fohászzkodó, könyörgő vagy Istent dicsérő ének. Nagyon népszerű volt az ókori görögöknél, majd később a keresztény középkorban (itt különösen a Mária-himnuszok váltak kedvelté), de beszélünk a pogány népek Nap-himnuszairól, Tűz-himnuszairól is.
2. Egy nemzet első számú, legfontosabb jelképe a címerrel és a zászlóval együtt. Ez az ének hangzik fel jelentősebb nemzeti ünnepeken, és egyéb ünnepélyes alkalmakkor, pl. az olimpia győzelmek tiszteletére, az újévi óraütésnél. stb.

Kölcsey *Himnusza* mindkét értelmezésnek megfelel. Istenhez fohászkozik a nemzetért, a magyarság fennmaradásáért.

Ugyanakkor 1844 óta, Erkel Ferenc megzenésítésében valóban Magyarország hivatalos himnusza, bár csak 1848 augusztusában hangzott el először nyilvános állami ünnepségen, végképp felváltva a ránk erőszakolt osztrák császári himnuszt, a *Gott erhaltét*.

Talán a világon sincs még egy nemzet, amelynek ennyire szomorú himnusza volna. A legtöbb nép himnusza a nemzeti nagyság, dicsőség magasztalásától harsog — a mienk azért könyörög Istenhez, hogy kímélje meg ezt a szerencsétlen népet; nem, mintha nem érdemelné meg a szenvedést, de annyi csapás érte a történelem során, hogy már előre megbűnhődött jövőbeli vétkeiért is. Ám akár melldöngető dicsekvés, akár „*a múltat végképp eltörölni*” vágyó újítási láz jellemezte a hivatalos politikát, a *Himnuszhoz* senki nem mert nyúlni. Valahol mindenki érezte, hogy ez a dal olyan szorosan hozzánk, magyarokhoz tartozik, mint a karunk, a szívünk — vagy az édesanyánk.

A *h i m n u s z*, mint hagyományos műfaj, alfaja a lírai műfajok egyik legnagyobb csoportjának, az *ó d á n a k*.

Az *óda fennkölt, komoly témájú, ünnepélyes, emelkedett hangulatú gondolati költemény.* (Ebbe a meghatározásba nagyon is belefér a *him-*

nusz, akár mint könyörgés, akár Kölcsey *Himnusza* minden vonatkozásban eleget tesz az óda műfaji követelményeinek. Ami a tartalmát illeti, mi lehetne komolyabb, súlyosabb téma, mint a nemzet legégetőbb sorskérdései?

A formát tekintve érezzük, hogy nyelvezete nemcsak egyszerűen régies, hanem szófordulataiban, művészi eszközeiben már születésekor elűtött a természetes, hétköznapi beszédetől; sokkal választékosabb és ünnepélyesebb. Lássunk egy-két példát!

<i>Hétköznapi fordulattal</i>	<i>Fennkölt ódai stílusban</i>	<i>Művészi eszköz</i>
Akit a balszerencse régen sújt	<i>Balsors, akit régen tép</i>	szokatlan szórend, inverzió
Attila király a törökök	<i>Bendegúznak vére Ozmán vad népe</i>	körülírás
Mátyás fekete serege legyőzi Bécsset	<i>Nyögte Mátyás <u>b</u>ús hadát / <u>B</u>écsnek <u>b</u>üszke vára</i>	alliteráció + kifejező költői jelzők
A tokaji szőlőkben kitűnő bor termett	<i>Tokaj szőlővesszein Nektárt csepegtettél</i>	képszerűség, ritka, hatásos metaforák
Lent vér, fent tűz	<i>Vérözön lábainál, Lángtenger felette.</i>	ellentétek, túlzás
fiaid temetője	} <i>Magzatod hamvvedre (= urna)</i>	választékos, ünnepélyes szóhasználat
az elesett katonák hulláin		
Hegyre mászik, völgybe ereszkedik	} <i>Bércre hág és völgybe száll</i>	

Az óda nyelve sokkal erősebb hatást vált ki az olvasójából, mint a hétköznapi beszéd. Egyik fő jellemzője a *szenvedélyesség, pátosz* (patetikus stílus).

A Himnusz szerkezete, gondolatmenete

Cím: műfaji megjelölés

Alcím: *A magyar nép zivataros századaiból* – a cenzor figyelmét akarja elterelni arról, hogy a vers nemcsak a múltról szól, hanem a múlt tanulságait vonatkoztatja a jelenre.

I. 1. versszak: *Nyitó keretversszak*. Fohászkodik Istenhez a nemzetért. Távoli utalás a Rákóczi-nótára ("nép-tép" rímpár). A panasz és a könyörgés emlékeztet az ún. *jeremiádokra*, az ószövetségi Jeremiás próféta kétségbeesett átok- és panaszáradataira, ahol saját népe, a zsidóság hanyatlását siratja. (Megjegyzés: a próféták a közösség vezetői voltak, akik Isten üzenetét közvetítették a népnek, és látnoki erővel is rendelkeztek.) A *Rákóczi-nótához* ez a jeremiád-forma is közel hozza a *Himnusz*t.

II. A *főrés*z a kor leggyakrabban feltett kérdését feszegeti: mi az oka, hogy a magyar nemzet hajdani dicsősége lehanyaglott? (A dicső múlt és a sivár jelen összehasonlítása)

2–3. versszak: *A dicső múlt felidézése*

A magyar nemzet a Kárpát-medencében bővelkedett kedvező természeti adottságokban (kiskunsági búza, tokaji bor) és katonai diadalokban (Attila, Árpád, a Hunyadiak).

4–5. versszak: *A hanyatlás kezdete*

Tatárjárás, török hódoltság. A hanyatlás *okai*: a XVI. századi protestáns prédikátorok gyakran visszatérő gondolatai: Isten büntetésül küldte ránk a törököt. („*Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben*”). Kölcsey arra is kitér, mi volt ez a bűn elsősorban: „*Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám kebledre*” – vagyis a belső viszály, a testvérháború, az összetartás hiánya. Eredmény: a magyarság pusztulása, a nemzet függetlenségének elvesztése.

6–7. versszak: *Megrázó látomás (vízió) a jelenről és a jövőről*

A szabadság magyarországi harcosainak (Zrínyi, Rákóczi, a közelmúltban kivégzett Martinovics Ignác) a sorsa üldözés, kivégzés, száműzetés. Következmény: a vers egyik kulcssora szerint:

„*S ah, szabadság nem virúl
A holtak véreből*”

A szabadság mártírjainak véráldozata nem hozott eredményt; képes kifejezéssel élve: hiába öntözte annyi vér a szabadság fáját, a fa kiszáradt, nem hajtott virágot.

III. 8. versszak: Záró keretversszak

Az 1. versszak *variációs* (nem szó szerinti) *ismétlése*. Miről árulkodnak a változások?

Legfeltűnőbb, hogy az 1. versszak *pozitív tartalmú*, azaz kedvező, jó dolgokra utaló fogalmi (jókedv, bőség) *negatív* (rossz, kedvezőtlen) *jelentésű* dolgokra cserélődnek (vész, kín). Ami változatlan marad, az a „*balsors*” és a bűnhődés motívuma. A költő látásmódja a vers vége felé észrevehetően elkomorul. A költemény elején Isten áldását kérte a nemzetre, de miután végigtekintett a magyar történelmen, „*alább adja*” jogosnak tetsző igényeit: már nem áldásért, jókedvéért, bőségért esedezik, csak könyörületért, szájalomért. Az „*Isten, áldd meg*” fordulatot a „*Szánd meg, Isten*” helyettesíti. Azzal, hogy a nemzet sorsát teljesen Isten kezébe teszi le, hallgatólagosan bevallja azt a keserű meggyőződését, hogy mi már nem tudunk magunkon segíteni, rajtunk már csak a csoda segít.

2. Vörösmarty Mihály: Szózat

Második legnagyobb nemzeti énekünk, a *Szózat* 1836-ban keletkezett. Tizenhárom év telt el a *Himnusz* megírása óta. A helyzet már nem tűnt olyan reménytelennek, mint annakidején. Az országgyűlésben egyre szaporodott az újításra vágyók, a reformpolitikusok száma. Vezérszóno-kaik voltak Széchenyi István gróf, Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos és maga Kölcsey Ferenc is, mint Szatmár megye képviselője. Önálló magyar kormányt követeltek, felemelték szavukat a jobbágyfelszabadítás érdekében, új intézkedéseket szorgalmaztak a magyar kultúra és gazdaság fellendítéséért, követelték, hogy a latin helyett a magyar legyen a hivatalos nyelv, s hogy bárki szabadon kifejtthesse véleményét írásban és szóban. Nem akartak ezek a politikusok forradalmat, vérontást; reformjaitkat kizárólag a törvény adta kereteken belül, az országgyűlésen szeretnék volna megszavaztatni. Ám régi igazság, hogy a hatalomnak csak addig fontos a törvény és a jog, amíg az ő érdekeit szolgálja. 1836-ban, amikor a haladó erők már-már győzni látszottak, fegyveresek törtek be a pozsonyi országgyűlés épületébe, és letartóztatták a reformpárt vezéreit, többek között Kossuthot és Wesselényit is.

A nemzetet zsibbadt rémület lett úrrá. Hát mégis igazak Kölcsey borúlátó szavai: „...*ah, szabadság nem virúl a holtak véréből!*”? Ezekben a nehéz órákban egy fiatal költő, Vörösmarty Mihály megpróbálta felrázni a

nemzetet a csüggedésből. Szózatot (=szónoklatot) intézett a magyarsághoz, ezekkel a súlyos szavakkal indítva:

„Hazádnak rendületlenül
Légy híve, ó magyar...”

Így született a *Szózat*.

Amikor négy évvel korábban a *Szép Ilonkát* írta Vörösmarty, egy önkéntelenül felsejlő metaforából („*Hervadása liliomhullás volt*”) egy egész történetet bontott ki. Az alkotás azonban nem megy mindig ilyen simán, ennyire magától. Már készen volt a *Szózat*, és a költő még mindig kutatta, kereste a méltó szót, amellyel a hazaszeretet mértékét jellemezhetné, míg végül is rábukkant erre: „*rendületlenül*”. A melléknév valóban telitalálat — egy sziklaszirt jut róla az eszünkbe, amelyet a legpusztítóbb vihar sem képes megrendíteni. A szó kifejezőerejét a szokatlansága is megsokszorozza — ez Vörösmarty nyelvi leleménye. Jellemző, hogy ma már — akármilyen összefüggésben halljuk — a *Szózat* jut róla eszünkbe. Amikor Arany János azt írja:

„Hallottad a szót: *Rendületlenül*,
Midőn elzengi miriád ajak...”

— félreérthetetlenül a *Szózat*ra utal.

Az összehasonlító elemzés

Amikor a két legnagyobb nemzeti énekünket, a *Himnuszt* meg a *Szózatot* egymás mellett olvassuk, önkéntelenül kínálkozik az összehasonlításuk. *Az összehasonlító elemzés: hasonlóságok és különbségek keresése és rendszerezése.*

A hasonlóság igen fontos — abból kell kiindulni. Hasonlóság nélkül a különbségeknek sincs értelme. Összehasonlíthatjuk a cseresznyét a meggyel, a békát a hallal, de egyiket sem hasonlíthatjuk össze, teszem azt a körhintával, vagy a palacsintasütővel, mert nincs bennük semmi közös.

Másik fontos tudnivaló: csak egynemű, azonos jellegű dolgokat hasonlíthatunk össze: színt a színnel, formát a formával, szerkezetet a szerkezettel, mondanivalót a mondanivalóval. Hibás megközelítés: „*A Szózat műfaja óda, a Himnusz rímképlete pedig keresztím.*”

Próbáljuk meg közösen összevetve elemezni (egyelőre sok segítséggel) a *Himnuszt* és a *Szózatot*!

Feladatok

1. Vessétek össze a két vers keletkezési körülményeit!
2. Miben hasonlít, és miben különbözik a *Himnusz* és a *Szózat* műfaja?
3. Mindkét vers a múlt tanulságait vizsgálja a jelen és a jövő számára, mindkettő felidézzi a nemzeti történelem legdicőségesebb korszakait. Melyeket említi Kölcsey, melyeket Vörösmarty? (A hasonlóság szembeszökő lesz!)
4. A balsorsot és a belső vizályt mindkét költő a hanyatlás fő okaként jelöli meg. Idézzétek a megfelelő sorokat!
5. Mindkét vers megszólítással kezdődik. Kihez intézi szavait Kölcsey, kihez Vörösmarty?
6. Mindkét vers utal arra, hogy „*elhulltanak legjobbjaink / A hosszú harc alatt*”. A *Himnusz* egyik kulcsmondata:

„S ah, szabadság nem virúl
A holtak véreből”

Vörösmarty két sora szinte erre válaszol, ezzel száll vitába:

„Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért”

Mivel indokolja Vörösmarty a bizakodást? Keressük meg, és értelmezzük a megfelelő sorokat!

7. Kölcsey verse egyértelműen komorabb, pesszimistább – már csak Isten könyörületességében reménykedik, amikor a nemzet jövőjét latolgatja. Vörösmarty két lehetséges választatot (alternatívát) tár a magyarság elé. Egyik a „*jobb kor*”, a másik a „*nagyszerű halál*”. A vers szövegével próbáld megindokolni, melyiket tartja valószínűbbnek! Magyarázd meg a „*halál*” szó ellentmondásos jelzőjét („*nagyszerű*”)!

(A fő ellentét nem az *élet* és a *halál* között van, hanem a *beletörődés* és a *küzdelem vállalása* között. Az utóbbi persze kétesélyes: végződhet *győzelemmel* vagy *bukással*, de a küzdelem feladásánál, a passzív semmittevésnél mindenképpen jobb.)

8. Vörösmarty verséből hiányzik a vallásos alaphang. Kölcsey Isten kezébe helyezi a döntést. Kit hív fel (több helyen is!) döntőbírául a magyarság „*perében*” a sorssal Vörösmarty Mihály? Idézd a megfelelő részeket!

9. Figyeljétek meg a két költemény verselését!

A *Himnusz*é ereszkedő, trocheikus: – U | – U | – U | –

A *Szózat*é emelkedő, jambikus: U – | U – | U – | U –

Ismételjétek át a verslábakról tanultakat, utána próbáljatok válaszolni az alábbi kérdésekre:

- a) Miért illik jobban mindkét költeményhez a maga verselése?
- b) Mindkét vers nyugat-európai, rímes-időmértékes verselésben van írva, de az egyik kettős ritmusúnak is felfogható, ütemhangsúlyos-magyaros verselésben is ritmizálható. Melyik?

10. Hasonló a két vers szerkezeti felépítése: keretes vers, variációs ismétléssel. A főrész tagolása: a nemzet múltja — jelene — jövője. Ezt bizonyítandó, készítsétek el a *Himnusz*éhoz hasonlóan a *Szózat* szerkezeti vázlatát!

A *Himnusz*ban a variáció jelentőségét már megvizsgáltuk, nézzük meg most a *Szózat*ét!

- a) Vörösmarty is az *i n v e r z i ó*, a fordított, szokatlan szórend eszközére épít:

Az elején: „*Hazádnak rendületlenül
Légy híve, ó magyar!*”

A végén: „*Légy híve rendületlenül
Hazádnak, ó magyar!*”

A megvilágított tárgy ugyanaz, csak a lámpa fényköre esik más részre. Az indítás azt hangsúlyozza, mi a fő kötelességünk: (*Légy* hú a hazához!), a zárás a hűség milyenségére helyezi a nyomatékat (*rendületlenül*).

- b) Másik szembetűnő változás: az élet kezdetét és a végét jelző metafora, a „*bölcső*” és a „*sír*” a zárásban nem szerepel, hanem a következőképpen módosul:

„*Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar.*”

Az indítás azt sugallja, hogy itt születél, itt kell meghalnod; a zárás ezt kiegészíti azzal, hogy (ami nehezebb!) itt kell élned, és itt kell harcolnod is — hisz „*elbukni*” csak küzdelemben lehet. A *Himnusz*-hoz hasonlóan azonban itt is van egy változatlanul hagyott elem:

„*Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt élned, halnod kell!*”

Hogy miért? Ez Vörösmarty szemében ugyancsak olyan magától értetődő bizonyosság, amit szintén változatlan formában ismétel: mert „*A nagy világon e kívül / Nincsen számodra hely*” — a kerek földön csak ez az egyetlen Magyarország létezik.

Mindkét nemzeti énekünket megzenésített formában is ismerjük. A *Himnusz* zenéjét *Erkel Ferenc* szerezte, a *Szózat*ét *Egressy Béni*.

3. Kölcsey Ferenc: Emléklapra

A *Szózat* alapgondolatát Kölcsey egy kétsoros kis költeményben sűrítette:

*Négy szócskát üzenek, vésd jól kebledbe, s fiadnak
Hagyd örökül, ha kihúnysz: A haza minden előtt.*

A vers műfaja a már megismert *epigramma*. (A thermopülei hősök sírfelirata; Janus Pannonius: *Pannonia dicsérete*)

Az epigramma rövid, tömör gondolati költemény — eredetileg sírfelirat volt. Többnyire két részből áll: az előkészítésből és a csattanóból. (Itt: a „*négy szócska*”) Az epigramma hagyományos formája a disztichon — ezt Kölcsey is követi. Az ókori epigrammáknak két fajtáját különböztetjük meg: a komoly, fennkölt gondolatot tartalmazó görögöt, és a gunyoros, csipkelődő rómat. Kölcsey *Emléklapra* c. verse természetesen görög típusú epigramma.

Írjátok le skandálva az *Emléklapra* c. verset!

A *Himnusz* keletkezését 25 esztendő választja el történelmünk legemlékezetesebb napjától, a *Szózatot* csak 12, Petőfi Sándor *Nemzeti dala* szorosan összefügg legnagyobb nemzeti ünnepünkkel, 1848. március 15-ével. Ez a vers nemcsak ünnepli a forradalmat, hanem kulcsfontosságú szerepet játszott a kirobbantásában is.

Mi történt 1848. március 15-én?

Petőfi Sándor 1848. március 13-án írta a *Nemzeti dalt*. A márciusi ifjak — a Tízek Társasága — a Pilvax kávéházban gyűltek össze, itt szavalta el először. Barátja, Jókai Mór a híres *Tizenkét pontot* olvasta fel, „*Mit kíván a magyar nemzet?*” — sajtószabadságot, önálló magyar kormányt, törvény előtti egyenlőséget, a jobbágyterhek megszüntetését stb. A Pilvaxból az egyetemekre vonultak (a jogi és az orvosi egyetemre), ahol ismét elszavaltatták Petőfivel a *Nemzeti dalt*, majd a diákok a hozzájuk csatlakozó pesti néppel Landerer és Heckenast nyomdájába vonultak, és követelték a *Nemzeti dal* meg a *Tizenkét pont* kinyomtatását.

A tulajdonos eleinte tiltakozott, hogy nincs rajta hatósági engedély, a cenzúra pecsétje, de Petőfi kijelentette, hogy nem ismerik el többé a cenzúrákat. A *Nemzeti dal* és a *Tizenkét pont* lett a szabad sajtó első terméke. A tömeg óriási lelkesedéssel kapkodta szét a friss példányokat, amelyeken még meg sem száradt a nyomdafesték. A költő ismét elszavalta a versét, és a sokaság együtt kiáltotta vele a refrént. Délutánra ismét tömeggyűlést hirdettek a Nemzeti Múzeum elé — innen kb. 10.000 ember vonult Budára, hogy a császári udvar magyarországi képviselőivel, a helytartótanáccsal elfogadtassák a magyar nemzet követeléseit. A helytartótanács — látva a hatalmas tömeget — nem mert ellenkezni, és mindent aláírt. Innen Budára vonultak, hogy a nemzet és a nép szabadságáért küzdő bebörtönzött író, Táncsics Mihályt kiszabadítsák. A pesti nép az író nagy lelkesedéssel, vállra emelve hozta át Pestre. Petőfi jogosan írta:

*Nagyapáink és apáink,
Míg egy század elhaladt,
Nem tévének annyit, mint mi
Huszonnégy óra alatt.*

Akarod tudni, ...

- hol tört ki még forradalom 1848-ban?
- Petőfi milyen kedvező előjelet vélt kapni, mielőtt március 15-én a Pilvaxba indult?
- hogyan fogadták az orvosi egyetemen a professzorok, hogy a diákok a tanítási órákról kivonultak az utcára?
- mit mondott Landerer úr, a nyomdatulajdonos, amikor a márciusi ifjak a cenzúra engedélye nélkül akarták kinyomtatni a Nemzeti dalt?
- mi történt március 15-én este a Nemzeti Színházban?

Ezt, és még sok más érdekes dolgot megtudhatsz legnagyobb nemzeti ünnepünk eseményeiről, ha tanulmányozod Petőfi naplóját, és búvárkodsz a könyvtárban. Figyelmedbe ajánljuk Degré Alajos szemtanúi beszámolóját és Illyés Gyula *Petőfi c.* könyvét.

A *Nemzeti dal* műfaját már a cím is magában foglalja: *dal*, mégpedig a daloknak egy különleges fajtája: az ún. *politikai tömegdal*, mint a nagy francia forradalom híres indulója, a *Marseillaise* (marszejjesz). Ez a daltípus nem egy személy egyéni érzéseit fejezi ki, hanem egy tömeget mozgósít valami közös vállalkozásra, egy eszme nevében. Az eszme jelen esetben a *szabadság*, a közös vállalkozás a *forradalom*.

Mi teszi alkalmassá Petőfi versét arra, hogy a 48-as forradalom kirobbantója, mozgósító indulója legyen?

1. Pattogó, friss 2 ütemű ritmus, rövid, könnyen megjegyezhető sorok. (Miért nem létezik 3 ütemű induló?)
2. A versszakok végén ismétlődő *refrén*. A refrénnek a tömegdaloknál rendkívüli jelentősége van. Arra sarkallja a tömeget, hogy a 2–3. versszak után együtt kiáltás a szaválóval — tehát ne csak hallgatói, hanem aktív résztvevői is legyenek az eseménynek. A közös éneknek vagy közösen kikiáltott jelszavaknak hihetetlen mozgósító erejük van.
3. Illyés Gyula rámutat, hogy a híres refrén miért telitalálat:
*A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*

A refrén első sora, „*a magyarok istene*”, „*az úr ajkán áhítat, a parasztén káromkodás; soha ilyen párosítást egy haza megteremtésére.*” Imádság és fenyegetés együttese; alkalmas egy teljesen különféle társadalmi rétegekből összeverődött tömeg — diákok, nemesek,

pesti német polgárok, a rákosi vásárra érkezett parasztok — egységesítésére, tehát kicsiben a nemzeti összefogás megvalósítására.

4. A verset ugyanaz a lelkesítő szónoki pátosz jellemzi, ami a *Szózatot*; megtalálható benne a jó, hatásos szónoklat minden közismert fogása — megszólítás, érvelés, cáfolat, lelkesítés, tetterre buzdítás, költői (szónoki) kérdések, felkiáltások — csak természetesen rövidebb, egyszerűbb formában, mint ahogy azt az óda műfaja megköveteli.

Feladat: Gyűjtsünk párhuzamos példákat a fenti alakzatokra a *Nemzeti dal*ból és a *Szózat*ból!

5. A vers egyik kulcsszava: A „*Talpra, magyar!*” felszólítás az elején. (Olyan népszerű lett, hogy sokan a címet helyettesítik a mindennapi beszédben az első két szóval.) Nos, Petőfi éppoly aggályosan kereste a megfelelő kifejező erejű szót, mint Vörösmarty a „*rendületlenül*” módhatározót. A költemény eredetileg így kezdődött: „*Rajta, magyar!*” A vers kéziratán tisztán látszik, hogy Petőfi áthúzta a „*Rajta*” szót és föléírta: „*Talpra*”.

Vitassátok meg, miért nagyobb az utóbbi változat kifejezőereje!

6. Rövid, pattogó, sarkított ellentétek szembeállításán épül az egész vers, amelyeket gyakran a „*vagy*” kötőszóval kapcsol össze: „*Rabok legyünk vagy szabadok*”, „*Itt az idő, most vagy soha*”. Hosszú töprengésre nincs idő, ütött a cselekvés órája. Választanunk kell, rongy életünk és a haza becsülete, a lánc és a kard, a hírnév és a gyalázat között: ezt sugallja a *Nemzeti dal* minden mondata.
7. A vers harcias, kemény pátoszát az utolsó versszak meglágyítja, meghatottá, elégikussá hangszereli. Ez a váltás nem annyira a vers belső logikájából, mint Petőfi sajátos egyéniségéből fakad: olyan ember, aki szeret hirtelen átcsapni egyik hangulati végletből a másikba. Ezért olyan „*petőfis*” a zárás:

*Hol sírjaink domborulnak,
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.*

Vitassátok meg melyik, megoldást ajánlanátok a versmondónak!

- a) A lehalkított négy sor után a refrénnek mind a négy sorát kiáltsa (mint eddig) — hogy ezúttal az ellentét erejét annál jobban kiemelje!
- b) Mondja halkán, fűtött hangon, mint egy áhítatos fogadalmat!
- c) Kombinálja a két megoldást: suttogja az eskü két első sorát, majd minden eddiginél felülmúló lelkesedéssel kiáltsa rá a tömeg válaszát: „*Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!*”

5. Petőfi Sándor: Egy gondolat bánt engemet...

Szilveszterkor, az év utolsó napján sok ember számadást készít az elmúlt esztendőről, és terveket kovácsol a jövőre. Petőfinek ez a nap kétszeresen is fontos volt, hiszen ekkor ünnepelte a születésnapját is. Leghíresebb szilveszteri számadás-verse 1846-ban 24. születésnapján keletkezett — címe: *Egy gondolat bánt engemet...*

A vers témája első olvasatra a következő kérdéssel foglalható össze: „*Hogyan szeretnék meghalni?*” Ám, ha figyelmesebben belemélyedünk a költő gondolataiba, a kérdés így módosul: „*Hogyan szeretnék élni?*” A különféle életviteli lehetőségekre azután persze jellemző, hogyan teszünk a végére pontot.

Petőfi két lehetőséget állít egymással szembe — mindkettőt két-két hasonlattal jellemzi.

Az egyik: „*Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyet titkos féreg foga rág,
Elfogyini lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott, üres szobában áll.*”

Vagyis: elutasítja a passzív, eseménytelen, kényelmes életet, amely nem hajt hasznot senkinek. (Az üres szobában égő gyertyára nemcsak az jellemző, hogy lassan olvad el, hanem az is, hogy senkinek sem világít.)

A másik: „*Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar kis tövestül,
Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le.*”

Az ilyen látványos, szélsőséges természeti-katasztrófa képeket (villám, mennydörgés, földrengés, tűzvész) kedvelte a XIX. század ízlése, a *romantika*. Miféle életre utalnak ezek a képek? Petőfi aktív, eseménydús, harcos életre vágyik, olyanra, amelynek a hatása nyomot hagy a világ sorsán. (A villámsújtotta fa lángolása messzire látszik, a szikla legördülése és a mennydörgés kilométerekre elhallatszik.)

Így kerül azután egymással szembe a *vers alapvető ellentéte*: meghalni „*ágyban, párnák közt*” — elesni „*a harc mezején*”.

A vers első fele arra a kérdésre keresi a választ: „*Hogyan érdemes élni és meghalni?*” A második fele arra: „*Miért érdemes élni és meghalni?*” A választ egyetlen szóban sűríti össze a költő: „*Világszabadság*”. (Ez a szó ugyanúgy teljes mértékig az övé, mint Vörösmartyé a „*rendületlenül*”.) Petőfi tisztában van azzal, hogy a magyar szabadság ügye elválaszthatatlan a világ népeinek a szabadságától. Elragadtatott képzeletének némi túlzásával úgy gondolja (ez is romantikus vonás), hogy a nagy, világméretű forradalom egyszerre fog kitörni, a szolganépek egyidejűleg

fognak majd fellázadni elnyomóik ellen, s ő ezt érzi a legméltóbb, leggyönyörűbb életcélnak: elesni a Világszabadság szolgálatában.

Hogyan teszi nyomatékosá a vers legfontosabb szavát? Elsősorban úgy, hogy a két leghangsúlyosabb pontra helyezi: a költemény mértani közepére (mégpedig egymagában!) és a legvégére.

A vers műfaja: *r a p s z ó d i a* — szeszélyes, csapongó hangulatú és formájú lírai költemény. Gyakori műfaj a zenében is — lásd a kor egyik legnagyobb zeneszerzőjének, Liszt Ferencnek a rapszódiait. Petőfi lelki-alkatához igen jól illik a nyughatatlan csapongás, a hirtelen váltások egyik hangulati végétől a másikba.

A szerkezet, a ritmus és a költői mondatszerkesztés szabálytalanok — híven követik a költő lelkiállapotának hullámzását.

Szerkezetileg a költemény három egységre bontható:

- a) Az első rész nyugtalan, váltakozó sorhosszú *jambusokból* áll. A költőt felzaklatja a gondolat, hogy érdemtelenül, haszontalanul élhet és halhat meg. Valamit tenni akar, nagyszerűt, hősieket, melynek hatását mindenki megérzi. Az *emelkedő verslábak* és az egész egységen végigvonuló *gondolatritmusok* fokozzák az izgatottságot:

U – | U – | – – | U – |
Ne ily halált adj, istenem,
U – | U – | – – | U – |
Ne ily halált adj énnekem!

A nyugodt, tárgyilagos ember nem rugaszkodik neki minden gondolatnak kétszer. Az így fogalmaz: „Megkértem, ne küldjön oda, mert félek.” Felzaklatott, ideges állapotban: „Kértem, könyörögtem: ne küldjön oda, engedje, hogy itt maradjak, mert félek, rettegek!” Ezt a feszültséget sugallja a vers indítása: „Jaj, mi lesz, ha nem sikerül úgy élnem és meghalnom, ahogy megálmodtam! A *felszólítások, felkiáltások* fokozzák a lélek izgalmi állapotát.

- b) Megfogalmazódik a magasztos cél, amiért érdemes élni és meghalni. A második rész a VILÁGSZABADSÁG-ért vívott hatalmas küzdelem látomása, *víziója*. A tördelt, páthuzamos mondatokat felváltja egyetlen sodró erejű, hatalmas, áradó *körmondat*. A képek olyan fergeteges zuhatagában ömlenek, hogy alig érzékeljük a hullámok hömpölygésétől a hidat: a mondat két pillérét. Az egyik: „*Ha majd minden rabszolga nép / Jármát megunva síkra lép*”... Ezután kiteljesedik a kép a Világszabadság jelszavát harsogó, annak zászlaját hordozó fellázadt rabszolgák látomásával, s a kezdetől számított 9. sorban következik a „*ha majd*” kötelező folytatása — hogy mi lesz akkor: „*Ott essem el én / a harc mezején*”. Ezt követi ismét 10. sorban a döntő ütközet leírása. Ami a ritmust illeti, eleinte

még folytatódik a megkezdett jambikus forma, de ahol a költői én maga is megjelenik a csataképben, átvált a verselés egy gyorsabb, izgatottabb, lüktető formába: *anapesztus*okba. (Minél több a rövid szótag, annál gyorsabb a ritmus, márpedig amíg a jambusban egy rövid szótagra esik egy hosszú (U –), az anapesztusban az arány: két rövid, egy hosszú. (U U –)

– – | U U –

Ott essem el én

– – | U U –

A harc mezején

– – | U U – | UU – | U U – | U

Ott folyjon az ifjuí vér ki szivembül...

A *vágtató ritmus* és a *hangutánzó szavak* szinte elénk festik a csatát, a rohanó, fújó paripákat, a trombitaszót, a dobpergést és a költő lázas látomását saját fiatal, hősi haláláról.

- c) Az utolsó egységben — a hősök ünnepélyes temetésének a leírásában — a ritmus erőteljesen lelassul. Visszatér a kezdeti jambikus forma, de a jambusok közt igen sok a lassú *spondeus*. Ez illik is a katonai tiszteletadás kimért vonulásához, a gyászindulóhoz.

– – | U – | – – | – – | U – | U

Hol ünnepélyes lassú gyászzenével ...

A jós erejű vers

Mint tudjuk, Petőfi Sándor csakugyan a magyar szabadságharc mártírjaként halt hősi halált 1849-ben, a segesvári csatátéren. „*Európa csendes, újra csendes*”... a szabadságharcok sorra elbuktak — Magyarország tette le a fegyvert utoljára. Petőfi ezt már nem érte meg. Amikor múltak a hónapok, és a nemzet előtt világossá vált, hogy a 27 éves költő nem tér vissza soha többé, sokaknak eszébe jutottak a vers jós erejű, borzongató szavai: „*A hősöket egy közös sírnak adják / Kik érted haltak, szent Világszabadság!*” Tudta előre, megérezte... — suttogták szerte az országban. Csakhogy a jóslatok sohasem teljeseznek be maradéktalanul. Petőfi Sándor sírját sohasem találták meg — valószínűleg csakugyan „*közös sír*”-ban nyugszik, ahogy megálmodta. Az ünnepélyes, lassú gyászzene azonban elmaradt....

Arany János a versre hivatkozva állít emléket legjobb barátjának

De nyugszik immár csöndes rög alatt,

Nem bántja többé az Egy gondolat.

*Mely annyit érze, hamvad a kebel,
Nyugalmát semmi nem zavarja fel.*

*A lázas álom, a szent hevülés,
Ama fél jóslat... vagy fél örülés,*

*Mely a jelenre hág, azon tipor,
S jövőbe néz – most egy maréknyi por.*

(Emlények)

6. Arany János: A walesi bárdok

A hazához való rendületlen hűségnek és helytállásnak egyik legszebb példája a magyar irodalomban Arany János: *A walesi bárdok* c. balladája.

Ismételjétek át a *balladáról* tanultakat!

A walesi bárdok *témája*: A XIII. században II. Edward angol király leigázta és Anglia tartományává tette a szabad és független Waleset. A hagyomány szerint ötszáz walesi bárdot (énekest) küldött máglyára, amiért nem voltak hajlandók az ő dicséretét zengeni.

A ballada *műfaji mintáit* Arany két forrásból merítette: részint az erdélyi székely népballadákból, részint a skót balladából. (Skócia Anglia északi részén terül el, a Brit-szigeteken.) A walesi bárdokhoz természetesen a skót minta illett jobban. Ennek hagyományos *verselése*: négyes és hármas jambusok váltakozása; félrím.

U –		U –		U –		U –		a
U –		U –		U –				b
U –		U –		U –		U –		c
U –		U –		U –				b

Hogy miért nyúlt Arany János a külföldi téma feldolgozásához, könnyen megértjük, ha megfejtjük a vers *üzenetét*. Ehhez tudnunk kell, hogy a vers 1857-ben keletkezett, tehát alig nyolc évvel a szabadságharc bukása után, közel egy időben a már megismert *V. László* c. balladával.

Vessétek össze Edward király és V. László tragédiáját!

Rá fogtok jönni, hogy a két vers témája más, de üzenetük (legalább is részben) azonos: *a zsarnokot saját lelkiismerete fogja megbüntetni*. Ez a gondolat különösen időszerű (aktuális) a mű keletkezése idején, amikor a magyar szabadságharcot a nemzetközi jog teljesen semmibe vételével fojtották vérbe, de Arany véleménye kiterjeszthető — kortól függetlenül — a történelem minden zsarnokára.

Ám túl a történelmi háttéren, A walesi bárdok megírását egy közvetlen esemény váltotta ki. Ferenc József császár, akinek a nevében az 1848/49-es szabadságharcot eltiporták, nyolc évvel az esemény után Magyarországra látogat. Rosszul áll a bécsi udvar szénája — Itáliában megint fellángolt a függetlenségi mozgalom, összeveszett Poroszországgal, elhidegült hajdani szövetségesétől, az orosz cártól; így nem lehet élni Európában, valakivel csak jóban is kell lenni. Erre kínálkozott alkalmasnak a magyar nemesség, amelynek többsége nyolc év alatt belefáradt az ellenállásba, és már örömmel közeledett volna hajdani ellenségéhez, ha azt saját érdeke és büszkesége csorbulása nélkül teheti. Nos, a császári látogatás jól jött. Mindenki a kezét-lábát törte, hogy I. Ferenc Józsefet méltó fogadtatásban részesítsék. Hogy az ünnep fénye teljes legyen, megkérték Magyarország legnagyobb élő költőjét, Arany Jánost, hogy írja meg a köszöntő verset. Erre Arany megírta — *A walesi bárdokat*.

Mit üzen a ballada a császárnak és ünneplőinek?

Az üzenetnek ebben a részében is megtalálhatjuk az *aktuálist* és a kortól független *örök emberit*.

- a) Arany János a kor magyar költői nevében szól: *nincs költő, aki hajlandó volna a bukott szabadságharc ügyét megtagadni és a zsarnokot szolgálni.*
- b) A művészet nem eladó – ha eladó, akkor már nem művészet.

(Ez utóbbin persze lehet vitatkozni, sőt gyakran vitatják is. Nem egyszer hallhatjátok a véleményt, hogy a művészet is áru. Fejtsétek ki, mit gondoltok erről!)

Az *események menetének* elbeszélése egyszerűbb és áttekinthetőbb, mint az *V. Lászlóban* – némi balladai szaggatottsággal, kihagyásokkal, de követi a történések időrendjét.

- I. A király Walesbe érkezik
- II. A walesi lakoma
 1. A vendéglátók megalázása
 2. A bárdok hősi helytállása – a király ítélete
 3. Menekülés Walesből
- III. Visszatérés Londonba – a király megőrül

1. Mi a szerepe az *ismétlésnek* a szerkezet menetében? Mi a jelentősége a *variációnak*? (Kétszer „*léptet fakó lován*”, harmadszorra „*vágtat*”)
2. Milyen élmények fogadják a királyt a leigázott Walesben? Miért érzi úgy, hogy győzelme nem igazi? Mi magyarázza hisztérikusan sértő viselkedését Montgomeryben?

Mi jellemzi a walesi urak magatartását? Értelmezzétek az alábbi idézetet!

*Orcáikon, mint félelem
Sápadt el a harag.*

3. Miért érezte a király olyan életbevágóan fontosnak, hogy a walesi bárdok dicsérik őt?
- a) Művészetkedvelő ember volt?
 - b) „A kákán is csomót keresett” — erőszakkal bele akart kötni vendéglátóiba?
 - c) Rendkívül hiú ember volt, aki nem tudott meglenni tömjénezés nélkül?
 - d) Népszerűsége törekedett; nem volt elég neki, hogy félnek tőle; azt akarta, hogy valóban csodálják és szeressék is?
 - e) Meg akarta törni a legyőzött nép lelkét is, olyasmire kényszerítve őket, ami ellen lelkiismeretük és meggyőződésük tiltakozott?

Célja elérésében miért kulcsemberek a költők? *Mi a költők szerepe a nemzeti életben?*

4. Mi volt a bárdok válasza? Hasonlítsátok össze művészileg a három bárd énekét! (*Képek, alakzatok, zeneiség*) Az első két bárd — más-más stílusban — Edward hőstettei helyett a király rémtetteit fogalmazza meg, a harmadik a költők állásfoglalását. *Melyek a kulcs-sorok?* Az egyik bárd dalában Arany a halott Petőfire utal. Hol?
5. A walesi lakoma leírását a költő drámai jelenetté bontja, utána szűkszavúan közli, mi történt a visszaúton. Részletezzétek a király lelkiállapotát, elméje megbomlásának folyamatát fogalmazásban: *Égnek a máglyák* címmel!
6. Az örülés folyamatát Arany nem részletezi, mint az V. Lászlóban, hanem drámai módon a csúcson ragadja meg. Ám még itt is módot lel a fokozásra. Miben áll Edward örültsége; miben látjuk a fokozását?

IX. ISTENEK GYERMEKKORA

A vallások egy részében az istent — a világ teremtőjét és irányítóját — öröktől fogva létezőnek tekintik, akinek ennél fogva nincs születéstörténete sem. Más vallások valamiféle ősanycsoporthoz származtatják (tűz, víz, lótuszvirág). Vannak azonban vallási mondák, mítoszok, amelyek az isten születéséről, gyermekkoráról szólnak.

Az istengyermek rendkívüli, csodás tulajdonságai a különböző mitológiákban már születésük pillanatában megmutatkoztak. A hinduk egyik kedvelt istensége, *Krisna* pl. egyszerű pásztorok gyermekeként jött a világra, de már a külsejében elütött a hétköznapi emberektől — kék volt a bőre színe. A kék fiúcskában azután jótevőt, megmentőt talált India szegény népe — ha túl nagy szárazság volt, esőt varázsolt, ha meg túl sok eső esett, felragadta a kisujjára a nagy Góvardhana hegyet, és esernyőként a nép fölé tartotta.

Trencsényi Waldapfel Imre könyvéből, a *Görög regékből* olvassátok el Hermész isten és Heraklész félisten (latin nevük Mercurius és Hercules) születésének történetét, és számoljatok be róla.

A kis *Hermész* nemhiába lett a kereskedők, tolvajok és pásztorok istene, mert már egynapos korától az a tulajdonság jellemezte, amelyre mindhárom „*mesterségben*” nagy szükség van: az ügyesség, leleményesség, furfang. Már a bölcsőből kikelve lantot készített egy teknősbéka páncéljából, majd elhajtotta egy előkelő, felnőtt és tapasztalt isten tehencsordáját, még pedig úgy, hogy ravaszul elterelje magáról a gyanút. Apolló istent persze nem volt könnyű bolonddá tenni, de a kis Hermész még az istenek tanácsa előtt is kivágta magát a bajból.

Heraklész nem ravaszságával, hanem erejével tűnt ki a közönséges halandók közül már csecsemőkorában. Zeusz főisten gyermeke volt egy közönséges földi nőtől, Alkménétől, akit az ég nagyhatalmú (és nagy nőcsábász) ura a férj képében látogatott meg. Alkméné végül ikergyerekeket szült, mert a kis félistennel egyidejűleg a férj valódi gyereket is a szíve alatt hordta. Zeusz féltékeny felesége, Héra istenasszony el akarta pusztítani Zeusz fiát, ezért kígyót küldött a csecsemők szobájába. Heraklész azonban újszülött létére pusztító kézzel végzett a kígyóval, megmentve saját és féltestvére életét.

Ha a megismert mítoszokat összevetjük a bibliavilág *nativitás*-legendával, Jézus születésének történetével, alapvető különbséget észlelünk. A *gyermek Jézus* nevéhez semmi efféle csodás képesség nem fűződik. Születését csodás jelek kísérik ugyan (angyal megjelenése, jós erejű álmok, a betlehemi csillag), de ő maga nem működik közre a csodákban. Az ő ereje, nagysága éppen abban nyilvánul meg, hogy

lemondott a csodáról. Isten fia létére vállalta a szegény emberek egyszerű életét és szenvedéseit, „*a szegények királya*” lett, hogy megválthassa, Istenhez visszavezethesse a szenvedő, tévelygő emberiséget. (A keresztény vallás egyik leglényegesebb eleme: szenvedni másokért, mások helyett — s a bibliai Jézus ebben mutatott példát.)

Feladat

Olvassátok el a Bibliából Jézus születésének történetét, és rendszerezétek vázlatban a legfontosabb eseményeket!

Betlehemezés

Jézus születését karácsonykor ünnepli a keresztény világ. A magyar karácsonyi ünnepekör egyik legkedvesebb szokása a betlehemezés. Ebben a hagyományos játékban Jézus születésének az eseményei elevenednek meg — leginkább a Szent Család szálláskeresése, a pásztorok imádása és a háromkirályok látogatása, többnyire gyermek előadásban. A középkorban azonban a karácsonyi eseménysort felnőtt férfiak mutatták be a templomban. Az ilyen bibliai eseményeket megelevenítő színjátékokat misztériumjátékoknak nevezték.

A betlehemezésnek két formája maradt fenn: a bábokkal és az élő szereplőkkel előadott karácsonyi játékok. A bábtáncoltatást a középkorban az oltáron mutatták be, de mivel később tréfás, világi elemek szövődtek bele, kitiltották a templomból — csupán a betlehemi istálló és a Szent Család kicsinyített mása maradhatott bent. A ma is látható, papírból, szalmából, fából készített betlehemek tehát az egykori bábjátás emlékei.

Betlehemezni általában karácsony délutánján indultak, s késő estig sorba látogatták a falu házait. A játékban rendszerint a pásztorok, az angyalok és a háromkirályok szerepeltek, otthon készített, egyszerű jelmezekben. Magukkal vitték az előre elkészített kis templom alakú betlehemet, tetején betlehemi csillaggal. Kissé kibővített változatában már több szereplőt is találhatunk a betlehemi játékban. Ilyenkor a cselekmény többnyire avval indult, hogy Mária és József szállást keresnek, de a gazdagok — a király, a módos gazda, a tehetős kovács — nem fogadják be otthonukba, amiért később megbűnhődnek. A szegényeknek nincs szabad szobájuk, de jó szívvel megengedik, hogy az istállóban megháljanak. A mezőn alvó pásztorokat az angyalok költögetik, hogy induljanak a megszületett Jézuskát üdvözölni, de azok együgyűségükben minduntalan félreértik a szózatot, amiből sok humoros fordulat származik. Elmaradhatatlan humoros szereplő lesz a későbbiekben a kicsit süket öreg pásztor, akit ifjabb társai ugrathatnak. Ezekben az ugratásokban igen sok a Bibliától elszakadó, helyi elem.

Pi. 1. pásztor: *Kelj fel, öreg kelj fel! Kisújszállás ellen nagy a veszedelem!*

Öreg: *He? Jártak-e itt farkasok?*

2. pásztor: *Bizony, nem is angyalok.*

Öreg: *Vittek-e el bárányt?*

1. pásztor: *Bizony, nem is hoztak.*

Öreg: *Folyt-e annak vére?*

2. pásztor: *Bizony, nem is a teje.*

Öreg: *Futottál-e utánuk?*

1. pásztor: *Bizony, nem is előttük.*

Vagy az Öreg „vizsgáztatása”:

Pásztor: *Ösmered-e a betűt?*

Öreg: *Ösmerem biz azt a nagy kún tetűt.*

Pásztor: *Tudod-e, hol jár a vasút?*

Öreg: *He? Az öreg Kossuth?*

Az utóbbi szöveg ékesen bizonyítja, hogy a XIX. században is keletkeztek új meg új változatok a hagyományos betlehemes játékokra.

A pásztorok imádáshoz csatlakoztak később a háromkirályok. A Bibliában Máté evangéliuma még nem királyokként emlegeti őket, csak annyit ír: „*Bölcsek jöttek Napkeletről.*” Arra sincs szentírási adat, hogy hárman voltak. Amikor általánossá vált a hiedelem, hogy három király érkezett Betlehembe a csillag nyomán, nevet is kaptak: Gáspár, Menyhért, Boldizsár. Eleinte inkább három életkort, később a három világrészt jelképezték. Ajándékaik is jelképesek: az aranyat a királynak, a tömjént az Istennek, a mirrhát a majdani halott számára hozták.

Igen kedves motívuma a betlehemezésnek, hogy az egyszerű pásztorok ajándékkal kedveskednek a kisdéd Jézusnak — legkedvesebb jószágukat, terményüket, furulyájukat vitték el, és versekkel, énekkel köszöntötték a Kisdedet. Ezt ez elemet megtaláljuk már a legrégebben ismert hazai, magyar nyelvű betlehemes játék szövegében is. Lejegyzésének időpontja 1684 és 1694 közé tehető. Valószínűleg diákoknak szánták — a szereplők latin megjelölése és a latin-magyar „halandzsa-szöveg” is erre vall.

Cantus Pastorum (a pásztorok éneke)

Salutum Pastorum, chorus,

Adatott nekünk omnibus,

Üdvözítőnk gentibus,

Nagy örömünk flentibus,

Hollók csar, csar gyakorlyák,

Az új királyt imádgják.

Verebek csir, csir, csiripolnak,

*Fülemülék lip, lip, lipegnek.
A gödöllők kacagják,
A suták táncollják,
A Pásztorok vigadnak,
Édes borát megisszák,
Füstös kolbászt kívánnak,
Innét tovább baktatnak.*

Pastor Primus (Első pásztor):

*Hej, Hugma, mi nem árt, ha meg is indulunk,
Amaz három Nemes embertől tanulunk.
Halládé az Angyal mit monda nekünk?
Mennyünk Netlehembe!
Jászollyban talállyuk Világ alkotóját
És megváltóját.*

Pastor Secundus (Második pásztor):

*No bátor, mennyünk el, de ne pusztá kézzel,
De mint hogy a búcsút szokták járni, pézzel.
Az ki akar járni hasznos nyereséggel,
Ajándékot vigyünk neki nagy bővséggel.
És mindgyárt fel teszem legjobb juhomat,
Mellytől telé fejem kétszer sojtáromat,
Azontúl pediglen minden esztendőben
Kétszer ellik, nincsen kétség ebben.*

Pastor Tertius (Harmadik pásztor):

*Én bizony nem merem fel tenni juhomat,
Mert igen rettegem mostoha Atyámat.
Hasonlatos képen patvaros Anyámat,
Ha fel tenném jól megdengáznák hátamat.
Inkább lépesmézet adok neki, nagy örömet,
Almákat, szépeket hoztam neki édest,
Vajas és nád mézzel süttetest bélest,
Egynehány herőcét, igen szép frisseket.*

Pastor Quartus (Negyedik pásztor):

*Én is amaz kurta, furcsa kis bariskát
Oda adom kezébe, hadd szaggassa gyapját;
Ezt is neki adom, a szép furollyácskát,
Nézhetse, melly hangos, fujhatsz a lyukát.*

Pastor Secundus (Második pásztor):

Bizony igen hangos, majd fúok egy nótát,

- *Ez csinos muzsika megérne egy krajcárt.
Az egész pásztorság ne kíméllye lábát,
Kiki szép módgyával járja itten táncát.*

(A furulya szól, a pásztorok valamennyien táncolnak és éneklük a pásztor-
tordalt.)

A betlehemezés általában adománykérő szöveggel, jó kívánságokkal
zárul, mire a háziak megajándékozzák, megvendégelik a hozzájuk beté-
rőket.

A keresztény ünnepkörben gyakran lappangva ősi pogány hagyó-
mányok is tovább élnek — pl. egyes vidékeken a betlehemeseket kísérő
láncos- vagy csörgőbotos maszkák, álarcosok a téli napforduló ünnepével
álltak kapcsolatban.

Feladatok:

Gyűjtsétek össze saját vidéketek betlehemező szokásait, dalait!
Adjátok elő az osztály karácsonyi ünnepségén!

Készítsetek betlehemet, karácsonyi bábokat!

Készítsetek összeállítást más ünnepekhez fűződő népi játékokból!

Gyűjtsétek karácsonyi bölcsődalokat, melyekben Mária a kisdedit
altatja. Hasonlítsátok össze más altatódalokkal a világi népdalokból,
vagy a műköltészetből! (Pl. József Attila: *Altató*)

Múzeumban, képzőművészeti albumokban keressétek híres festmé-
nyeket, amelyek a Szent Családot, Jézus születését ábrázolják.

Járjatok utána, hogy a karácsony mellett mely ünnepekhez fűződnek
még népi játékok, hagyományok! Ismertessétek néhányat!

Búvárkodjatok: honnan ered a karácsonyfaállítás szokása; egyes
országokban mi helyettesítette az ünnepi fenyőt?

Gyűjtőmunkátok eredményét rögzítsétek albumban!

IV. A JÁTÉK ÉS AZ ÉLET

Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk

(Házi olvasmány)

A XIX. század végén, Budapesten játszódik Molnár Ferenc híres ifjúsági regénye, *A Pál utcai fiúk*. Témáját valószínűleg saját diákkori élményeiből merítette. Két fiúcsapat küzdelmét mutatja be egy játszóterületért, a grundért. A két csapat: a Pál utcaiak és a vörösingések.

Feladatok

1. Mi a grund? Készíts róla leírást! Miért volt olyan fontos a pesti gyerekeknek?
2. Hol volt a vörösingések játszóhelye? Miért volt szebb, vadregényesebb, mint a grund? A vörösingések miért ragaszkodtak mégis a grund elfoglalásához?
3. „Legkedvesebb játszóhelyem” címmel írd leíró fogalmazást! (Meríthetsz a valóságból, a képzeletedből, de vegyítheted is a kettőt!)

A két csapat

Mindkét fiúcsapat élvezte a hivatásos, katonás szellemet. Ezzel némileg a felnőttek világát utánozták (szavazás, zászló, rangok, törvények, jelszavak stb.). A szellemük azonban alapvetően különbözött.

A Pál utcai fiúk igazi gyerekek. Mindenben hajba kapnak (Lásd: Kolnay és Barabás), elsősorban játszani jönnek össze a grundon (katonásdi, longaméta) a farakásokból épült „erődítmények” között, vagy az üres telken. Felépítésük egészen sajátos — a világon nincs még egy olyan hadsereg, amelyben mindenki tiszt, csak egy szem közlegény van. A Pál utcai csapaton belül működik a gittegylet. Ennek is van elnöke, titkára, jegyzője, sőt világosan megfogalmazott célja is: rágni kell a gittet. Hogy miért kell a gittet rágni? Hogy ki ne száradjon! Miért baj, ha kiszárad? Nos, erről még az egyesület tagjai sem gondolkoztak. Vagyis az egésznek semmi értelme nincs, de játéknak remek. Ebből az abszolút gyerekes társaságból, ahol percenként összevesznek olyan jelentős kérdéseken, hogy kinek zsírosabb a kalapja, egy nagyszerű jellemű, okos érett fiú,

Boka János valódi áldozatkész, összetartó közösséget formál. *Boka* kitűnő vezéregyéniség. Higgadtan választja szét a lényegtelen dolgokat a lényegesektől, komoly, csöndes szóval szereli le az értelmetlen hetvenkedést, minden társa felnéz rá és tiszteli. Tárgyilagos és előrelátó, nem kockáztat feleslegesen, de ha a helyzet úgy kívánja példát mutat a bátorságra is. Remek haditervet eszel ki, ami nagyban hozzájárul a Pál utcaiak győzelméhez. Lelkes és határozott; társaitól elvárja, hogy csip-csup egyéni érdekeiket a közösségnek rendeljék alá, ugyanakkor figyelmesen és gyöngéden védi a közösségen belül az egyént – pl. a beteg Nemeceket. Tud kérlelhetetlenül szigorú, és tud bölcsen megbocsátó is lenni, ha kell. (Lásd: Geréb esete) Jó emberismeret, találékonyság, és az átlagnál jóval érettebb, elmélyültebb gondolkodás jellemzi. Döntéseinek értelmét mindig megmagyarázza a többieknek.

Demokratikus úton — titkos, többségi szavazással — választották a csapat vezetőjévé, amikor a grundot veszély fenyegette. *Boka* teljes felelősségtudattal vitte végbe a magára vállalt célt: megmentette a grundot, győzelemre segítette a Pál utcaiakat. A fiúkban sikerült elhitetni azt az érzést, amit nagyban úgy hívnak: „hazaszeretet”.

A *vörösingések* csapata egészen más hangulatú közösség. Itt kezdettől fogva kemény katonai fegyelem és szervezettség uralkodott: egyenruha, lándzsák és tomahawkok, az erő uralma, a teljhatalmú egyszemélyi vezető korlátlan hatalma. *Áts Ferinek*, a vörösinges vezérnek a tekintélyét számtalan külső jel mutatja. Senki nem szólalhatott meg, amíg ő nem adott rá engedélyt, a többiek jelentés formájában, vigyázállásban számoltak be a legegyszerűbb dolgokról is, a lámpát csak akkor volt szabad meggyújtani, ha ő belépett a szigetre, az örök lándzsával tisztelegtek neki, ha elhaladt előttük. Fizikai erejéről, vakmerőségéről sok szó esik. Csapata tiszteli, szereti, de fél is tőle. „*A rettenetes Áts Feri*” — fűzi hozzá a nevéhez gyakran az író is a regényben. Az igazsághoz tartozik, hogy a szép kamasz-diktátornak sok rokonszenves tulajdonsága is van. Megnyerő és jellemes fiú, tiszteli a bátor ellenséget, mélyen megveti az árulót, még akkor is, ha az ő csapatának hajt hasznót, és kíméletlenül megbünteti saját legjobb embereit is, ha igazságtalanságon, jellemtelenségen kapja őket.

Ha más körülmények között találkozunk *Bokával*, talán még barátok is lehetnek volna, hiszen nemcsak vezetői tehetségükben, hanem érett gondolkodásukban is méltók voltak egymáshoz. Egy dologban azonban egyértelmű volt a Pál utcaiak és *Boka* erkölcsi fölénye. Ők a területüket, a „hazájukat” védték lelkes erőfeszítéssel; a vörösingések (élükön *Áts Ferivel*) a maguk érdekeit mások rovására akarták érvényesíteni. (Nekik labdaterület kellett, ezért erőszakkal el akarták venni a másét.) Ebben a háborúban a Pál utcaiak oldalán volt az igazság.

Áts Feri két dolgot nem értett meg:

1. Az erőszak akkor is erőszak, ha a legszabályosabb, leglovagiasabb formában alkalmazzák.
2. Amikor — rendkívül igazságosan — megbüntette saját alvezéreit, a két Pásztort az einstandért, nem gondolta végig, hogy a hadüzenet a Pál utcaiaknak maga sem egyéb hivatalos formába öltöztetett einstandnál.

Feladatok

1. Magyarázzátok meg, mi az „einstand”!
2. Hozzatok minél több példát a regényből, amellyel alátámasztjátok Boka és Áts Feri jellemző tulajdonságait!
3. Boka és Áts Feri egyszer találkoztak szemtől szemben, kettesben a regény során: a haldokló Nemecek háza előtt. Farkasszemet néztek egymással, talán egy percre kísértést éreztek, hogy megszólítsák egymást, de végül is nem tették. Ha akkor el nem szalasztják az alkalmat, vajon mit mondtak volna egymásnak? Fogalmazzatok meg párbeszédese formában (esetleg szerepjáték formájában)!
4. Hogyan képezed el Bokát húsz esztendővel később? Mennyivel járul hozzá az ő jellemformálásához, emberi-lelki fejlődéséhez a grund szeretete, a Pál utcaiak vezérsége, Nemecek barátsága, a győztes csata, a rettenetes csalódás, ami a regény végén érte? Válasszatok *keretet* a fogalmazásnak! (Pl. Boka a kisleány mesél; véletlenül összeakad egy gyerekkori pajtásával, és feltolulnak benne az emlékek; vezető beosztásban van, és súlyos döntéshelyzet előtt áll, mint annakidején stb.)

A regény szerkezete

A Pál utcai fiúk szerkezete olyan, mint egy három ágú hajfonat, ahol az egyik ág (a főszál) valamivel vastagabb, mint a másik kettő, de a szálak minduntalan összefonódnak és egységes egészet alkotnak.

1. A Pál utcaiak és a vörösingesek harca a grundért. (főszál)
2. A gittegylet története.
3. Geréb árulása.

A három szál a *főszereplő személye*, *Nemecek Ernő* kapcsolja egységes történetté. Hogyan köti össze Nemecek az 1. és a 2. szálát? Az 1. és a 3. szálát? A 2. és a 3. szálát?

Nemecsek Ernő jellemét az író fejlődésében ábrázolja.

E fejlődés főbb lépcsői:

- a) A regény elején Nemecsek kis félénk, aranyos, mulatságos szőke gyerek, aki szalad a nagyok után, mint a pincsikutyus. Ő a csapat egyetlen közlegénye, akit mindenki ugráltat. Nemecsek ezt nem is bánja – egyike azon kevés gyerekeknek, aki szeret szépen engedelmeskedni.
- b) A Pásztorok „einstand”-ot csinálnak vele, erőszakkal elveszik a golyókat, amelyekkel a múzeumkertben játszott. Életében először az érdeklődés középpontjába kerül.
- c) Nemecsek veszi észre, hogy Áts Feri elrabolja a „vezérbástyáról” (az egyik farakásról) a Pál utcaiak piros–zöld zászlaját. Nem mer ugyan kikezdeni a vörösinges vezérrel, sőt még egy kis füllentéssel is szépíti saját — nem éppen hősiess — viselkedését, de másodszor is ráirányul a csapat figyelme. Ez megnöveli önérzetét, saját fontosságának tudatát.
- d) Boka őt és Csónakost viszi magával egy veszélyes kalandra a fűvészkertbe. Igaz, Boka választása most még csak azért esik Nemecsekre, mert más nem ér rá, de az óriási megtiszteltetés még így is örömmel és büszkeséggel tölti el. Az esti „látogatáson” még elég gyerekesen és hebehurgyán viselkedik, de a kaland gyönyörűsége megérleli benne a nagy tettek vágyát.
- e) A szigeten megpillantják Gerébet a vörösingesek között. Ettől kezdve közös titkuk van Bokával. Nemecseket mély fájdalommal tölti el Geréb árulása. A gyerekes büszkeséget most már felváltja a komoly felelősségérzet.
- f) Igazságtalan és elhamarkodott vádakkal kizárják a gittegyletből. Nevét kisbetűvel írják be az egylet jegyzőkönyvébe, és gyáva árulónak bélyegzik, mert magyarázat nélkül otthagyja a gyűlést. Nemecsek drámai döntéshelyzetbe kerül — veszni hagyja saját becsületét, vagy megszegi megállapodását Bokával, és leleplezi Gerébet. (Ugyanis az éppen ott ólalkodó Geréb után futott, hogy kihallgassa.) A hallgatást választja, de attól kezdve ég benne a bizonyítás vágya. Mély megbántottságában Boka barátsága és bizalma vigasztalja.
- g) Rendkívüli tette szánja el magát; elmegy a fűvészkertbe, hogy visszaszerezze a zászlót, és kihallgassa a vörösingesek haditervét. Geréb alávaló vádjai a Pál utcaiak ellen arra készítetik, hogy fedje fel magát. Valóságos hősként viselkedik — szembeszáll a nála sokkal

erősebb fiúk csapatával, elutasítja Áts Feri ajánlatát, hogy álljon be a vörösingések közé, és szó nélkül tűri, hogy megbüntessék.

Magatartása kivívja Áts Feri és a vörösingések tiszteletét, és Geréb erkölcsi megsemmisülését.

Megjegyzés: Ez a fejezet a regény egyik *kulcsjelenete*. Nemecek jellemfejlődése itt éri el a tetőpontját — mindenki érzi, hogy ez a kis gyöngö szőke gyerek valóságos hős, aki megérdemelné, hogy felnőtt legyen. További viselkedésével — Áts Feri legyőzésével, hősi halálával csak betetőzi, és újfent bizonyítja azt, amit a fűvészkerti látogatása során megtudtunk róla.

Vitatémák

1. Hihetőnek tartjátok-e, hogy Nemecek — lázas betegen — legyőzi a csapatában Áts Ferit? Ha igen, miért?
2. A hősök születnek vagy keletkeznek?
3. A bátorság vele született feltétele-e a hősiességnek?
4. Hibásak-e Nemecekkel szemben a gittegyelet tagjai? (Ne feledjétek — ők csakugyan azt hitték, hogy Nemecek áruló!)
5. Geréb átpártolt az ellenséges csapathoz — ezzel elárulta barátait. Váratlanul érte ez az olvasót, vagy voltak előzményei a tettének? Ha igen, mi volt a legfontosabb?
6. Nemecek nem mondja meg Geréb édesapjának, hogy a fia áruló. Vitassátok meg, hogy helyesen tette-e!
7. Amikor Gerébet a vörösingések is kiközösítik, megpróbál ismét a Pál utcaiakhoz közeledni. Boka hosszú vívódás után előbb elutasítja, azután megbocsát neki. Ti hogyan döntöttetek volna?
8. Rácz tanár úr, az osztályfőnök fel akarja oszlatni a gittegyeletet azzal, hogy az iskolai rendtartás szerint tilos mindenféle egyesület alapítása. Egyetértetek-e ezzel a rendelkezéssel? Érveljétek mellette vagy ellene!
9. A tetőpont (X. fejezet) és a megoldás (XII. fejezet) között van egy epizód (IX. fejezet) — néhány oldal a gittegyelet jegyzőkönyvéből. Ez a rész a maga gyerekes fontoskodásával és kisszerű acsarkodásával sehogy sem illik a mű egészének a hangulatába. A győzelem emelkedett örömét lefokozza, a haldokló Nemecekkel pedig szinte kegyeletsértő a komolytalansága. Erre szokták mondani, hogy a szerző egy jó poén kedvéért agyonüti a hangulatot. Egyetértetek-e ezzel? Akár igen, akár nem — próbáljátok megtalálni és megindokolni a IX. fejezet helyét a regény szerkezetében!

10. A „gittegylet” tagjai megpróbálták jóvátenni, amit Nemecek ellen vétettek. (Nem voltak rossz fiúk, csak könnyelműek és meggondolatlanok.) Oklevelet vittek a kis hősnek, ahova csupa nagy betűvel írták be a nevét. Csakhogy elkéstek — Nemecek már nem volt magánál, és hamarosan meg is halt. Ti az író helyében meghagynátok, vagy megváltoztatnátok ezt a megoldást? Gondolkodjatok el azon, az író miért éppen így alakította az eseményeket?
11. Képzeljétek el, hogy Nemecek felgyógyul, és a grund sem vész el — vagyis teljes „happy end”-del zárul a regény. Egyetérténekek-e az a megoldással, hogy a fiúk — hősiessége jutalmául — Nemeceket választják meg a Pál utcai csapat vezetőjének?
12. Van-e közös gondolata az *Egri csillagoknak* és a *Pál utcai fiúknak*?

A regény üzenete

Az író a regényen keresztül kettős üzenetet juttat el az olvasóhoz.

Az egyik: A játék az életre nevel. A kis közösség (a Pál utcai csapat) ugyanazokat az érzéseket, jellemvonásokat fejleszt ki a fiúkban, amelyek később a nagy közösség, a h a z a szeretetéhez és szolgálatához lesznek szükségesek. „*Meghalni a hazáért*” – regényekben olvasott, fel-emelő hőstett egy gyerekeknek, aminek azonban nem sok köze van saját élete hétköznapi valóságához. De amikor úgy érzik, hogy minden erejüket latba kell vetni, minden személyes ellentét félre kell tenni, hogy megvédjék azt a darabka földet, ami számukra az együvé tartozást jelenti; s hogy mindezt nemcsak érzik, hanem az egyik pajtásuk meg is teszi, hogy feláldozza érte az életét, akkor kézzel foghatóvá válik számukra a Szózat tanítása:

„Itt élned, halnod kell”.

Meglehet, ezek a fiúk összetévesztik az arányokat – nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a maguk játékvilágának, mint a valóságos élet „*komoly dolgainak*” (pl. az iskolának) — de hát éppen ez a gyönyörű a gyermekkorban, hogy képesek vagyunk arra, amire a felnőtt már nem: egy képzeletbeli, csodálatos világ megteremtésére, amely érdekesebb és jobb mint a valódi.

A másik üzenet már kevésbé lelkesítő és felemelő. Mondhatnánk, hogy inkább a felnőtt olvasóknak szól, de tudjuk, hogy Molnár Ferenc a regényt kifejezetten ifjúsági olvasmánynak szánta, tehát tételezzük fel, hogy becsüli annyira a gyerekolvasókat, hogy megértik és követni tudják a mélyebb, keserűbb gondolatokat is.

Felteszi a kérdést, amit már önmagunknak is feltettünk: b á r k i b ő l lehet hős? A válasza: i g e n , ha elég nagy, lelkesítő cél lebeg előtte. De nem b á r m e d d i g . A Pál utcai fiúk hétköznapi gyerekek voltak,

átlagos jó tulajdonságokkal és hibákkal, de a csata hevében a hősök színvonalára voltak képesek emelkedni. Ám mi történt a győzelem ünnepi hangulata után? Kezdődtek ismét a mindennapok csip-csup gondjai: hova lett a trombita, amit a Rösler-bazárban vettek, rágta-e Kolnay a gittet vagy nem rágta, ki legyen a Nemecekhez indítandó küldöttség elnöke stb. A győzelem öröme és a Nemecek halála okozta megrendülés persze nem múlt el nyomtalanul: a két örök ellenfél, Kolnay és Barabás pl. kezet nyújtott egymásnak a grundon, Nemecek hőstettének színhelyén, de utána mindjárt a másnapi latin leckéről kezdtek el beszélgetni, mert „*amiért Nemecek meghalt, azért Rácz tanár úr életben maradt, és a latin lecke is életben maradt, főképpen pedig életben maradtak ők is.*” A hősi kaland csak olyan, az átlagosnál érzékenyebb és mélyebb gondolkodású fiúban hagyott tartósabb nyomot, mint Boka, akinek „*most először kezdett derengeni egyszerű gyereklelkében a sejtés arról, hogy tulajdonképpen mi is az élet, amelynek mindnyájan küzdő, hol bánatos, hol vidám szolgálai vagyunk.*”

Molnár Ferenc hangjában nem érződik harag, amikor arról ír, hogy az apró dolgok elmosás az igazán nagy tettek emlékét. Csak valami keserűség, beletörődő, tárgyilagos mosolyt érzünk benne — ilyen az élet, a nagyszerűséget legyőzi a kisszerűség. Talán csak egyszer ragadja el az indulat az emberi közönyön: a Csetneký úr jeleneténél. Ez rendkívül ügyes, művészi technikával szerkesztett „kétszólamú” (ún. „szimultán”) jelenet. Alapja a párhuzam. Bent a szobában Nemecek haldoklik, és lázalmában félrebeszél — újraéli a csatát. Kint a konyhán apa, a szegény szabómester öltönyt próbál egy jómódú megrendelőjének. Az eleganciára kényes Csetneký úr a kifogásait meg az igényeit sorolja, bent a kis beteg fújja rekedten a képzeletbeli trombitát. Nemecek András erőt vesz fájdmán, és szótlánul dolgozik — tudja, hogy kell a pénz a koporsóra. Bennünket azonban felháborít Csetneký úr egészséges, harsány követelődése és teljes közönye mások tragédiájával szemben. A kis szabó nem győz bocsánatot kérni, hogy a konyhán próbál, amiért beteg a gyerek. „*Hát ha beteg, akkor miért kiabál?*” — kérdi értetlenül Csetneký úr, majd hozzáteszi, hogy ez igen szomorú dolog, de neki a ruhára sürgősen szüksége van. „*A közöny az emberi boldogtalanság oka.*” — sugallja a könyv. Bár talán még a közöny sem személyes lelketlenség, hanem magában az emberi természetben rejlik. Hiszen a látásunk olyan, hogy a közeli dolgok nagyobbaknak tűnnek.

A Pál utcai fiúk befejezése nagyon szomorú. Nemcsak azért, mert Nemecek meghal. Az ő halálában legalább van valami felemelő, valami vigasztaló: megmentette a grundot. Ami igazán lehangelő, az, hogy az önfeláldozása hiábavaló volt: a grund így is, úgy is elveszett — a tulajdonosa nagy, háromemeletes házat szándékozik építeni rajta. A fel-

nőtteknek egy csoport kisfiú bálványozásig szeretett játszótéere csak annyi volt, mint ha mi elgereblyézünk egy vakondtúrást; a legkritkább esetben gondolunk rá, hogy éli meg ezt a vakond. A grund elvesztése a gyerekkor elvesztését jelképezi.

A *regény hangneme* — az író érzelmi megközelítése — nagyon sokszínű és változó; olyan mint egy villódzó, szivárványszínű szappanbuborék.

Egyik uralkodó eleme a *humor*. A humor a nevetetés fontos eszköze — nem a gúnyos, kárörvendő vagy elítélő kinevetése, hanem a meleg együttérző nevetése. Gondoljunk Nemecek kedvesen hebehurgya viselkedésére az első fűvészkerti látogatás idején, amikor hol „csalánba lép” a kezével, hol vízbe pottyan, vagy arra a jelentre, amikor Rácz tanár úr leleplezi a gittegyeletet. (A jelent kitűnően dramatizálható — érdemes megpróbálkozni vele.)

Molnár Ferenc ugyanakkor mestere az erős érzelmi hatásoknak. Tud lélegzetelállítóan izgalmas lenni (pl. a csata leírásánál), elragadtatott komolysággal adózik a nagyszerű, jellemes tetteknek (Nemecek a vörösingések között), különösen szereti a megható jeleneteket (Nemecek halála). Mindehhez járul még az a fanyar öngúny, kesernyés bölcsesség, amiről már szóltunk a regény üzenete során, s nagyjából készen áll az a keverék, ami Molnár Ferenc sajátos stílusát alkotja.

Elbeszélésmódjában a sírást gyakran csak egy hajszál választja el a nevetéstől. Vegyünk egy példát! A gittegyeletiek ott állnak Nemecek ágya előtt. Pár perce még azon veszekedtek, ki legyen a küldöttség elnöke, de most önkéntelenül megilletődnek, megérezve a halál ünnepélyes közelségét. Aztán a sírással küszködő Weisz megembereli magát, „*mélyen tisztelt kapitány úrnak*” szólítja a haldokló kisfiút, alig bír egy épkézláb mondatot kinyögni, „*de a hivatalos hangot, az ő legnagyobb örömeiket, nem hagyta volna el a világ minden kincséért sem*”.

A kép nyelvére fordítva...

Fábry Zoltán, a híres magyar filmrendező nagyszerű filmet készített Molnár Ferenc regényéből. Igen sokan vannak, akik a regényekből és egyéb epikus alkotásokból készült filmeiktől azt várják, hogy némi tömörítéssel, de meglehetősen híven kövessék a cselekményt, és számon kérnek minden változtatást. Aki így gondolkozik, az járatlan a film sajátos kifejezőmódjában. Olyan, mint ha egy magyar verset szó szerint akarnánk lefordítani németre — nem lesz ugyanaz, azon egyszerű oknál fogva, mert a magyarban és a németben nem ugyanazon szavak rímelnek. „*A fordítás egyszersmind ferdítés is.*” – vallja Kosztolányi Dezső, a nagy magyar költő és műfordító. Nos, ugyanilyen „*ferdítés*” az adaptáció, az átdolgozás az egyik műfajról a másikra. A regény ugyanis a szavak

nyelvén mondja el azt, amit a film a képek nyelvén. Gondoljunk pl. arra a már emlegetett néhány oldalra a gittegylet nagykönyvéből! Olvasva igen szellemes, humoros, de mit kezdhet vele a film? Ugyanakkor fontos üzenetet tartalmaz, amit kár lenne elhagyni. A megoldás: más módon, képekben fejezni ki ugyanazt a gondolatot. (A gondolatot — nem az eseményt!) Idézzünk fel két sikerült példát a filmből!

1. A gittegylet tagjai Nemecekék konyhájában várakoznak a bocsánatkérő okirattal. Nem tudják, hogyan viselkedjenek ebben a helyzetben. Aztán Barabás le akar ülni egy hokedlire. Hogy, hogy nem, Kolnaynak ugyanaz a hokedli kell. Elkezdik taszigálni egymást, kínosan ügyelve, nehogy a másik átúljön a felezővonalon.

Közben az orvost látjuk bent a szobában — éppen akkor közli tapintatosan a szülőkkel, hogy a kisfiú menthetetlen.

2. Kicsit később, a halál megállapítása után. A fiúk lassan, riadt és értetlen csodálkozással, szótlanul mennek kifelé — látszik mélyen megérintette őket a veszteség. Azután egyikük észreveszi a kis öreg doktor furcsa, kacsázó járását az utca végében, és önkéntelenül elkezd utánozni. Néhány pillanat, és az egész gittegylet ott kacsázik a Rákos utcán az orvos nyomában. Egy árva szó sem hangzott el, mégis tökéletesen visszakaptuk a regény egyik alapgondolatát: a jelen apróságai elfeledtetik a múlt rendkívüli pillanatait.

V. EGY KÖLTŐ IFJÚSÁGA

1823. új esztendő napján, állítólag éppen az éjféλι óraütéskor egy kiskőrösi mészárosmesternek, Petrovics Istvánnak a felesége, Hruz Mária világra hozta az év első újszülöttjét. A csecsemő csak nehezen akart sírni, nem voltak benne biztosak, hogy életképes, ezért rögtön meg is keresztelték. A keresztségben a Sándor nevet kapta. Vezetéknevét felnőtt korában Petőfire magyarosította.

„Komoly fiú valék”...

Petőfi gyerekkoráról sok emlékező beszámolót őriz az irodalomtörténet. Ezekkel persze csínján kell bánni, mert nagy embereknél az emlékezet gyakran csalóka — a jelen befolyásolhatja a múltat; ami v o l t , azt gyakran annak a szemüvegén át nézzük, ami l e t t belőle. (Előjeleket vélünk felfedezni, stb.) Vajon milyen lehetett a valóságban a gyermek Petőfi? Idézzük fel a leghitelesebb tanút, saját maga visszaemlékezését:

Komoly fiú valék.

Míg társaim a hazatérő tehéncsordát

Esténként kergeték:

Én udvarunkban, a nádkúp oldalánál

Hóztam meg magamat,

S némán szemléltem a szárnyokat próbáló

Kis gólyafiakat.

És elgondolkodtam. Jól tudom, az gyakran

Fordult meg fejembe’:

Miért, hogy az ember nincs úgy, mint a madár,

Szárnyakkal teremtve?

Csak a messzeséget járhatni meg lábbal,

Nem a magasságot;

Mit ér nekem, mit a messzeség? mikor én

A magasba vágyok.

(A gólya)

Tehát az érzékeny, gondolkodó fiúcska szeretett eltöprengeni a világ dolgain. Egy bizonyos: egész életében a kisgyermekkort tartotta élete legboldogabb időszakának, szülőföldjét, az Alföldet a legszebb tájnak a világon. Szülővárosának nem Kiskőröst tekintette (arról még nem voltak

emlékképei), hanem Kiskunfélegyházát, ahova később költöztek. Itt meglehetősen jómódban élt a család, apja mészárszéket bérelt — és nem-sokára megszületett a költő öccse, István is. „Szülőföldem” c. versében így idézi fel Petőfi ezt a boldog időszakot:

*Itt születtem én ezen a tájon,
Az alföldi szép nagy rónaságon,
Ez a város születésem helye,
Mintha dajkám dalával vón tele.
Most is hallom e dalt, elhangzott bár:
„Cserebogár, sárga cserebogár!”*

Az emlékeiben kísértő dal sora újra meg újra visszatér a refrénben. A vers a felnőtt költő látószögéből indul:

*Úgy mentem el innen, mint kis gyermek,
És mint meglett ember, úgy jöttem meg.*

A régi játszótársakat hívogatja, idézgeti:

*Foglaljatok helyet itt mellettem,
Hadd feledjem el, hogy férfi lettem.*

Visszahozni a visszahozhatatlant — a gyerekkort —: ezt a csodát várja a „Cserebogár”-daltól, ezért ismételteti makacsul, kitartóan, mint a varázsigét. Egyszer aztán — úgy a vers közepe táján — megtörténik a csoda, a varázsige hatni kezd:

*Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok fűzfásipot fújva,
Lovagolok szilaj nádparipán,
Vályuhoz mék, lovam inni kíván...*

A vers időszerkezete azért érdekes, mert a költő átvált ugyan a jelenből a múltba, de ezt nem követi a nyelvtani átalakítás: nem vált át a jelen időből a múlt időbe. Hiszen a gyerekkort a képzeletében sikerült teljesen jelenné, valósággá tenni, s a dalt is, mintha most hallaná altatódalként. Igen művészi a befejezés, ahol a boldog álmodozásból szinte valóságos álomba szenderül.

Diákévek

Az iskoláskor már messze nem volt annyira felhőtlen, mint a gyermekévek. A gazdag képzeletű, komoly gyerekből eszes és nyugtalan kamasz válik, aki nehezen visel minden kötöttséget — az iskolát is beleértve. Természetének izgékonyágát az is növeli, hogy egy-két hónapnál tovább ritkán marad ugyanabban az iskolában. Apja akarja így, aki igen egyszerű ember, de értelmes fiának jó nevelést akar adni, s minthogy maga nem tudja megítélni, melyik a legjobb tanintézet, állandóan cipeli a gyereket az egyik helyről a másikra. (Kiskunfélegyháza, Kecskemét, Sárszentlőrinc, Pest, stb.)

Végre úgy tűnik, az *aszódi gimnázium* beváltotta a hozzáfűzött reményeket. A 14 éves Petrovics a legjobb tanulók közé tartozik. Az évzáró ünnepélyen a saját — kifogástalan hexameterekben írott — búcsúversét szavalja. Falja a világtörténelmet, latinon és a németen kívül folyékonyan olvas franciául és angolul (rejtély, hogy hol tanult meg, de elképzelhető, hogy már diákkorában kezdte), még füzetei virágmintás sordíszei is gyönyörűek. (Lásd: Fekete Sándor: *Így élt a szabadságharc költője*) Ugyanakkor minden diákcsínyben benne van: fára mászik, titkos társaságot alapít, ahol mindenki valami híres betyár nevét veszi fel, fekete álarcban megállásra kényszerítenek az országúton egy lovashintót (balszerencsésükre éppen az inspektor úr — a tanfelügyelő ül benne!); megszöknek az óráról, és egy szamarat cipelnek be maguk helyett a tanterembe. Koren István tanár úr évek múlva is úgy szidja össze a vásott nebulót, hogy „*te is olyan kutyafog vagy, mint a Petrovics, de annak legalább talentuma (tehetsége) volt, te meg még ráadásul szamar is vagy!*” A költő a saját életében igen jelentős állomásnak tartotta Aszódot, három okból is:

1. Itt lett először szerelmes.
2. Itt írta első versét.
3. Itt próbálkozott először a színészettel.

Az első szerelemről csak annyit: nem az utolsó volt. Örökké szerelmes volt a mindenkori szállásadó néni lányába, és valami megható gyermeki tisztasággal azonnal el akarta venni feleségül őt. Az első költeményt — az iskolai búcsúverset — már említettük. A legsorsdöntőbb élmény első színészi kísérlete. A nagy kalandot *Első esküm* c. versében írja le.

Vándorszínészek érkeztek Aszódra, szedett-vedett ekhós szekéren. A diákoknak tilos volt elmenniük az előadásra; mondanunk sem kell tehát, hogy Petrovics Sándor ott volt a nézőtéren. Mi ragadta meg a 15 éves fiú képzeletét — a társulat Borcsa nevű csinos énekes-színésznője, vagy a vándorszínészek szabad, kötetlen, regényes élete — ki tudja? Elég az hozzá, hogy elhatározta: beáll színésznek. Koren tanár úr felelőssége teljes tudatában, a gyerek érdekében megakadályozta ezt a lépést. A fiút bezárta, és értesítette a szülőket. Könnyű elképzelni, hogy kétségbeesett a család, mikor tudomást szerzett a fiú szándékáról, akinek a jövőjéhez annyi szép reményt fűztek! Olyan volt a helyzet, mintha te egyszer csak bejelentened otthon, hogy abbahagyod az iskolát és beállsz bohócnak. (Sokkal többre nem becsülte az átlagember a színművészetet!) A hirtelen haragú Petrovics István nem is bánt kesztyűs kézzel a fiával, és szívből remélte, hogy sikerült kivernie belőle a bolondériát. Sikerült is, de csak egyelőre. Az esemény maradandó, fájdalmas nyomot hagyott a költő lelkében.

Nem a kudarc, nem a meghiúsult szerelmi kaland, még csak nem is az apai harag „kézzelfogható” bizonyítéka — nem! Ami a lelkét égette, s ami döntően befolyásolta a személyisége egész későbbi alakulását, az volt, hogy megfosztották a szabadságától.

*Nem az fájt már, hogy nem leszek színész,
De hogy maradni kényszerítenek.
A kényszerítés égett lelkemen,
Mint a görögtűz, olthatatlanúl.
Itt tettem első esküvésemet,
Nagy és szent esküt mondék börtönömben,
Hogy életemnek egy fő célja lesz,
S ez: a zsarnokság ellen küzdeni.
S ez eskü most is olyan szent előttem,
Amilyen volt az első pillanatban,
S verjen meg engem a hatalmas isten,
Verjen meg még a másvilágon is,
Ha valaha ez esküt elfelejttem!*

Így születik a forradalmár. Az *Egy gondolat bánt engemet...* költőjének még tíz évvel az eset után is ökölbe szorul a keze, amikor eszébe jut. Igaza volt? Természetesen nem. Felnőtt szemmel ítélve Nemeceknek sem volt igaza, hiszen csak egy örült képes tüdőgyulladással, magas lázzal fölkelni, hogy harcoljon egy üres telekért, ahol jókat lehet labdázni. Csakhogy Petőfi — bármilyen koraérettek is a gondolatai — nem volt felnőtt sem 15, sem 25 éves korában. Ady Endre írja róla *Petőfi nem alkuszik* c. híres tanulmányában: „Gyermek. Sohasem fogom megérteni, hogy ezt a címet a felnőttek számára nem olyan kivételesen adják, mint az aranygyapjas rendet. Petőfire hiába keresnénk az összes nagyszótárú nyelvekben több és nagyobb jelzőt: gyermek! Viszont nincs is e joggal megbírálni az életnek külön, istenibb produktuma (=terméke), mint a gyermek. A gyermek az elevenség, öröm, jövőbe ható ígéret: a bilincsbe nem vert ember, az igazán igaz isten!”

Az ilyen „örök gyermekeknek” fő ismertetőjegye, hogy soha nem tekintik a maguk és a világ állapotát lezártnak, véglegesnek, mindig valami újért lelkesednek, és egy kicsit mindig hisznek a csodákban.

A fiú egy felvidéki gimnáziumban, *Selmecen* folytatja tanulmányait. Ám itt már gyökeresen megváltoznak a körülményei. Édesapja kezességet vállalt egy rokonukért, aki a pénzt nem fizette vissza, s így a módos mézárasmester elveszítette fáradságos munkával szerzett vagyonkáját.

*Mert ő becsületes lelkű, igaz;
Azt gondolá, hogy minden ember az.
(István öcsémhez)*

A szülők Dunavecscén, majd Szalkszentmártonban próbálnak szerencsét, de kevés sikerrel. A költő megtudja, mi a nyomorúság. Szegénysége zárkózottá, tüskéssé teszi. Más is megismer: az igazágtalanságot. Tanára nem kedveli; haragszik rá, hogy nem az általa vezetett szlovák önképző körbe iratkozott, hanem a magyarba. Ezt a szláv vezetéknévű fiútól különösen sérelmezte, s éppen ezért minden követ megmozgatott, hogy bebizonyítsa: a gögös fiatalember (ma a „nagyképű” jelzőt sütnék rá) hatókör ahhoz, amiben a legjobbnak tartja magát: az irodalomhoz és a történelemhez. Petőfi ezt utóbb egy csúfondáros-játékos, félig magyar, félig latin versben így idézi fel:

*Diligenter frequentáltam
Iskoláim egykoron,
Secundába ponált mégis
Sok számár professorom.*
(Deákpályám)

Irodalomból végül is nem buktatták meg (ezt csak a csattanó kedvéért írja így a versben), történelemből viszont igen. (Vajon sejtette-e, hogy egy évszázad múlva azt fogják megbuktatni, aki őt nem ismeri?)

Mit tegyen a kicsapott diák? Eszébe jut megghiúsult, de soha fel nem adott régi álma, a színpad. Pestre szökik, hogy a nemrég felépült Nemzeti Színházban (Pesti Magyar Színház) próbáljon szerencsét. Színész szeretne lenni, de csak amolyan színházi szolgának veszik fel — színlapokat hord szét, plakátot ragaszt, átszalajtják sörért és tormás kolbászért a művész uraknak a szomszéd kocsmába, lámpással kíséri haza a művésznőket az előadás után, mert Pesten akkoriban még igencsak sárosak az utcák, és gyatra a közvilágítás. Amit az apa szigora annakidején nem ért el, eléri az édesanya szelíd könyörgése: ráveszi fiát, hogy folytassa iskolai tanulmányait.

Igenám, de hol és miből? Szerencsére váratlanul kedvező megoldás kínálkozik. Az egyik rokon sietett a segítségükre. Salkovics Péter mérnök úr (az, akiért a költő apja annakidején kezességet vállalt) az elúszott pénzt ugyan nem tudja visszafizetni, de legalább azzal szeretne könnyíteni a lelkiismeretén, hogy Sándor iskoláztatását elvállalja. A fiú még a nyári szünetben hozzájuk költözött Ostfi-Asszonyfára. Jó dolga van — még zongorázni is taníttatják. Csakhogy egy kamaszfiút az ember nem „idegnyugtató helyett szed”. Nemsokára botrányt csap a szomszéd, mert a vendéggyerek szerelmes verseket írt az ő kislányának, Tót Rózának. S lám, elég ez az apró kellemetlenség, és Salkovicsék máris megbánják „jószívűségüket”. Ráadásul nincs is merszük szemébe mondani a fiúnak, hogy „fel is út, le is út” – úgy intézik, hogy a fiú magától hagyja ott őket: durván és alattomosan az önérzetébe gázolnak. A zongorán, mintegy véletlenül otffelejtí a nagynéni Salkovics úr levelét, hogy a gyerek elol-

vashassa: „*Samut és Károlyt (két saját gyermeküket) küldjétek el Sopronba, Sándornak azonban adj egy pár forintot, és menjen ahova neki tetszik, belőle úgysem lesz egyéb komédiásnál.*”

Ez történt szeptember 5-én. Szeptember 6-án a vérig alázott diák már Sopronban van, mint a Gollner-gyalogezred „*zöldhajtokás, sárgapitykés közlegény*”-e.

Katonaélet

A magyar katonaság akkoriban osztrák irányítás alatt állt. A fiatal közlegény, aki egy évvel idősebbnek hazudta magát, hogy fölvegyék, nem sejtette, milyen könnyelmű volt az elhatározása. Arra számított, hogy az ezredet majd külföldre vezénylik, s ő világot láthat (ez a vágya soha életében nem teljesült — soha nem járt az ország határain kívül). Meg aztán — ahogy az már kamaszkorban gyakori — dacos keserűségében meg akarta büntetni a világot azzal, hogy szenvedést okoz önmagának. Azt viszont nem sejtette, hogy ennyit. Nem számolt azzal, hogy a seregben a legfőbb ellenség a gondolkodó katona. Egy emberölésre idomított gépezetben engedelmes, emberi gépekre van szükség, akik vakon végrehajtják a parancsot, és ha ölnek, nem töprengenek előtte, hogy helyes-e. Egy katona, aki olvas, sőt írogat is, aki engedély nélkül őrséget cserél, hogy meghallgathassa Liszt Ferenc soproni hangversenyét, veszélyes jelenség — alááshatja a katonaság egész szellemét. Nem csoda, ha felettesei mindent megtesznek, hogy betörjék, elviselhetetlenné tegyék az életét. Mindig a legalantasabb munkákat bízzák rá, állandóan vele söpörtetik a kaszárnyaudvart, hálótársul egy mocskos tetves cigányfiút fektetnek mellé a fapadra, aki elfújja a szurony hegyére tűzött gyertyát, valahányszor a költő éjszaka írogatni akar. A fizikai gyötrelmeknél is nehezebben viseli a szellemi sivárságot. Kínjában azzal szórakozik, hogy szép gondosan lerajzolja a siketnéma ábécé kézjeleit. Gyenge szervezete nem bírja sokáig a kiképzést — megbetegszik és kórházba kerül. A magyar irodalom örök hálával tartozik annak az ember-séges katonaorvosnak, aki megsajnálta az értelmes, jobb sorsra érdemes hajdani diákot, és kiállította számára az alkalmatlansági papírt.

Katonaélményeiről Petőfi több verset is írt. (*Katonaélet, Nézek, nézek kifelé*). Érdekes módon egyikben sincs nyoma az átélt szenvedések emlékének, inkább valami jóízű, diákos *íronia* csendül ki minden sorából.

Íroniának nevezzük a nevetetésnek azt a fajtáját, amikor látszólag dicsérrjük, ami rossz:

*Izzadtam a dicső borjú-
Bőr¹ alatt,
Bájos bakancs ékesíté
lábamat,
Szájam szörnyű halberdókat²
Kiabált,
És söpörtem a kaszárnya
Udvarát.*

(Nézek, nézek kifelé)

Az utolsó kísérlet – az első siker

Petőfi diákpályájának utolsó állomása a dunántúli *Pápa*. Az apának már fogytán a türelme, a család mégis úgy dönt, hogy a sok viszontagság után elsőszülöttjük ott fejezze be végre a hosszúra nyúlt diákéveket, elvégre az unokatestvére, Orlay Petrics Soma is ott tanul, akivel mindig is kedvelték egymást.

A pápai kollégiumban jól érzi magát. Unokatestvére mellett szoros barátságot köt egy komáromi ügyvéd fiával, Jókai Móriccal. Lelkesen dolgoznak az önképzőkörben is. Az önképzőkör a mai szakkörök őse — az volt a különbség, hogy az önképzőkör nem korlátozódott egy bizonyos szakterületre, hanem mindenki a maga érdeklődési területén tevékenykedett (verset írt, szavalt, történelmi tanulmányt készített, szobrászkodott), aztán a gyűlésen bemutatta munkáit a többieknek. A három fiú egy padban ül, egymás munkáit másolja (valamilyen oknál fogva az önképzőkörben tilos volt pályamunkát saját kézírással beadni). Nagy terveket szőnek: Orlay Petrics Soma költő akar lenni, Jókai festő, Petőfi pedig színész. Érdekes módon mindhárman híres emberek lettek, de egyikük sem úgy, ahogy elképzelte: Orlay festő lett, Jókai regényíró, Petőfi pedig költő. A tehetség kanyargós bűvópatak. Meglétét már korán észre lehet venni, de gyakran eltűnik a mélyben, és olykor a legváratlanabb helyeken bukkan felszínre. Nagy port ver fel a pápai kollégiumban, hogy Petrovics Sándor egyik versét, a *Borozót* közli a legnevesebb fővárosi irodalmi folyóirat, az Athenaeum. (Szerkesztői Bajza József és Vörösmarty Mihály):

*Gondülő borocska mellett
Vígán illan életem,*

¹ „Borjúbőr” – a katonák hátizsákja abból készült.

² „Halberdó” – a német „Halt! Wer da?” (Állj! Ki vagy?) vezényszó tréfás elferdítése.

Hogy miért nem fejezte be végül Petőfi Pápán sem az iskoláit, annak elsősorban a szegénység az oka. Büszkeségét gyakran megsebzí olyan esetek sorozata, hogy többször kiírják nevét a hirdetőtáblára tandíj-hátraléka miatt, vagy hogy egy gazdag társa az iskolai bál kellős közepén a nyilvánosság előtt kéri vissza tőle a kölcsönadott kabátot. Hirtelen elhatározástól vezérelve egyszer csak végleg otthagyja a kollégiumot, és felcsap vándorszínésznek. Ez végleges szakítást jelentett a családjával.

„Minden művészetek fején a korona”...

— Így jellemzi Petőfi Sándor *Színészdal* c. versében a világot jelentő deszkák művészetét. Hogy milyen volt valójában a vándorszínész-élet cifra és vidám nyomorúsága, arról hitelesebb képet kapunk a *Levél egy színész barátomhoz* c. nagyszerű versből. Leírja, hogy éppen egy kocsmá ivójában készült megvacsorázni, amikor összeismerkedett egy lézengő színésszel, aki — mivelhogy nem volt elég emberük a másnapi előadáshoz — azonnal bemutatta őt az igazgatónak. Az igazgató sebtében beszervezte a vadidegen fiút.

*Menék ebédre, és ebéd után
Beiktatának ünnepélyesen
A társaságba — nem kutatva: mi
Valék, deák-e vagy csizmadia.
Másnap fölléptem a Peleskei
Nótáriusban. Hősleg működém
Három szerepben, minthogy összesen
A társaságnak csak hat tagja volt...*

Bebarangolja vándorszínészként a Dunántúlt, később csakugyan az egész országot. 1843-at írunk. Az ifjú színész 20 éves. Több nyakatekert magyarosítási ötlet után (Hazafi, Szerelemfi, Borostyán stb.) végre felveszi azt a nevet, amelyen ma is ismerjük: „Petőfi”. *Hazámban* c. költeménye az első, amely ezen a néven jelenik meg:

*Arany kalásszal ékes rónaság,
Melynek fölötte lenge délibáb
Enyelgve űz tündér játékokat,
Ismersz-e még? Oh, ismert meg fiad!*

A társulat a Tiszántúlon át halad Erdély felé. Mielőtt Debrecenbe érnek, Petőfi súlyosan megbetegszik — tüdőgyulladást kap. Kénytelen megválni társaitól. Egy jólelkű idős színházi jegypénztárosné ápolja, és ad neki szállást, meg olykor egy-egy színházjegyet a karzatra. Fűtést nem tud

biztosítani — a szobában kályha sincs. Balszerencséjére az 1843/44-es tél a magyar meteorológia történetének egyik leghidegebb tele. Petőfi a cseréppipáján melegíti elgémberedett ujjait, ha egyáltalán fogni akarja a tollat. És furcsa módon, később ebből az élményből is humoros vers születik:

*Aztán a télnek kellő közepén
Kifogya szépen
A fűtőszalmám,
S hideg szobában alvám.
Ha fölvevém kopott gubám,
Elmondhatám,
Mint a cigány, ki hálóból néze ki:
"Juj, be hideg van odaki!"
(Egy telem Debrecenben)*

A beérkezés

1844 februárjában, amikor a kemény fagy engedni kezd, a költő elindul Debrecenből Pestre — gyalog. Szénapajtákban alszik, ruhájára ráfagy a havaseső, olykor felveszi egy-egy szekér. Annyi pénze van, amennyit egy debreceni jóbarátja, Pákh Albert kölcsönzött neki az útra, hogy éhen ne haljon. (Később majd együtt ülnek a Pilvax kávéházban.) Poggyásza nem súlyos, de annál értékesebb. Egy kötet verset visz az ország legnagyobb élő költőjéhez, Vörösmarty Mihályhoz.

Amikor Vörösmarty megpillantja az ágrólszakadt, lerongyolódott fiatal embert, először azt hiszi, hogy kéregető. Ám amikor a költeményeket elolvassa, fellelkesül. Van egy költőkből, újságírókból, néhány lelkes műpártolóból álló asztaltársasága a Csiga vendéglőben; nekik mutatja meg a verseket. S a társaság, kis vonakodás után összeadja a pénzt a tehetséges fiatal költő első verseskötetének kiadására. A „Petőfi” név ország-szerte ismertté válik. Állást is kap, ha nem is valami fényeset: egy Vahot Imre nevű élelmes újságíró maga mellé veszi segédszerkesztőnek a Pesti Divatlaphoz. A többire talán már emlékezünk az elmúlt évből; Vahot albérleti szobácskájában írja ugyanez év késő őszen a János vitézt...

Felmerül a kérdés — megérte-e? Megérte a sok hányattatás, vargabetű, a színészek meg a katonaság temérdek szenvedése? Nem lett volna jobb, ha szép nyugalmasan befejezi az iskolát, és él, mint más rendes ember? Ha őt kérdeznénk, bizonyára azt felelte volna: nem. Mert miből táplálkozik a költő művészete? Az élményekből, tapasztalatokból, a szenvedésekből és örömeiből, amiket megélt. Ha nem ismeri meg

nyugtalan kóborlásai során az országot és népet, ha nem éli meg a sok jó, rossz, keserű és izgalmas kalandot, amiben része volt, talán jó költő lett volna akkor is — de nem lett volna belőle Petőfi Sándor. A lángész útja többnyire szabálytalan. Félre ne értsük: a barlangban rendkívül jó és hasznos a sok jelzőtábla — a turistának, de nem a barlangásznak! Vérteli barlangász, új természeti csodák felfedezője csak abból lesz, aki a járt utat el meri hagyni a járatlanért.

Feladatok, vitatémák

1. Gondolkodtatok-e már azon, hogy minden idők egyik legnagyobb költője sem apai, sem anyai ágon nem volt magyar származású? Ki a magyar?
2. Próbáljátok megokolni, miért nem a keserűség uralkodik soha a kamaszévek megpróbáltatásait idéző versekben! Miért nevet a költő mindenben, amin mások talán sírnának?
3. Egy népdal bölcsessége:
*Aki dudás akar lenni,
Pokolra kell annak menni,
Ott kell annak megtanulni,
Hogyan kell a dudát fújni.*

Értelmezzük a fenti idézetet, és próbáljuk megmagyarázni, mi köze van Petőfi ifjúságához!

4. Összefoglalásul olvassátok el együtt Petőfi Sándor *Fölszedtem a sátorfámat* c. versét. Szenteljünk különös figyelmet az indításra:

*Fölszedtem a sátorfámat, és világnak mentem. —
Homályos sejtések munkálódtak bennem,
Hogy, ha elindulok, találok valamit.
Találok, hanem a sejtés nem mondta: mit?
Még azt sem mondta, hogy mely táj felé menjek,
Csak azt mondta, menjek, menjek, ne pihenjek.
Én e belső szónak engedelmeskedtem,
S az apai ház úgy elmaradt mögöttem,
Mint az álom a fölélbredt ember mögött...*

Petőfi sem itt, sem a vers további részében nem nevezi meg, mi az a sokat emlegetett *v a l a m i*, ami arra ösztönözte, hogy a szülői házat és az iskolát odahagyva induljon el egy bizonytalan és kalandos jövő felé. Szerintetek mi az?

L Í R A I M Ű F A J O K

Az előző két nagy fejezetben már megismerkedtünk a legfontosabb lírai műfajok némelyikével (dal, óda, himnusz, epigramma, elégia, rapszódia). Most egészítsük ki ismereteinket egy pár újabbal!

Petőfi Sándor: I s t v á n ö c s é m h e z

A vers műfaja: episztola.

Az episztola – verses formájú, kiadásra szánt, művészi felépítésű költői levél.

Már ismerünk néhány szép episztolát: Petőfi és Arany költői levélváltását a Toldi kapcsán; *Levél egy színész barátomhoz* c. versét. (Megjegyzés: Mikes *Törökországi levelei* is hasonlóak, csak azok prózában írott, fiktív irodalmi levelek.)

Az *István öcsémhez* a költő hányatott ifjúságát idézi. Nem hiányoznak belőle a magánlevél jellegzetes eszközei: a megszólítás, az érdeklődés a címzett egészsége felől, a család iránt:

Hát hogymint vagytok otthon, Pistikám?

Költői kérdéseket találunk benne, amelyek — éppen az episztola személyes jellegének megfelelően — valódi kérdéseknek tűnnek:

Mondjátok-e, ha estebéd után

Beszélgetések meghitt és vidám,

Mondjátok-e az est óráinál:

Hát a mi Sándorunk most mit csinál?

Megismerjük a költő aggódó, gyengéd szeretetét családjá iránt (tehát *érzéseket* fejez ki), *felidézi* a család elszegényedését, *kéréseket* intéz az öccséhez, hogy segítse, gyámolítsa öregedő szüleit. Látjuk tehát, hogy az episztola főrésze elég kötetlen — sok minden belefér. Érdekes módon Petőfi kerülni látszik a leggyakoribb témát: nem számol be önmagáról, mintha nem akarna panaszkodni.

Az episztola nyelvi jellegzetessége, hogy a magánbeszélgetés egyszerű, közvetlen stílusát használja. Sokféle modalitású mondatfajtaival él (kijelentő, kérdő, felkiáltó, felszólító, óhajtó), de a szemléletesség díszítőelemeit (szóképek, hatásos jelzők) úgyszólván teljesen mellőzi. Ez annál inkább így van, minél bensőségesebb, családiasabb kapcsolatban áll a címzettel:

És máskülönben hogy van dolgotok?

A magánlevél zárásának egyik gyakori formája, hogy a levélíró elnézést kér a rövid, sietős sorokért, mentséget keres (zár a posta, sietni kell az iskolába), és megígéri, hogy legközelebb majd többet fog írni. Ezekhez az

átlátszó mentségekhez nem kell különösebb költői képzelőerő. Petőfi azonban még ezeket a szokványos szabadkozásokat is a művészet szintjére emeli, sőt talán a zárás az episztola egyik legszebb része. Úgy tesz, mintha érzései, gondolatai eltérítették volna eredeti írói szándékától — vidám levelet tervezett, és tollából önkéntelenül keserű sorok kerekedtek ki:

*E néhány sorral érd be most, öcsém,
Én a vidámság hangját keresém,
És akaratlan ilyen fekete
Lett gondolataimnak menete.*

Ennek az *akaratlan* (=spontán) gondolatfűzés látszatának megteremtése Mikes és Petőfi levélírói stílusának egyik fő érdeme.

A levél megszakítását azzal indokolja, hogy túlságosan erőt vett rajta a fájdalom:

*S ha még tovább fonom a kín fonalát,
Szívem repedne a nagy kín alatt.*

Ezután a közismert ígéretés nem tűnik olyan szokványosnak, inkább — a búcsúformulával együtt — meghittebbé, bensőségesebbé és személyesebbé teszi a levél hangnemét:

*Más levelem majd több lesz és vidám,
Isten megáldjon, édes Pistikám!*

Feladatok

1. Olvassátok el Petőfi: *Levél egy színész barátomhoz* c. versét, és keressétek ki belőle az episztola néhány jellegzetességét! (Itt pl. a főrészben nagy szerep jut az élménybeszámolónak és a fejtegetésnek is.)
2. Írjatok Petőfi nevében fiktív levelet *Egy katonapajtásomhoz* címmel!

Petőfi Sándor: P a t ó P á l ú r

Petőfi igen kedvelte a zsánerkép műfaját. *A zsánerkép – tömör, szellemes, verses jellemrajz egy közismert embertípusról.*

A *típus* olyan emberalak, aki egy egész embercsoportnak, a társadalom egy rétegének jellemző vonásait sűríti magában. (Pl. a hetvenkedő katona, a szórakozott professzor, a képzelt beteg, a divatmajom, az öregedő nőcsábász stb.) Beszélhetünk tipikus esetekről, helyzetekről, környezetéről is. (Pl. borraivaló elvárása kötelező szolgálatért, vagy egy jellegzetes falusi csárda leírása)

Pató Pál úrban Petőfi a lusta, kényelmes vidéki földesúr tipikus alakját formázza meg, akinek a legjellemzőbb vonása a tett halogatása. Nem egyszerűen tárgyilagos, objektív képet fest a típusról, hanem saját személyes véleményét is érzékelteti róla: kineveti, kifigurázza. Az ilyen gúnyrajzot *szatírának* nevezzük.

Feladatok

1. A szatírikus ábrázolás során Petőfi kétféle eszközzel teszi a hősét nevetségessé: egyik a *nyílt gúny*, másik az *irónia*.

a) A gúny fő eszköze a *túlzás*.

Ha pl. valakinek az orráról azt mondjuk: „*Vörös tenger, ha vérzik*”, akkor biztosak lehetünk, hogy ha ez így szó szerint nem is igaz, de az illetőnek terjedelmes méretű szaglószerve van.

b) Az irónia — *látszólagos dicséret*. (Erről már szoltunk.)

Ha valaki mértéktelenül fal, és mi ezt a kísérőszöveget fűzzük hozzá: „*Megnyugtató, hogy remek az étvágyad.*” — biztos lehet benne mindenki, hogy ezt nem örömmünkben mondtuk, hanem tréfás elmarasztalásnak szántuk.

Keressünk példákat a gúnyra és az iróniára a versben!

2. Szegény ember-e Pató Pál úr? Ha nem, miért olyan elhanyagolt a külseje és a környezete?

3. A refrén hogyan fokozza a vers humorát? (Milyen hatást válthat ki az emberből, ha valamit sokszor hall?)

4. A refrén mellett a szerkezet egyik fő eleme a *párbeszéd*. Mondjátok el, elképzeléseiteket: ki a meg nem nevezett beszélgetőtárs? Milyen hatást vált ki, hogy a partner minden versszakban 4 sort mond, Pató Pál úr csak egyet, ráadásul folyton ugyanazt?

5. Az utolsó versszak kiterjeszti az általánosítást az emberek egy kisebb csoportjáról egy szélesebb rétegre.

Pató Pál úr
lustaságának
eredménye

a semmittevő magyar
nemes
gondolkodásmódja

a magyar nem-
zet jellegzetes
hibája

a tett halogatása

Ezért nem megy

nem mennek

nem megyünk
semmire

Fokozás:
dicsekvés

kényelmes kézlegyintés

dölyfös

Gyűlöletet vagy segíteni vágyást érzel ki az egyre keményebb bírálataból? Álláspontodat indokold!

6. Milyen ajándékot adnál Pató Pál úr születésnapjára? Mit vésnél rá, ill. melyik magyar közmondást írnád az üdvözlőkártyájára?
7. Fogalmazástéma: *Pató Pál úr házasodik*
8. Gyűjts még a Petőfi-kötetből zsánerképeket! Írd ki a címet, és mellette tüntesd fel az alábbiakat!
 - a) Milyen típust mutat be?
 - b) Az ábrázolás hangneme satirikus vagy komoly?
 - c) A jellemzés látószöge írói közlés, önjellemzés vagy párbeszéd?

Petőfi Sándor: Egy estém otthon

A vers műfaja: életkép. *Az életkép – a mindennapi életből ellesett jellemző jelenet.* (Pl. Családi vacsora, Játszótéren, Piacon, Fogorvosnál, Szünetben)

Petőfi 1844 áprilisában — alig egy hónappal a beérkezése után — hazalátogatott Dunavecserre, és kibékült a szüleivel. Ott írta egyik legszebb életképét.

Illyés Gyula az *Egy estém otthon* c. költeményt *Petőfi első nagy forradalmi versének* nevezte. Ez a megállapítás első olvasásra elég meglepő, hisz a versben szó sem esik sem politikáról, sem forradalomról. Ám ha tisztázzuk a „*forradalmi*” szó jelentését, közelebb jutunk Illyés szavainak megértéséhez. Forradalmi változásnak hívjuk a hirtelen, robbanásszerű, egyik pillanatról a másikra történő változást, szemben a lassú, fokozatos fejlődéssel.

A vers *témája* igen egyszerű. A költő egy hétköznapi estét ír le. Édesapjával beszélget, borozgat, az apa zsörtölődik, a fiú felolvassa egy versét. Aztán az öreg ledől pihenni, a költő írogatni kezd, de abbahagyja, hogy édesanyja ezer kérdésére válaszoljon. Ennyi az egész. Mi ebben a forradalmi? Bármilyen különös: éppen az *egyszerűség*. A kor ízlése nagy szavakat, fennkölt, magasztos gondolatokat várt a költőktől. A versekben csak úgy hemzsegték a finomkodó szófűzések, a sok „*bájbírány*” meg „*lángkebel*”. Petrichevic Horváth Lázár például e szavakkal ajánlja lapját, a *Honderűt* a női olvasóknak:

„Ápoljátok tündéries íróasztalotok örökzöld repkényei között, s ha kedves lesz a bimbó, engedjétek bájbírággá fakadozni gyönyörű szemetek édes sugarában, s honszerelmes lehelletetek drága kéjlegében.”

(S ez még csak a próza! Képzeljétek el, milyen verseket írhatott ez az ember!)

Gondolhatjátok, hogy a kortársak közül sokan nehezen tudták megemészteni, hogy egy országos híró poéta hétköznapi helyzetet fest a hétköznapi élőbeszéd nyelvén. (Nem a népdalok, hanem a *nép* nyelvén!) A vers sorai olyan természetesek, közvetlenek, hogy — ha a jambikus lejtéstől meg a rímektől eltekintünk — úgy tűnik, mi magunk sem fogalmoznánk másképp. Tele van az élőbeszéd mindennapi fordulataival, mintha csak próza lenne: „*Hja, az idő lejárt!*” — „*Beszéltünk erről, arról, ami nyelvünkre jött*” — „*Sok más egyéb között*” — „*Nem is lehet csodálni*” — „*Továbbá elszavaltam egy bordalom neki*”, stb.

Ám ne higgyünk a csalóka látszatnak, hogy ilyen egyszerű stílusban könnyű művészt alkotni! Csak egy paraszthajszál választja el ugyan a magunk hétköznapi beszédétől, de azért annak a parasztnak elég vastag hajszála van. Petőfi ebben a keresetlen, természetes modorban a lélek legfinomabb, legbonyolultabb árnyalatait is ki tudja fejezni. Figyeljük meg pl. a vers indítását!

*Borozgatánk apámmal;
Ivott a jó öreg,
S a kedvemért ez egyszer –
Az isten áldja meg.*

*Soká nem voltam otthon,
Oly rég nem láta már,
Úgy megvénült azóta –
Hja, az idő lejár.*

Milyen sokat mond el, milyen kevés szóval! Apa és fia hosszú idő óta először találkoznak, és egymáson mérik le az idő múlását. *Hogy megöregedett az apám!* — gondolja a fiú szeretettel és fájdalmasan fürkészsze a jól ismert vonásokat. A kemény, szűkszavú iparosember még ennyi érzést sem enged meg, de neki is ugyanaz jár az eszében: *Felnőtt férfi lett a fiam!* S az egyenrangúságot azzal ismeri el, hogy leül vele borozni. A gesztust a fiú is meghatottan és örömmel veszi tudomásul: *Apám most az egyszer az én kedvemért ivott.* Ezt az érzést majd akkor értitek meg igazán, amikor apátok először nyújtja majd felétek a cigarettaárcáját. A meghatottság akkor is elszorítja majd a torkotok, ha nem is dohányoztok egyáltalán.

A lélek csodálatosan finom hullámverését érezhetjük a szavak mögött akkor is, amikor a költő szeretetteljes, elnéző — de nem lenéző! — mosollyal hallgatja apja dohogását a színész- és költőmesterségről. Nem vitatkozik vele — ahhoz túlságosan „*makacs fej*” az öreg, meg a tisztelet sem engedi. Tárgyilagosan megállapítja magában, hogy „*nem is lehet cso-*

dálni” apja maradi gondolkodásmódját, hisz egész életében dolgozott, nem volt alkalmá iskolákat végeznie — „*csak húsvágáshoz ért*”. Ugyanakkor melegséggel tölti el, hogy az öreg méltatlankodása mögött megérzi a szeretetet és az aggodást: „*Tudom sokat koplaltál / Mutatja is szined...*” S hogy mennyire komolyan veszi és megbecsüli az egyszerű mészáros mestert, a következőkből is kitűnik:

*Továbbá elszavaltam
Egy bordalom neki,
S nagyon, nagyon örültem,
Hogy megnevetteti.*

Miért örült a rangos fővárosi költő egy olyan ember elismerésének, aki egy napon sem említhető vele műveltség dolgában? Ezt két évvel később így fogalmazza meg Toldi írójához címzett episztolájában:

*S ez az igaz költő, ki a nép ajkára
Hullatja keblének mennyei mannáját.
A szegény nép! olyan felhős láthatára.
S felhők közt kék eget csak néhanapján lát.
Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más,
Enyhítsük mi költők, daloljunk számára,
Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás,
Egy édes álom a kemény nyoszolyára! –*

Petőfi minden leírt sorát hitelesíti az élete. Felemelő gondolat a nép ajkára hullajtott mennyei manna, de igazán komolyan venni azért tudjuk, mert olyan ember mondja, akinek sokat számít, hogy helyesen írni sem tudó édesapja örül a verseinek.

Feladat

Számoljátok össze, hány költői jelzőt és szóképet (metafora, hasonlat, megszemélyesítés) találtok a versben! Az eredményen meg fogtok lepődni.

Megjegyzés: *A költői (díszítő) jelző* abban tér el az ún. *megkülönböztető jelzőtől*, hogy nem a jelzett szó értelmét módosítja lényegesen, hanem csak abban segít, hogy szemléletesebbé tegye a leírt megállapítást.

A megkülönböztető jelzőt nem hagyhatjuk el: Pl. „*No csak hitvány egy élet az a komédia*”. A költői jelző azonban más:

*„Sima tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) táncot jártak.”
(Petőfi: A Tisza)*

Ha azt mondom, hogy „a folyó tükrén táncot jártak a sugarak”, a mondat nem veszít az értelméből, csak a szépségéből.

A magyar irodalom másik legszebb életképe szintén egy kellemes, meleg hangulatú családi estét ír le. Tanulmányozzátok rajta a művészi környezetfestés titkát!

Vegyük egy részletet egy átlagos iskolai fogalmazásból:

Este van. A sötétben már alig látni az udvaron az eperfát. Cserebogarak röpködnek a levegőben, békék ugrálnak a földön. Egy cica megy át a kertben, beszalad a tornácra. A konyhaajtó előtt egy kutya pihen. A magasban denevérek szálldosnak, a távolban egy bagoly huhog.

Semmi kivetnivaló nincs a leírásban, csak éppen nincs benne élet. Az állatok azt művelik, amit mindig szoktak, vagy ami a fajtájuk jellemző sajátossága. Természetes, hogy nem a béka röpköd, hanem a cserebogár, ám a cserebogár és a denevér állítmánya már könnyűszerrel felcserélhető, és semmit sem változtatna a leírás lényegén, ha mondjuk a kutya sétálna át az udvaron és a cica pihenne az ajtó előtt.

Mennyire más a kép Arany János, a művész kezében! Ő hangutánzó és hangfestő szavakkal, aprólékosan finom, hiteles megfigyelésekkel megteremti minden egyes állat mozgásának a hangulatát, egyéni jellegzetességét. A macska például

*...Óvakodva lépked, hosszan elnyúlt testtel,
Meg-megáll, körülnéz: most kapja hirtelen,
Egy iramodással a pitvarban terem.*

Aki látott már cicát vadászni, az alany nélkül sem tévesztheti el, melyik állatról van szó. Vagy figyeljük meg a pózt, amelyben az öreg házőrző fekszik: „Küszöbre a lábát, erre állát nyújtja”. Ez csakis a kutyára jellemző; a cica összegömbölyödik, a tyúk a szárnya alá dugja a fejét, stb.

Feladatok

1. Vizsgáljuk meg, milyen művészi eszközökkel teszi konkrétta (kézzelfoghatóvá) a költő az „éji bogár” (=cserebogár), a béka, a denevér, az eperfa mozgását! (díszítő jelzők, szóképek, hangutánzó és hangfestő szavak, pontos művészi megfigyelések, stb.)

Az elképzeléseknek ezt a különös pontosságát, valóságosságát nevezzük lírai hitelnek (=híhetőség). A lírai hitel Arany költészetének legfőbb értéke, legjellemzőbb sajátossága.

2. Figyeljük meg, hogyan valósul meg a lírai hitel az alábbi tények leírásánál!

A gyerekek játszanak vagy segítenek.
Az anya főz.
A nagylány vasal.
Az apa hazaérkezett a mezőről.
Közösen elfogyasztják a vacsorát.
A kicsinyek borsót és babot fejtenek.
Héjából időnként tűzre tesznek sokat,
Az világítja meg gömbölyű arcokat.

Háttal ülnek a gyerekek a tűznek, vagy szemben vele? A kérdés szőrszálhasogatásnak tűnik, de a költőnek, aki a jelenetet elképzeli, bizony nem az. Gorkij, a neves orosz író idézi fel mesterét, Csehovot, éppen egy hasonló kérdéssel kapcsolatban. Csehov felhívta a figyelmét a kezdő pályatársnak egy hibájára: „*Vigyázzon, ha a kemen-ce ott állt, ahova maga helyezte az elbeszélésben, nem világíthatta meg a szereplők arcát, mert azok a tűznek háttal álltak.*” Látjuk, hogy a legnagyobbak mindig is sokat adtak az írói hitelességre.

3. Hogyan közelíti meg a főtémát (a család a konyhában) Arany? Honnan merre tartanak a képek? (sötétség → derengés → fényforrás) Aki ügyesen fest vagy rajzol, készítsen illusztrációt a költeményhez!
4. A *Családi körben* igen sok az esemény, a történés (az apa kisnyulat hoz a mezőről, vendégül látják a rokkant katonát). Miért nem tekinthetjük az életképet mégsem epikus műfajnak? (Gondoljunk az epikus művek cselekményszerkezetére!)
5. Arany János édesapja földműves volt Nagyszalontán. A meghitt falusi este leírása során a költő sokat merített saját gyerekkori emlékeiből. A sok gyerek viszont nem jellemző a valóságos életrajzi hátterre. Arany Györgynek és Megyeri Sárának ugyan kilenc gyereke született, de a legidősebb lány és a legkisebb fiú kivételével mind meghaltak már csecsemő korukban.
A valóság az irodalom nyersanyaga, de ebből az anyagból az író szabadon válogat, elhagy, kiemel vagy képzeletével megtoldja. A sokgyerekes családot Arany János képzelete alkotta, ám a gyerekek között van egy, akit minden bizonnyal önmagáról mintázott. Melyik lehet az?
6. Arany a *Családi kört* 1851-ben, tehát alig két évvel a szabadságharc bukása után írta. Melyik részek utalnak erre? Mely szereplők sorsába szőtt bele a történelem? (Kiegészítésül olvassuk el a költő *Koldus-ének* c. versét.)

7. A cenzúra a költemény négy sorát kihúzatta. Melyik lehetett ez a négy sor?
8. Keressétek ki a vers legszebb megszemélyesítéseit! Próbáljátok megfogalmazni a választ az egyik legnehezebb kérdésre: Miért szép?
9. Az első és az utolsó versszak ugyanúgy kezdődik: „*Este van, este van*”... Ezzel a költő mintegy keretbe foglalja a verset. A két hasonló indíttatású versszak hangulata azonban eltér. A nyitás a sötétség neszeit, mozgásait kelti életre, a zárás az emberek és a világ elszenderedését. Hasonlítsuk össze a két strófa hangulatvilágát!
10. Az életkép gyakori és kedvelt műfaj a képzőművészetben is. Vizsgáljátok meg *Munkácsy Mihály* valamelyik híres életképét (*Té-pécsinálók, Siralomházban*), és alapján írjatok életképet! Ügyeljetek a lírai hitelre és a logikus szerkesztésre!

Petőfi és az Alföld

Petőfi lírájának legismertebb darabjai talán a tájleíró költeményei. *Tájleíró vers – a tájat festi le szemléletes, hangulatos, élményszerű formában. Legfontosabb eleme a táj és a költő viszonya, a költőnek a tájhoz fűződő érzelmei.*

Petőfi Magyarországnak egy olyan tájegységét fedezte fel az irodalom számára, amelyet eddig sivársága, egyhangúsága miatt ábrázolásra érdemtelennek tartottak: az Alföldet.

Miért szerette Petőfi az Alföldet?

1. Ez volt a szülőföldje, ide fűzik a gyermekkori emlékek.

*Itt születtem én ezen a tájon,
Az alföldi szép nagy rónaságon.*

— így vezeti be a *Szülőföldem* c. versét, amellyel már foglalkoztunk. Az *alföld* c. költeményében szinte a Szózat szavai csengenek vissza a szűkebb hazájával kapcsolatban:

*Szép vagy, alföld, legalább nekem szép!
Itt ringatták bölcsőm, itt születtem,
Itt boruljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sír is fölöttem.*

2. A művészi ábrázolásban a táj mindig „emberarcú”. A végtelen pusztaság a Világszabadság költőjében a korlátlan szabadság érzetét kelti. A vadregényes hegycsúcsok, szirtek között az a benyomása, mintha bezárták volna, és mozgásában korlátoznák. A

puszta, mint a tenger, a végtelenségig tágítja a látóhatárt. Lássunk egy-két jellemző lírai vallomást!

*Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És szabadság, te vagy lelkem istensége!
(A csárda romjai)*

*Szeretem a pusztát! ott érzem magamat
lgazán szabadnak.
(A gólya)*

*Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.
(Az alföld)*

3. Petőfi észreveszi a látszólagos egyhangúságban az ezer színt és hangot; az egyszerűben a szépet. Ez nagyon beleillik abba a képbe, amelyet az *Egy estém otthon* c. versének vizsgálata során alkottunk róla. A *gólya* c. versében a pusztát lefátyolozott tündérlányhoz hasonlítja:

*És ne mondja senki, hogy a pusztá nem szép!
Vannak szépségei,
De azokat, mint a szemérmes lyány arcát,
Sűrű fátyol fedj;
Jó ismerősei, barátai előtt
Leteszi fátyolát,
S rajtvész merően a megbűvölt szem, mert
Tündérkisasszonyt lát.*

S csakugyan: mennyi szépséget észrevesz, ami a felületes szemlélő tekintetét elkerüli! A törpe nyárfaerdőt a királydinnyés homokban, a sötétvörös tüskerózsát, amely úgy virít a zöld búza közt, mint egy vérző csillag, a kis szikes tóban a káka között halászó hosszú nyakú gémet meg a föl-alá szállongó halászmadarakat, a szamárkenyér kék virága alatt hűsölő tarka gyíkokat, a rekettyebokrok nyílásain át kikandikáló kis falusi templomot, a futóhomok sárga buckáit, a tündér délibáb csalóka játékát, a cigánykerekeket hányó szélmalmokat — és sorolhatnánk a végtelenségig.

Megfigyelési szempont: hogyan idézzünk verset?

Az idézetnek két fajtája van: *szó szerinti* és *közvetett idézet*.

1. Szó szerint, a költő pontos kifejezésével és írásmódjával kiemelünk egy versrészletet, ügyelve, hogy értelmesen illeszkedjék a szövegbe. Ezt tehetjük versformában, vagy folyó szövegbe illesztve, idézőjelben — előtte kettősponttal.

- a) Petőfi szavaiból meleg szeretet csendül ki:

*Ez a város születésem helye,
Mintha dajkám dalával vón tele.*

- b) Petőfi így vall szülőföldjéről: „Szeretem a pusztát! ott érzem magamat igazán szabadnak”.

2. Közvetett vagy tartalmi idézetet többnyire akkor alkalmazunk, amikor a költő szavait kissé megváltoztatjuk nyelvtanilag, hogy zavartalanul simuljon a szövegbe. Ilyenkor nem kell az idézőjel.

*Petőfi azt írja A gólya c. versében, hogy szereti a pusztát,
mert ott érzi magát igazán szabadnak.*

A közvetett (tartalmi) idézetek különösen hatásosak halmozott felsorolásoknál, ahol többféle forrásból merített képekkel, hivatkozásokkal akarunk igazolni egy állítást. (Az alföldi táj szépségeit bemutató előbbi felsorolás forrásai: *Az alföld, A Tisza, Kiskunság, János vitéz.*

Feladat

Gyakorold a közvetett (tartalmi) idézetek felsorolás jellegű alkalmazását! Fejezd be a következő mondatokat 5-6 önálló példával!

- a) Arany János *Családi kör* c. versében megelevenednek az este hangjai: cserebogarak koppanása a falon, stb.
.....
.....
- b) Petőfi a tájleíró költeményeiben a tiszta, ragyogó színeket kedveli. A környéket koszorúzó búzamező színe eleven smaragdzöld, közte piros pipacsok és kék virágok nyílnak, stb.....
.....

A szerkesztés művészete

Petőfinek valamennyi tájleíró költeménye a művészi szerkesztés egy-egy remeke. Különösen mesteri *Az alföld* c. vers kompozíciója.

A verset annak megindoklásával kezdi és zárja a költő, hogy miért szereti az Alföldet, tehát magát a leírást két lírai vallomás foglalja keretbe. A közbülső versszakok mindegyike egy-egy pillanatkép a táj valamelyik

jellemző részletéről: a csárdáról, a búzamezőkről, a ménesről, a vércse fészkeről stb.

Mit gondoltok: véletlen-e, felcserélhető-e a képek sorrendje, vagy van az elrendezésükben valami logika?

A rendező elv kulcsa a vers egyik metaforája:

*Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.*

A közepes költőknél a szóképek azt a célt szolgálják, mint a karácsony-fán a díszek. Tetszőlegesen cserélhetjük vagy máshova akaszthatjuk őket: nem zavarják a fa csillogását. A nagy költő képei azonban nem tarkabarka díszítőelemek, hanem szerves részei a műnek. Petőfi a 2. versszakban egy sast bocsát útjára — ez a sas az ő lelke:

*Felrepülök ekkor gondolatban
Túl a földön, felhők közelébe...*

Ez a sas azonban nem a semmibe száll, mint a léggömb vagy egy elszabadult papírsárkány, hanem a felhők közül kezd szépen ereszkedni lefelé. A sas látószögéből — madártávlatból — kezdjük el szemlélni a tájat. A képek először átfogják a fél országot:

*Mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe.*

A Dunától a Tiszáig képtelenség ellátni szabad szemmel; legfeljebb repülőgépről lehetséges — vagy egy madár perspektívájából (=látószögéből). A táj úgy terül el alattunk, mint valami térkép.

A 4. versszakban már kissé jobban kibontakoznak a részletek körvonalai, de csak a legnagyobbaké. Még mindig hatalmas teret fog be a tekintetünk: száz kövér gulyát (több száz tehénből álló marhacsordák sokaságát), egy csodálatos égi tüneményt, a csalóka délibábot, a tájból pedig a síkság egyetlen kimagasló pontját, a gémeskutat.

A következő strófában már meg tudjuk különböztetni a rónaság hangjait — a lódobogást, a szélzúgást, a csikósok kurjantásait, az ostorpattogást. A költői uralkodó szókinccs elemei itt a hangutánzó szavak.

Amint a sas ereszkedik egyre lejjebb, úgy szűkíti a költő a képet, viszont egyre több finom, apró részletet vesz észre. Amikor már látjuk a róna apró gyomnövényeit és vadvirágait: a bús árvalányhaját, a szamárlenyerék kék virágát, a tövében hűsülő gyíkok tarka pikkelyes hátát — a sas leért a földre. (10. versszak)

Feladatok

Készítsd el a vers rajzos szerkezeti vázlatát!

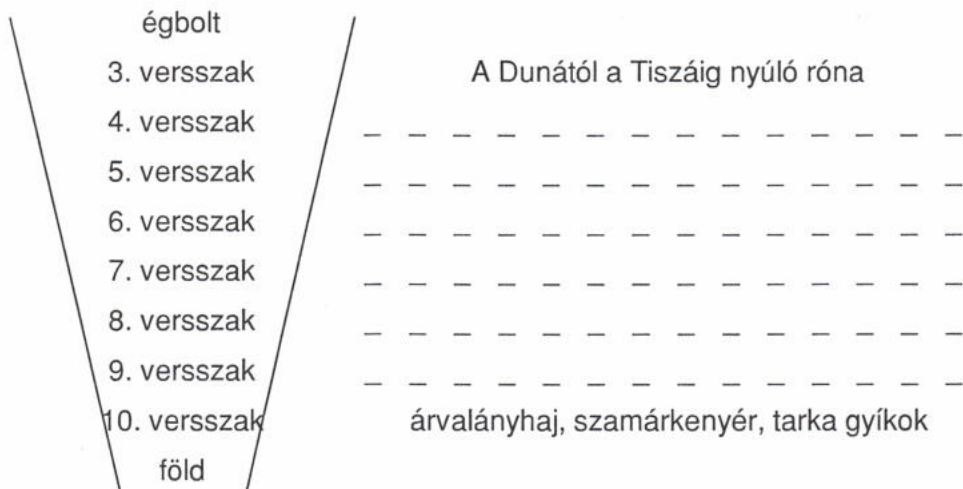
Szűkülő, ereszkedő perspektíva

A kiemelt látnivalók

I. Bevezetés: Az alföld és a hegyvidék összehasonlítása

A végtelen puszta: a szabadság jelképe (1 – 2. versszak)

II. Főrész

A 11. (utolsó előtti) versszakban a költő látószöveget vált. Honnan, milyen szögből szemléli a vidéket?

III. Zárás: A költő szeretete a szülőföld iránt.

Petőfi Sándor: A T i s z a

(Miért szép?)

Ez a fejtegetés megpróbál segítséget nyújtani abban, hogy a jövőben magatoktól is tudjatok 4-5 perces elemzést adni egy versről. A verselemzés két alapvető eleme a *tartalmi* és a *formai elemzés*. A tartalmi elemzés foglalkozik a vers témájával, vezérgondolatával, az alapvető érzelmekkel, amelyeket kifejez, és a költemény sajátos hangulatával. A formai résznek ki kell térni mindazokra a művészi eszközökre, amelyek a tartalmat szemléletessé, élénkké teszik, a hangulatot megteremtik, és általában mindarra, ami választ keres a „Miért szép?” kérdésre.

Ide tartozik a vers műfaja, szerkezete, képvilága, jelzői, szókinccse, alakzatai, zeneisége (ritmus, rím, hangutánzás), és bármi, amit a kifejezésben fontosnak érzünk. Ide kívánczik egyik vagy másik költői eszköz hiánya is — pl. az *Egy estém otthon* c. versben a díszítő jelzőké. Ne feledjük, hogy minden műalkotásnál mások a legfontosabb művészi eszközök, tehát nem is adható olyan recept, amelyet minden elemzésre egyformán rá lehet húzni. Ha eleget tudunk a korizlésről, a történelmi háttérrel, a költő személyiségéről vagy egyéb munkáiról, célszerű ezekkel minél több kapcsolatot teremteni. Emeljük ki néhány fontos szempontot A *Tisza* c. vers elemző bemutatása kapcsán!

Műfaja tájleíró vers. (Esetleges meghatározása.) Petőfi tájleíró verseinek fő témája: az Alföld. (Miért?) Ezúttal a magyar Alföld egyik legjellegzetesebb folyóját, a Tiszát állítja a leírás középpontjába. (Ahol a tartalom nem kíván külön értelmezést, ott rátérhetünk azonnal a formai elemzésre.)

Gondolatmenet

A legnagyobb részt a Tisza-parti nyári alkony *leírása* tölti ki. Ezt követi egy *lírai betét* a természet örök szépségéről. (Valóságos elragadtatott természethimnusz.)

„Ó természet, ó dicső természet!” stb.

Rövid *epikus átkötés* vezet el a „nagy váltás”-hoz. (Vacsora és beszélgetés a tanyán a rőzseláng mellett.)

A „nagy váltás” — a békés Tisza után az árvíz dühöngésének *leírása*.

A leírás szerkezete, a képek sorrendjének logikája

(Petőfi tájleíró művészetének egyik legnagyobb erőssége a szerkesztés — lásd: *Az alföld*) Földrajzilag pontos helymeghatározás (A Túr folyócska torkolata)

A képek haladási iránya:

1. Innenső part — a közelitől a távoli felé:
fövenyszőnyeg,
rét (sarjúrendek),
erdő;

2. Tülső part — a közelitől a távoli felé:
mogoró- és rekettyebokrok,
távoli falucska (torony),
a mármárosi bércek;

A leírás legfontosabb élénkítő eleme: az ember a tájban (A korsós parasztmenyecské megjelenése — egy szemvillanásnyi kapcsolat a költővel.)

Képvilág

A vers igen gazdag hasonlatokban és megszemélyesítésekben, valamint a látvány érzékletes megfestésében. A szóképeket részint a valóság megfigyeléséből, részint saját kimeríthetetlen fantáziájából veszi. Nem mindenki látott levágott sarjúrendeket, de minden olvasó látott már szép, egyenletes sorokat egy nyomtatott könyvben. Mikor Petőfi azt írja a mezőről, hogy rajta:

.....a levágott sarjúrendek
Mint a könyvben a sorok, heverték.

— az ismertebb dologgal teszi szemléletessé a kevésbé ismertet. Más a helyzet a folyó leírásánál. Mindenki látott már olyat, hogy a lemenő nap sugara pirosra festette a vizet, de senki sem látott még tündért. Hát még olyan tündért, amilyent Petőfi képzelete fest elénk!

*Sima tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) táncot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése*

A tündéreket többnyire lánynak képzeljük, ezek a parányi képzeletbeli lények viszont sarkantyút viselnek, mint a huszárok. A nagy költő, Nemes Nagy Ágnes hívja fel a figyelmet *Szőke bikkfák* c. elemző tanulmányaiban, hogy a „tündérsarkantyú” olyan hatást kelt, mint a „tündérbajusz”. A János vitéz költőjének mesefantáziáját kaptuk itt rajta, akinél oly sok helyen megcsodáltuk, milyen könnyedén lendül át a mese világából a valóságéba. A képzelet világával élénkíti a valóságot akkor is, amikor az égő, vérző távoli erdőről ír, melynek az alkony üszköt vetett a fejére, vagy a rózsafelhők alatt elmerengő mármarosi bércekről. Viszont a valóság színei ragyognak az egyik legérzékletesebb, legtérhatásúbb leírásában: amikor a sűrű parti cserjék nyílásán át előbukkan a távoli kis falucska tornya.

Színvilág

Egy leírásra mindig jellemző, milyen színeket használ benne a költő. A „térhatásról” szólván megfigyelhetjük, hogy a legközelebbi dolgokat mindig élénkebb színekkel festi le Petőfi, mint a távolabbiakat. A fővenyszőnyeg sárga, a sugarak pirosak, a rét üdezőld, a bokrok tarkák — ám a magas erdőkben már homály uralkodik, a mármarosi bércek pedig ködön át merengnek.

Egyértelműen megfigyelhetjük, hogy a versben meleg színek uralkodnak. A vízen piros sugarak játszadoznak, a parti fővény színe sárga, az erdőt vérszínűre festi az alkonyat, a bokrok tarkák (rozsdabarnák, rőtörösek, aranyárgák), a felhők rózsaszínűek; s ha egy kicsit megerőltetjük a fantáziánkat, látjuk magunk előtt a menyecske piros kendőjét, a friss gyümölcsök színét és a rőzseláng vörösét. A nagy váltásnál azután, mikor jön az árvíz, a színek egycsapásra eltűnnek a versből.

Petőfi mindig finom érzékkel, a tartalomhoz illően választja meg a versformát. A „*legmagyarabb folyó*” és környezete leírásához a magyar népdalok ütemhangsúlyos ritmikája illik, a népdalban szokásos páros rímekkel. A *Tisza* 3 ütemű 10-es sorokból áll, akárcsak közismert népdalunk: „*Este van már / csillag van az / égen — Varga Julcsa / mezítláb a / réten*”.

A vers alapellentéte a békességes nyári alkony csöndje, és az árvíz szörnyű tombolása. A teljes csendet versben, zenében azonban éppoly lehetetlen ábrázolni, mint teljes sötétet. Petőfi igen művészi módon oldja meg: a természet csöndjét úgy érzékelteti, hogy a legfinomabb, legapróbb neszek is hallatszanak:

*Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe
Egy madár csak néha füttyentett be.
Nagy távolban a malom zúgása
Csak olyan volt, mint szűnyog dongása.*

Ezt ellenpontozza azután az árvíz tébolyult lármája és rohanása: a félrevert harang, a rémült kiáltások, a gátat zúgva, bögve áttörő, vágató Tisza.

A kritikusok véleménye

A kortársak elismerően nyilatkoztak a versről, de az utolsó négy szakaszt feleslegesnek érezték. Salamon Ferenc kritikus sajnálkozott, hogy a láncát tépő, megőrült folyó pozdorjává törí az emelkedett hangulatot, a természet csöndjét, a kép elveszti általa a „*tündériességét*”, a mű pedig az „*összhangot*”. Egyetértetek-e vele?

Gyerekolvasók arra szoktak hivatkozni, hogy azért jobb így a vers, mert a folyónak többféle arculatát ismerjük meg, nem ringatjuk magunkat abban az álhitben, hogy a Tisza mindig békés — tehát többet megtudunk a valóságról. Ez igaz, csak nem érv. A leíró költeménynek szíve joga, hogy a valóságot egy adott, jellemző pillanatban ábrázolja. Attól a vers nem lesz jobb, sem teljesebb, ha a felső folyás mellett az alsó folyást is leírja a költő, s egy nyári tájkép sem lesz tökéletesebb (igaz rosszabb sem), ha a festő lepingálja ugyanazt a tájat télen is.

Nagyon sokan (de már inkább a felnőtt olvasók közül) hajlamosak rá, hogy a művészetet a történelemmel magyarázzák. A vers ráadásul 1847-ben, egy évvel a márciusi forradalom előtt keletkezett. A láncát letépő folyót a zsarnokság ellen fellázadt nép félelmes haragjával azonosították. Igazolni látszott őket, hogy Petőfinek van is ilyen jelképes verse: a

Föltámadott a tenger.

*Tombold ki, te özönvíz,
Tombold ki magadat,
Mutasd mélységes medred,
S dobáld a fellegekre
Bőszült tajtékodat!*

– biztatja a népek fellázadt tengerét. Igenám, de ha ez a vers üzenete, akkor feleslegesen túlrészletezett az előkészítés. Ha valaki a forradalomról akar írni, miért kell ahhoz hetet-havat összehordani sarjúrendekről, rekettyebokrokról, korsós menyecskéről, és távolban zakatoló vízimalomról? Furcsa vers az olyan, aminek csak a vége jelképes, az eleje nem! És egyáltalán — ha valaki a lázadást többre becsüli a békénél, miért fest olyan elragadtatott, gyönyörű képet az előbbiről?

Közelebb kerülünk az igazsághoz, ha nem a külső körülményekből, hanem a költő egyéniségéből indulunk ki. Az *Egy gondolat bánt engemet* tárgyalásánál már utaltunk arra, hogy Petőfi rapszodikus egyéniség, aki könnyen csap át az egyik hangulati végletből a másikba; egyik pillanatban szelíd és nyájas, másik pillanatban szikrázik a haragtól — változó, mint a felhők, mint a szél. Beszéltünk arról is, hogy a tájleíró vers nem a földrajz-könyvet illusztrálja, hanem alkotója lelkét; egyszóval a táj mindig *ember-arcú*. S a Tisza minkét arculata Petőfi Sándorra hasonlít. Hogy ez mennyire így van szemléltesse egy másik vers, amely majdnem *A Tiszával* egy időben keletkezett. Címe: *A szél*.

*Ma lágyszellő vagyok, csendes folyó gyanánt
Úszom át a légen néma nyúgalomban,
Létezésemet csak a kis méhe tudja,
Mely hazafelé tart a rétről fáradtan;
Ha fáradtan száll a kis méh a tehertől,
Melyet oldalán visz, melyből mézet készít,
Tenyeremre veszem a kicsiny bogarat,
Úgy segítem elő lankadt röpülését.*

*Holnap vihar leszek, zúgó-bőgő vihar,
Szilaj paripámon a tengert bejárom,
S mint a tanító a csintalan gyermeknek,
Sötétzöld üstökét haragosan rázom.
Bejárom a tengert, s ha hajót találok:
Szárnyát, a lobogó vitorlát kitépem,
S árbocával írom a habokba sorsát,
Hogy nem fog pihenni többé kikötőben!*

A LÍRAI MŰFAJOK ÖSSZEFOGLALÁSA

A líra érzelmeket, gondolatokat, hangulatot kifejező műnem. Neve a görög lanthoz hasonló zeneszerszámból ered.

Műfajai

1. *Dal* — egyszerű érzéseket fejez ki tömören és egyszerű, dallamos formában. Egyetlen lírai műfaj, amely a népköltészetben is megtalálható (népdal).

Többféle alfaja van: munkadal, altatódal, szerelmi dal, panaszdal, katonanóta, helyzetdal, csúfolódó nóta, táncdal, politikai tömegdal stb.

Pl. *Csinom Palkó, Kötözöm lovamat...*

Petőfi: *Befordultam a konyhára*, József Attila: *Altató*,

Petőfi: *Nemzeti dal* stb.

2. *Elégia* — szomorkás, borongós hangulatú lírai költemény. Fő témája: az idő múlása.

Pl. Lévy József: *Mikes*

3. *Óda* — fennkölt, komoly témájú, ünnepélyes, emelkedett hangulatú gondolati költemény.

Egyik alfaja a *himnusz* — Istenhez könyörgő vagy Istent dicsérő ének. (Más értelmezésben egy nemzet legfontosabb jelképe a címerrel és a zászlóval együtt.)

Pl. Vörösmarty: *Szózat*

Kölcsey: *Himnusz*

4. *Epigramma* — rövid, tömör gondolati költemény; eredetileg sírfelirat volt. Többnyire két részből áll: előkészítőből és csattanóból. Eredeti formája disztichon.

Pl. Szimonidész: *A thermopülei hősök sírfelirata*

Janus Pannonius: *Pannonia dicsérete*

Kölcsey: *Emléklapra*

5. *Rapszódia* — szeszélyes, csapongó hangulatú és formájú lírai költemény.

Pl. Petőfi: *Egy gondolat bánt engemet...*

6. *Episztola* — verses formájú, kiadásra szánt, művészi felépítésű költői levél.

Pl. Petőfi: *István öcsémhez, Arany Jánoshoz, Levél egy színész barátomhoz*

7. *Zsánerkép* — tömör, szellemes, verses jellemrajz egy közismert típusról. (A típus olyan emberalak, aki egy egész embercsoportnak, társadalmi rétegnek jellemző vonásait sűríti magában)

Pl. Petőfi: *Pató Pál úr*

8. *Életkép* — a mindennapi életből ellesett jellemző jelenet.

Pl. Petőfi: *Egy estém otthon*
Arany: *Családi kör*

9. *Tájleíró vers* — a tájat festi le szemléletes, hangulatos, élményszerű formában. Legfontosabb eleme a táj és a költő viszonya, a költőnek a tájhoz fűződő érzelmei.

Pl. Petőfi: *Az alföld, A Tisza*

Megjegyzés: nem minden vers skatulyázható be egyik vagy másik lírai műfaj keretébe (Pl. Petőfi: *Fölszedtem a sátorfámat...*, *A szél*). Ilyenkor egyszerűen lírai költeményről beszélünk.

XII. LECKÉK A VALÓSÁGBÓL

Móricz Zsigmond azt vallja, hogy mindazt az élettapasztalatot, világlátást, ami írói pályájához nélkülözhetetlen volt, ő nagyjából összegyűjtötte már tízéves korára. A gyermek benyomásai azért lényegesek, mert — bár ő nem tudja olyan érett fővel elemezni, amit megélt — de sokkal mélyebben, maradandóbban beleégnek a lelkébe a dolgok. Idős embereknél tapasztalhatjuk, hogy gyakran elfelejtik, mi történt tegnap, de a gyerekkorukról késéles emlékképek maradnak. A gyermekkor — ismét Móricz szavait idézve — jellemformáló kohó. Ez a fejezet a gyermekkor fájdalmas, de egy életre meghatározó élményanyagából mutat be néhány híres magyar epikus alkotást.

Móra Ferenc (1879 – 1934):	Szeptemberi emlék
----------------------------	-------------------

Móra Ferenc Kiskunfélegyházán született, szegény szűcs gyermeke volt. Sokat kellett küszködnie, míg tanult ember válhatott belőle. Nemcsak író volt, hanem régész is — a szegedi múzeum igazgatója lett. Híres regényei: *Hannibál föltámasztása*, *Ének a búzamezőkről*, *Aranykoporsó*. Nagyon szerette a gyerekeket. Nemcsak a felnőtt olvasóknak írt, hanem gyermekeknek is. Legszebb gyermekregényei: *Kincskereső kisködmön*, *Rab ember fiai*, *Dióbél királyfi*. Meséin, *Zengő ABC* c. iskoláskönyvében egy ország ifjúsága vált olvasóvá. Novelláiban főleg a falusi szegény emberek mindennapjait kelti életre nagy szeretettel, könnyes humorral. Sokszor és szívesen emlékezik vissza saját nehéz gyermekkorára is.

Szeptemberi emlék c. elbeszélése ún. *én-novella*. Nemcsak azért, mert egyes szám első személyben ír, hanem azért is, mert nem vesz fel semmiféle írói szerepet — változatlan formában hagyja a nevét is: Móra Ferkó, Móra Márton szűcsmester fia.

A novella az író életének egyik legszomorúbb epizódját festi le. Amit ír, nemcsak saját sorsára jellemző, hanem sok-sok hozzá hasonló tehetséges szegény gyerekére is. Az első gimnáziumban a legjobb tanuló volt, de a kitűnő bizonyítvány ellenére sem tudta folytatni a tanulást, mert a szülei nem voltak képesek megfizetni a tandíjat. Kérhettek volna ugyan tandíjmentességet, de ahhoz szegénységi bizonyítvány kellett; azt viszont

nem kaphattak, mert volt egy kis „birtokuk”. Hogy azon a birtokon aztán nem lehetett egyebet vetni, mint bukfencet, mert a szőlőt mind elverte a jég, az nem érdekelte a hivatalos embereket.

A novella szerkezete két részből áll.

Az *első az édesanya kálváriájáról* szól. Szegény sorra járt mindenkit, akitől támogatást remélt, hogy kisfiát beíráhassa az iskolába, de hiába. Bajáki tanár úr — Ferkó elsős tanítója — maga is szegény ember, és nincs befolyása. A városi urak azzal utasítják el, hogy az édesapának „nem kellett volna annyit éltetnie Kossuth Lajost” annakidején. (Tehát a szegénység mellett a politika is belejátszott a kis Ferkó sorsába.) A részeges, sánta írnok gorombán elutasítja a szegény asszonyt, aki csak „mezítláb-papucsban jár”. Ágócs főtisztelendő ör, aki jó ember hírében áll, azzal rázza le, nem kell mindenkinek urat nevelni a gyerekeiből, adhatja inasnak is. (Tehát a tudást úri kiváltságnak tartották.) Még Renezey bácsi, a könyvkereskedő sem hajlandó velük ingyen szóbaállni — pénzt kér, hogy a kisfiút kitanítsa inasnak.

A *második rész a kisfiú szenvedéseit* idézi fel, amikor beköszönt a szeptember. Minden hajdani osztálytársa siet a gimnáziumba, egyedül ő van kirekesztve. Nem is bírja sokáig — titokban bemerészkedik az iskola folyosójára. „Lopva is lehet józűket inni a tudomány kútjából, amitől szöges drótkerítéssel zártak el engem, szegény kis kócos csürhét.” Az osztályterem ajtaja előtt hallgatózik nap mint nap — hallja a feleleteket, a magyarázatot: így tanul. Amikor az öreg iskolaszolga közeledik a csengővel, négykézláb kisurran. Így megy ez egy hónapig.

A *mű tetőpontja*: a tanár úr egy nehéz latin mondat fordítását kérdezi az osztálytól. Senki nem tudja megoldani, még a legjobb tanuló sem. A mondat így hangzik: „Unus es deus”. Ferkó nem bírja tovább, és hangosan bekibálja a megoldást: „Egyedül te vagy az Isten”. Az izgalomtól elájul, de a tanár úr ölben viszi be az osztályba.

A *megoldás látszólagos happy end* (szerencsés befejezés): azontúl soha többé nem kérnek tandíjat Móra Márton „földbirtokos” fiától. Az író azért érzékelteti, hogy ez a vég csak részben megnyugtató. A tanító jósága, a tanári kar megérett embersége megsegíti ugyan Móra Ferkót, de számtalan kis szegény társa továbbra is kívül rekedt az iskola kapuján. Nem véletlen, hogy az utolsó mondatban Móra nem is a boldogságát, hanem a szomorúságát hangsúlyozza a szeptemberi emléknek: „És ha én a befelé síró fajtából való vagyok is, mindig teleszivárokodik könnyel a szemem, ha szeptemberben lehajtott fejű kisgyereket látok...”

A *latin mondatnak motívum-értéke van* — vagyis a szó szerinti értelme mögött van még valami mélyebb többletjelentése is. Ezt az író maga értelmezi: „Unus es deus. Egyedül te vagy az Isten. Ha egy kicsit messze vagy is, ha sokszor nem is érsz rá a földre nézni...” Lehet, hogy az Isten

jó, de távol van az emberektől, az emberek pedig önmagukban képtelenek egy igazságos, humánus világot létrehozni; még arra sem képesek, hogy egy tehetséges és szorgalmas kisgyereknek biztosítsák a tanulási lehetőséget. Móra nem külön-külön hibáztatja azokat, akik elutasították az édesanyját. Azok között mindenféle ember volt: emberséges és közönyös, jóindulatú és goromba; de egyik sem tudott, vagy nem mert kitörni a kalitkából, amibe a törvény, a rendeletek, a hivatalos hatalom zárta őket.

A kisfiú már 11 esztendőskorában szembe találkozik a *világ igazságtalanságával*, sokszor gondolkodik el rajta a maga gyerekes módján. Egyszer például egy hirdetményt nézeget az utcai plakáton. „*Valami monostori betyárnak a fejére tűztek ki száz pengő jutalmat. A betyár feje ennyit ért a hazának. Az én tiszta jeles kis életem nem ért meg senkinek hat forint ötvenhárom krajcárt*”.

Móricz Zsigmond (1879 – 1942): Hét krajcár

Századunk első felének egyik legjelentősebb prózaírója Móricz Zsigmond. Tiszacsécsén született; édesapja tehetséges, szegényparaszti származású falusi ezermester, édesanyja elszegényedett református papi család leánya. Öten voltak testvérek — mind fiúk. Az apa hamarosan a falu módosabb gazdáinak közé küzdötte fel magát. Ezt a nagyparaszti rokonság nehezen bocsátotta meg, mert a vidék szemlélete az volt, hogy „suba subához, guba gubához” — vagyis mindenki maradjon meg a társadalomnak azon a helyén, ahol született. A kis Móricz Zsigmond Csécsét a „*boldog sziget*”-nek nevezte. A család szépen felívelő pályájának egy szerencsétlenség vetett véget. Felrobbant a cséplőgép („*tűzesség*”), amit Móricz Bálint, az apa hitelben vásárolt, és mindenük ráment a hitel törlesztésére. A már iskoláskorú Zsigmondot a nagybácsi, Pallagi László vitte magával egy darabig Túristvándiba (arrafelé, amerre a „*kis Túr*” siet a Tiszába). A gépészkovács nagybácsinál („*Laci bátyám*”-nál) töltött időszakot „*jellemformáló kohó*”-nak nevezte később Móricz — itt döbönt rá első ízben, micsoda különbségek vannak ember és ember között mind az iskolában, mind a felnőttek világában. Később visszatért szüleihez és testvéreihez Prügyre, a „*feledhetetlen szenvedések*” színhelyére. Az apa itt napszámos munkával próbálta eltartani népes családját; napszámoskodott egy gépműhelyben, majd eredeti foglalkozásával ácsmesterként próbált szerencsét. Az édesanya varrogatott a falusi asszonyoknak. Anyai ágon sok volt a családban az értelmiségi (egyik nagybátyja pl. a sárospataki kollégiumban volt tanár, majd iskolaigazgató).

Segítségükkel a tehetséges kisiú ösztöndíjat kapott a híres debreceni kollégiumba.

Tanulmányait Sárospatakon fejezte be. Papnak, majd jogásznak készült, de végül egyértelműen az írással jegyezte el magát. Újságíróként dolgozott. Az első írói siker sokáig váratott magára. Kis híján 30 éves, mikor 1908-ban a frissen alakult nagynevű irodalmi folyóirat, a Nyugat közli a *Hét krajcár* c. novelláját, amely országos hírnevet hoz a számára, és megalapozza életre szóló barátságát a kor legnagyobb költőjével, *Ady Endrével*.

Móricz a *Hét krajcár* c. novellában a parasztság legszegényebb rétegének életéről fest hiteles és megrázó képet. Jól ismerte ezt a világot, és jól emlékezett rá, hogy amikor nagybátyjától hazatért Prügyre, egyetlen fillér sem volt otthon a háznál, és édesanyja az ő zsebét kutatta ki, hátha talál benne néhány krajcárt, amiből az öt gyereknek vacsorát adjon. A novellába Móricz több életrajzi elemet is beleépített; az anya feledhetetlen alakját pedig a saját édesanyjáról mintázta. Megtartotta az „*én-novella*” formáját is (egy-egy szám első személyű élménybeszámoló), de a család nevét megváltoztatta (Sóséknak nevezi), és maga a történet is — a végleges forma — a képzelet szülötte. Túlságosan *művészi felépítésű és tudatos szerkesztésű* ahhoz, hogy a valóság egyszerű lemásolásával létre lehetett volna hozni. Móricz különben sem csak a saját gyermekkorát akarta megmintázni, hanem azt a világot szándékozott bemutatni, ahol „*a hetedik krajcár mindig hiányzik*” a boldoguláshoz.

A *téma* egy mondatban: anya és gyermeke egész délután hét krajcárt keresnek, hogy szappant tudjanak venni a mosáshoz.

Feladatok, vitatémák

1. Miért nevet az édesanya a krajcárok keresése közben, amikor inkább sírni volna oka? Melyiket tartjátok a legelfogadhatóbbnak az alábbiak közül? (Többet is javasolhattok!)
 - a) Tréfálozásával akarja elterelni a gyerek figyelmét a szomorú valóságról.
 - b) A nevetés, a játékosság őszinte — a tiszta szívű, vidám természetéből fakad.
 - c) A kettő együtt igaz.

- c) Az ő édesanyja is ritkán nevetett úgy, mint azon a délután, amikor a hét krajcárt keresték együtt.

Főrés — A krajcárok keresése. „*In medias res*” — a közepébe vágva fog a történetbe, hiszen három krajcár tulajdonképpen már az elején megvan. Az író különösen a hiábavaló keresgélést, és közben az ezerféle játékos tréfát bontja részletező jelenetté. A krajcárok előkerülésének szabálytalan időrendje a feszültséget fokozza. A célhoz közel a gyorsnak tűnő siker még jobban rádöbrent a valóságra: itt állnak a hiányos hat krajcárunkkal, mintha egy sem lenne.

Tetőpont — váratlan fordulat, csattanó: egy öreg koldustól kapják meg a hiányzó krajcárt. A fordulat humoros, de egyben líraian meghatói is: a szegény emberek jó szívét, segítségét mutatja. (Olyan ember szánta meg őket, aki maga is éhezik és nyomorog.)

Megoldás — dupla csattanó és hangnembváltás.

- a) Együtt van a pénz, de nem tudnak vele mit kezdeni — besötétedett, és lámpaolajuk sincs, arra pedig végképp semmi remény, hogy újabb hét krajcárt összeszedjenek. Itt is nevetünk, de már kínunkban. A Móráéhoz hasonló meleg humor helyét itt már valami sötétebb, keserűbb „akasztófahumor” váltja fel.
- b) Váratlan tragikus fordulat, mint derült égből a villámcsapás: az édesanya tüdővérzése. Visszacsatolás a bevezetés vezérgondolatára: „*Vér volt, az ő drága vére. Az anyámé, aki úgy tudott kacagni, ahogy a szegény emberek között is csak kevés tud.*”

Kosztolányi Dezső írja a *Hét krajcár*ról *Egy szürke tündérrege* c. cikkében:

„Ez a hét krajcár, amellyel elindult, az ő öröksége. Mindegyik krajcár jellemző írói elhivatottságára. Néhányat a gépfőokban lelt, a munka oltárszekrényében, egyet valahol elrejtve az üveges almárium bűvös zugában, ahol a múlt emlékeit, az ereklyéket őrzik, kettőt az édesapjánál és az édesanyjánál, az őseinél, akiktől származik, az utolsót, a legértékesebbet egy koldustól kapta, egy magyar koldustól, aki poros országutjainkon reménytelenül ballag, a szenvedők szenvedőjétől, akinek cserébe érte, ezért az egy krajcárért, mindörökre odaadta szívét és szavát.”

Czine Mihály a novella művészi értékéről:

„Együtt, egyszerre láttatni könnyet és mosolyt, tragédiát és idillt, a legnehezebb művészi feladat egy művön belül. A legnagyobbaknak is ritkán sikerül. A novellában talán Csehovnak és Tamási Áronnak leginkább. S Móricznak a Hét krajcárban”.

Móricz Zsigmond : L é g y j ó m i n d h a l á l i g

(Házi olvasmány)

Nyilas Misi figuráját Móricz Zsigmond saját gyermekkori énjéről mintázta. Igen sok az életrajzi egyezés (gyűjtsetek össze néhányat!) – a legfontosabbak az iskolás évek a híres Debreceni Református Kollégiumban. Életre kel a város és a kollégium ódon épülete: a tantermek, ahol az ülésrend a tanulmányi eredményhez igazodott, az ebédlő az elmaradhatatlan brúgóval, a diákok lakószobája, a coetus, a Nagytemplom, ahova vasárnaponként istentiszteletre jártak, s ahol valamikor Kossuth Lajos kikiáltotta Magyarország függetlenségét. Megelevenednek a falusias cívis házak (cíviseknek a debreceni őslakos polgárokat nevezték), a patika a különleges erős illatú gyógycukorkákkal, a vasútállomás, a postahivatal. Orczyék, Doroghyék, Török bácsiék otthona, Harmathy bácsi antikváriuma. Néhány tollvonással élénk varázsolja az író Misi tanárait és osztálytársait, debreceni ismerőseit. Közben egy másik síkon (az emlékek, gondolatok síkján) ugyanolyan élesen láttatja az otthon, ahol édesapja szántalpakat farag a szobában, és a sok testvér a jószágú forgácsban hempereg, vagy a nagymamát, aki — mint özvegy papné — megköveteli magának a húst és a pörkölt kávékat akkor is, ha az egész család éheznek. Látszik, hogy amit Móricz a regényben leírt, azt átélte — nem a képzeletéből, hanem a valóság emlékeiből táplálkozik.

Feladat

Készítsünk *csoportos jellemzést Misi tanáiraíró!* (Használj fel egy-két jellemző Móricz-idézetet is!).

Javasolt vázlat:

1. Mutasd be az iskola és az órák légkörét! Mondj róla véleményt!
2. Írj le néhány tanárt személy szerint is! (latin, számtan, magyar, vallás, ének, torna)
3. Emeld ki azokat a tanárokat, akik elütnek az átlagtól, és indokold meg, miért! (az igazgató, az öreg Názó)
4. Misi egyidejűleg büszke is volt, meg csalódott is a debreceni kollégiumban. Indokold meg miért!

A gyermekkori emlékeken kívül van még egy egész más életrajzi forrása is a regénynek. Móricz Zsigmondot 1920-ban politikai okokból igaztalanul megvádolták, meghurcolták, beidéztek a rendőrségre. Olyan kíméletlenül zaklatták, s ő oly tehetetlennek érezte magát bírái előtt, hogy önkéntelenül egy védtelen kisgyermekéhez hasonlította a helyzetét, akit a felnőttek ok nélkül bántanak.

Ezt az érzést vetítette bele a fegyelmi tárgyalás leírásába. Nem azt mutatja be, ami vele ténylegesen megtörtént, hanem amit belülről megélt.

Egy kicsit meg is töri a regényt az a tény, hogy a fegyelmi bizottságban egészen új arcokat látunk; egyetlen egy tanár sincs, aki Misit személyesen ismerte. Színpadon vagy filmen, ahol a tömörítés nemcsak a térre és az időre, hanem a szereplők számára is vonatkozik (nem szerencsés minden jelenetben új arcokkal terhelni a nézőt), ez nem így van, ez viszont megnehezíti a jellemábrázolást. Nehéz elképzelni Gyéres, Batori vagy Csoknyai tanár úrról — ha még közönyöseks vagy felületeseks voltak is —, hogy csak úgy süt belőlük az előítélet és a gyűlölet, mint a fegyelmi bizottság tagjaiból.

A *cselekmény* néhány mondatban összefoglalható. Nyilas Misinek, a gyámoltalan kis eminens diáknak ellopják a kalapját. Egy tanára felfigyel rá, hogy télen is szalmakalapban jár — ezzel ráirányítja a többiek figyelmét a kisfiú szegénységére. Szobatársa, az érettségiző Nagy úr munkát szerez neki: felolvasást egy vak úrnál, Pósalakynál. Hamarosan másik pénzkereseti forráshoz is jut: osztályfőnöke megbízza őt egy bukásra álló osztálytársának, Doroghy Sanyikának a korrepetálásával.

Pósalaky úr egy alkalommal egy forintot bíz rá, tegye meg a lutrin³, és majd a nyereményt megfélezik. Volt házigazdájának fia, a mulatós, „lump” Török János úr azonban ellopja a reskontót, az ellenőrző szelvényt. Misi nem meri bevallani az öregúrnak, hogy a reskontó elveszett.

Doroghyéknál nagyon összebarátkozott a középső lánytestvérral, a szép, élnivágyó Bellával. Büszke volt rá, hogy a lány a bizalmába avatta, és vele küldött üzenetet Török János úrhoz. A naiv, tapasztalatlan Misi nem érzi meg a csúfondáros üzenet mögött a kacér évődést, és egy világ omlik össze benne, amikor megtudja, hogy Bella megszökött Török János úrral.

Balszerencséjére a lutrin négyes találata van. Pósalaky úr megtudja, és feljelenti Misit a pénz ellopásáért. Ugyanakkor a legidősebb Doroghy-lány, Viola is panaszt tesz ellene az iskolában, hogy közreműködött a húga megszöktetésében. Misit fegyelmi elé állítják, ahol az igaztalan vádak és a megalázó, lélektelen bánásmód hatására úgy dönt: nem lesz többé debreceni diák. A reménytelen helyzetből tanár nagybátyja, Isaák Géza menti meg, aki magával viszi őt a sárospataki kollégiumba.

Ennyi a sovány *külső történet*. Annál kidolgozottabb, részletezőbb viszont a *belső történet* kibontása — mindazé, ami a kisfiú lelke mélyén

³ a lutri a lottóhoz hasonló szerencsejáték

játszódik; az érzéseké, gondolatoké, amelyeket az események kiváltanak belőle, a belső élmények leírása, a világról alkotott képének és emberi kapcsolatainak alakulása.

Ragadjuk ki az utóbbi két példát!

I. Misi és Orczy kapcsolata

1. Sokak szerint Orczy, a kedves és gazdag úriú méltánytalanul előzi meg Misit a tanulmányi rangsorban. Miért nem érzi ezt igazságtalannak Misi? Mi az, amit becsül Orczyban?
2. Vannak dolgok viszont, amelyek kimondottan bosszantják gazdag osztálytársa modorában, viselkedésében, otthoni környezetében. Elsősorban mi?
3. Orczy a szülei biztatására hívja meg Nyilas Misit vendégségbe. Miért szorgalmazzák a szülők a barátságot? Miért nem érzi igazán jól magát Misi Orczyéknál, noha nagyon kedvesen fogadják?
4. A látogatás során Misi két dolgot irigyelt meg igazán Orczytól — egyik sem az anyagi jóléttel kapcsolatos. Mit árul ez el Misi vágyairól, érdeklődéséről?
5. Hasonlítsátok össze a két fiú tudását, műveltségét! Mindkettő az osztály legjobb tanulója, de Orczy ismeretei széleskörűbbek, Misiéi mélyebbek. Milyen példákkal igazolhatjuk ezt
 - a) a látogatás során,
 - b) az iskolai órákon (pl. Názó tanár úr óráján)?

II. Misi és a Doroghy-család

1. Mit tudunk meg a Doroghy-család múltjáról? Miben hasonlít a Nyilas-család történetéhez, és miben különbözik tőle?
2. Mi volt Misi véleménye a tanulás, a tudás céljáról? Milyen új, számára meglepő megvilágításba helyezi ezt a kérdést Viola kisasszony? Tud-e azonosulni a kis házitanító Viola érveivel? Nektek mi a véleményetek?
3. Bár Misi tiszteli Violát, az idősödő lánytestvért, aki annyit dolgozik a családjáért, rokonszenve egyértelműen Belláé. Viola hivalkodó mártírkodása és önsajnálata nem igazán ébreszt benne együttérzést; a lelke mélyén Bellát érzi az igaz áldozatnak. Egyetértetek-e vele?

4. Misi rajongása a „felnőtt”, 16 éves Bella iránt egyfajta korán fel-támadt, be nem vallott gyerekszerelem.
- a) Jó vagy rossz hatással van ez a kisiúra?
 - b) Misi, aki oly rémulten menekült Orczy kislányrokonai elől, miért küzdi le gátlásosságát Bellával szemben, miért nyílik meg előtte?
 - c) Amikor Bella rajtakapja a versíráson, miért nem akarja a frissen született költeményt semmi áron megmutatni a lánynak?

Nyilas Misi jellemzése

Misi jelleme bonyolultabb, mint az eddig megismert irodalmi hősöké. Toldi és Bornemissza Gergely tulajdonságai többé-kevésbé változatlanok a mű elejétől a végéig. Nemecek fejlődését már árnyaltabban festi az író. Sokféle tényező hatására válik a kis félénk közlegényből a Pál utcaiak valódi hőse. Móricz Zsigmond azonban Misi belső világában olyan ellentmondásokat, olyan mélységeket tár fel, ami ifjúsági regényekben szokatlan. (Nem is annak szánta.) Az még csak hihető a gyerek olvasó számára, hogy aki gyáva, megbátorodik, a gyenge megerősödik, de hogy valaki gyáva is meg bátor is, erős is meg gyenge is egyazon időben, az valami új felfedezés.

Nyilas Misit például a legtöbb olvasó gyámoltalan, élehetetlen gyereknek tartja. Nem értik, miért nem kérte vissza a kalapját, amit meglátott a kertészlegény fején, miért hagyta, hogy Böszörményi elpacsmagolja a festékét, és miért reagált sírással a legkisebb bántásra és kudarcra? Ám mielőtt végleg elkönnyvelnénk, hogy Misi — bár a tanulásban kiváló — a gyakorlati életben csak afféle anyámasszony katonája, néhány dolog szöveget üt a fejünkbe. Ebben a sebezhető, lágy szívű fiúcskában hajthatatlan vasakarát, konok önérzet munkálkodik. Ha egyszer valamire kimondta, hogy „nem”, nincs az a hatalom, ami szándéka megváltoztatására bírná. Nem fogadja el Orczyék másodszori kínálását, nem hajlandó felelni Názó tanár úr kérdésére, noha mindenkinél jobban tudja a választ, hihetetlen erővel birkózva akadályozza meg, hogy Bella elvegye tőle a versét, és a tornaórákon akkor sem volna hajlandó ugrani, ha Szűcs Istók tanár úr agyonverné. Ez a konok lázadó dac keríti hatalmába a fegyelmi tárgyaláson is, amikor az édesapját sértegetik.

Ezek az ellentmondó tulajdonságok abból fakadnak, hogy Misi alapvetően más, mint a szokványos (tipikus) gimnazista kiskamaszok. Mások a körülményei és más a személyisége.

Szegénysége eleve elhatárolja jobbmódú diáktársaitól. Az élet arra tanítja, hogy titkolja, szégyellje, amire szíve szerint a legbüszkébb: családját, édesapja foglalkozását. Misi gyönyörű szépnek tartotta, hogy az apja ács, mint a Jézus Krisztusé, de tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a világ értékrendje más — az emberek őt ezért lenézik. Pósalaky úr letegezi, a fegyelmi tárgyaláson a szemére vetik, hogy „*az ilyen már bele van trenírozva a hazudozásba*”. Dugdosnia kell a szegényes pakkot, restellni az édesanyja varrta jó és meleg, de nem valami elegáns télikabátot, és Orczyéknál a világért sem szabad sejtetnie, hogy önáluk az édesapja a szobában szántalpat farag. Mondhatatlanul sok szenvedést okoz neki ez a kettősség: egyrészt a rettegés a szegénytől, másrészt a tudat, hogy — ha csak elhallgatással is — megtagadja szüleit, akiket a világon mindenkinél jobban szeret. A szenvedés elől sírással, rejtőzködéssel menekül, de ha már nem bírja tovább, feltámad benne a szegények daca.

A belső világa még jobban megkülönbözteti Misit a környezetétől. Elütött a vele egykorú fiúk többségétől. Míg azok az udvaron longamétáztak, vagy „kicsi a rakás”-t játszottak, Misi a könyveibe mélyedt, gondolkozott, fantáziált, és lázasan itta a komoly, púpos érettségiző diák, Nagy úr elbeszélését a régi debreceni diákéletről vagy a magyarság eredetéről, rokonairól. Különös érettségre vall, hogy szerzett ismereteit mindig megpróbálja a gyakorlati életre, saját sorsára alkalmazni. Például, mikor Nagy úr gondolatait a maga szavaival fejtegeti Bellának, nemcsak arról beszél, hogy a magyarok nem becsülik a szegény, halszagú ázsiai atyafiságot, hanem arról is, hogy falujában a gazdag rokon lenézi, kihasználja a szegény rokont. Éles kis szemével nemcsak észreveszi a világ igazságtalan berendezését, hanem az okain is elmélkedik. Az ilyen kisfiú szükségképpen magányos, hisz gondolatait nem oszthatja meg senkivel — a felnőttek lekezelnék, a gyerekek kinevetnék. (Bella kivétel volt.) Misinek — jellemző módon — még az ágya is másként állt a coetusban, mint a többieké. Ládájának volt egy titkos rekesze, ahol a „*kincseit*” tartotta: a drága pénzen vett Csokonai-albumot, a féltve őrzött két számot a Történelmi Arcképcsarnokból, meg a bőrkötéses jegyzetlapokat, amelyekbe valami rendkívüli nagyot, szépet akart beleírni, de sohasem talált elég méltó tárgyat hozzá, így a jegyzetlapok üresek maradtak. Ez a roppant igényesség gyakran vezeti őt keserű csalódásokhoz, hisz amit elvárt önmagától, az többnyire meghaladta egy gyerek teljesítőképességét. Korán jelentkező költői ambícióit is magába zárja — nemcsak mások lebecsülésétől tart, attól is fél, hogy az ihlet perceinek elmúltával maga is gyerekesnek, kezdetlegesnek fogja tartani utólag elolvasva a leírt sorokat.

A magány nyomasztó érzés, ezért a koraérett, befelé élő gyerekek gyakran úgy próbálják enyhíteni, hogy „normális”, a külvilág által elfogadható társakkal keresik a barátságot. Így egészíti ki Misi az apró termetű, verekedős, fürge, mozgékony és magabiztos, arany szívű kis Gimesi.

Az álmok nem hazudnak ...

A jellemzésnek sokféle módja van. Bemutathatunk egy embert egyszerű leíró jellemzéssel (az író közvetlenül ismerteti a leglényegesebb tulajdonságait), továbbá a szavain, gondolatain és a cselekedetein keresztül. Móricz Zsigmond a regény során egy helyen a jellemzésnek egy egészen különös módját választja: az *á l m a i n* keresztül mutatja be a főhőst.

Az álom az agy öntudatlan működése alvás közben. Egyes agysejtek pihennek, mások viszont szándékunktól függetlenül tevékenykednek — feldolgozzák az ébren szerzett benyomásokat, rejtett kapcsolatokat fedeznek fel látszólagos összefüggéstelen dolgok között, fényt derítenek titkolt vágyainkra, szorongásainkra, stb. Az álom sok mindent elárul az álmodóról; olyasmit is, amire önmaga sem jött rá.

Misi a fegyelmi tárgyalásra várakozva elszunnyad a sírástól és a kimerültségtől. Próbáljátok megfejteni kusza álmoképeinek valóság-alapját elemről elemre, és vessétek össze azzal a képpel, ami eddig kialakult bennetek a kislányról!

Az álom elemei

1. Hajó a hullámozó tengeren — tanárfejű indiánok. A „vín baka”, az igazgató elveri a rázúduló nyilakat.
2. Misi szélfúta sziklán versét, a Simonyi óbester szavalja – belesül.
3. Lécet visz az édesapjával, elmondja neki, hogy ha gazdag osztálytársai látnák, kicsúfolnák érte.
4. Gyönyörű kertben van; Bella a felesége, a sárga hajú kislány a lánya.
5. Kemény és nagyhatalmú ember; bort rendel a Bikában.
6. A színházban megint el akarja mondani a versét; megint nem jön ki hang a torkán. (Visszatérő elem!)
7. Lidérces látomások gyötrik; boszorkányok, szellemek stb.

Figyeljétek meg, hogy az álom elmesélésekor a mondatok gyakran logikátlanul egymásba olvadnak. Miért?

Írjátok meg Misi védőbeszédét a fegyelmi tárgyaláson!

Mielőtt hozzáfogtok, válasszatok szerepet! (Fiatal kezdő tanár vagy, akire rábízzák a jegyzőkönyv vezetését, és nem bírod tovább szó nélkül; az igazgató vagy, aki nem tagja ugyan a bizottságnak, de nem állja meg, hogy a gyerek védelmére ne keljen, stb.)

Gondosan tanulmányozzátok:

- a) a tényeket,
- b) a vád érveit,
- c) a vádlók viselkedését,
- d) a tárgyalás módjának hatását a gyerekre!

Melyik mozzanathoz fűznétek megjegyzést az alábbiak közül?

1. *„Csupa idegen arc volt, ismerte őket látásból, de nem tanította őt ezek közül egyik sem.”*
2. *„... figyelmeztetek, hogy becsületesen és lekiismeretesen felelj, mert életedről, és halálodról van szó...”*
3. *„Te a más által rábízott vagyont könnyelműen, anyagi kecsesgétésekért eladtad.”*
4. *„Mi történt az ötödik osztály termében...miféle tivornyákban vettél részt?”*
5. *„Tudomásunkra jutott, hogy te pénzt küldözgettél, kinek, mennyit, miből?”*
6. *„Ez egy haszontalan fiú. A cipőkenőcsöt is megette.”*
7. (Arra a vallomásra, hogy Misi latinra és számtanra tanítja osztálytársát.)
„Szóval tefelőled minden egyéb tárgyból megbukhat?”
8. (Misi nem emlékezett, mióta tanít Doroghyéknál, és így felel: *„Még csak egyszer kaptam náluk fizetést.”*)
„Úgy, szóval te a fizetésen keresztül emlékezel? ... Ez egy önző, követelő, anyagi érdekekkel telített lélek.”
9. (Arra a megjegyzésre, hogy Bella jó lány.)
„Egy lány, aki az erkölcsi romlottságnak olyan fokára süllyedt, hogy megszökik egy sikkasztóval, az neki jó lány!”
10. (Misi a tanár kérdése megmondja, hogy ács az apja.)
„No meglátszik. Így nevelni rá a hazugságra. Ez már bele van trenírozva a hazudozásba. Miféle apja, anyja van az ilyennek.”
11. (A tárgyalás hangneméről.)
„Te alávaló! Nem reszketsz előttem, te gazlélek,! Kitépem a füled, te!”
12. (A végkövetkeztetésről)
„...a bűncselekményeknek az a szövevényes halmazata, amely előttünk áll... nem egy tizenegy-tizenkét éves gyermeknek, de egy kipróbált, és rafinált gonosztevőnek is becsületére válnék.”

Összegeztétek, hogy szerintetek miben hibáztak a legnagyobbat a bizottság tagjai! Elérték-e módszerükkel az igazság felderítését?

Milyen hatást váltott ki Misiből a tárgyalás? Hosszú távon lesz-e marandó nyoma az átélt szenvedéseknek?

Használd fel a védőbeszédben Misi két gondolatát:

- a) *„A kisiú szemét elöntötte a könny, a torkát elszorította a fájdalom, s csak nézett ezekre a kopasz, ősz, ellenséges emberekre; hát ezek nem értik őt, vagy az lehetetlenség, hogy egyik ember megértse a másikat?”*
- b) *„...érezte, hogy ezek az emberek hiába felnőttek és okos emberek, mégsem fognak megtudni semmit; hogy lehet megismerni valakinek a lelkét, ha ellenségesen, gyilkos szándékkal akarnak rést ütni bele...?”*

Rajzolójátok le Nyilas Misi fáját!

A lélekbúvárok sokat megállapítanak a gyerekrajzokból is (a színekből, az arányokból, a formákból stb.) Rajzolókat három rajzlapra három fát: az egyiket Misi, a másikat Orczy, a harmadikat Bella festette.

„Az emberiség tanítója”

Nyilas Misi legfőbb vágya, hogy költő lehessen, *„az emberiség tanítója”*. A regény címe is ezt a törekvést jelzi: mint költő, arra akarja tanítani az embereket, hogy *„légy jó mindhalálig”*... Különleges egyéniségének egyik titka, hogy a tehetség már kisgyermekkorában munkál benne. Belső érzékenysége, rendkívüli fantáziája arra vall, hogy megvan hozzá az emberi adottsága. Gondoljuk el, hányféleképpen festi le magának a meggazdagság fantasztikusabbnál fantasztikusabb módjait, s milyen mélységekkel képes átélni mások örömét, bánatát, szenvedéseit. Rendelkeznie kell persze bizonyos technikai adottságokkal is, hisz a művészet szigorú mesterségbeli tudást igényel. (Hiába van valakinek abszolút hallása, ha nem tud zongorázni)

Első verse, a Simonyi óbesterrel írott költemény a regény egyik vezérmotívuma lesz — háromszor tér benne vissza, különféle körülmények között. Először még nem több, mint egy közismert debreceni anekdota rímbe szedése. (Az anekdota tréfás, igaznak tartott történet valami híres emberről.) Amikor azonban Misi a „karcerban” — vagyis az iroda benyílójában — szabadságától megfosztva kucorog, egyszerre újra megszállja az ihlet. A téma ugyanaz, de ami kikerekedik belőle, annak már sokkal több köze van a költészethez.

Az első változathoz megtudjuk, mi történt, a másodikban átéljük, amit a hős, és a vele azonosuló gyermekköltő érzett.

1. *Simonyi óbester
Kisgyerek korába,
Felmászott egyszer a
Veres toronyba*

*Magos volt a torony,
Magos a teteje,
Az egész fedele
Verebekkel tele.*

2. *Simonyi óbester
Mint egy hős kiállott,
Látta onnan maga alatt
Az egész világot.*

*Kebelét megrakta
Verébfiókákkal,
Nem cserél most boldogságot
Az egész világgal.*

Fontos motívummá válik a „fent” és a „lent” ellentéte: a gyermek Simonyi a magasból tekint az alatta elterülő világra, áthatva a veszélyérzet és a szabadság gyönyörűségével. Hiszen a toronyablakból kitett deszkapallón, a szédítő magasban nemcsak fenyegetett, hanem hozzáférhetetlen is. Tegyük hozzá, hogy a képet olyan fiúcska álmodta, akit éppen most fosztottak meg a legrágább kincstől, a szabadságtól. Túl az epikus történetes versbe szedésén itt már valódi lírával találkozunk: a gyerekköltő saját vágyairól, álmairól vall. Az epikus hős, Simonyi azonosul, egybeolvad a lírai hőssel, Nyilas Misivel. Ezt mutatja az egyes szám első személyű forma is:

*Dobjatok le, nem baj,
van ezernyi szárnyam,
csúnya irigy földöncsúszók,
nézhetek utánam...*

Fontos képi elemmé válik a „madárszárny”, a szabadság jelképe (szabad, mint a madár), amely a képzeletben a toronynál is messzebb, magasabbra röpti a hőst, megmentve vádlói, a „csúnya irigy földöncsúszók” bosszúja elől.

Az utolsó versszakban a kép tovább tágul, újabb rétegek rakódnak rá, anélkül, hogy a régi eredeti jelentése elveszne. Visszatér újra a harmadik személy, de most már nem egyvalakire, hanem valamennyi igaz emberre vonatkozik, aki kimenekül a kicsinyes, rosszindulatú, buta világ hatalmából. A szárnyak száma (ezernyi, százezer) valamint a „fent” és a „lent” távolsága tovább növekszik és ég és a föld távolságává tágul:

*Nem is földre száll az,
hanem fel az égbe,
kinek százezer szárny
csattog a szívébe...*

Mire a vers megszületik, a sírásba belefáradt kisfiú boldogan széttárja karját, és madárhangokat hallat: a képzelet, a lélek szárnyai leküzdötték a valóságot. Íme, a költészet hatalma.

A vers még egyszer a történet középpontjába kerül. Misi a betegágyán megpróbálja visszaidézni a szöveget, de összekeveri a vers elemeit – a csodát egyelőre nem tudja megismételni. Akkor arról kezd ábrándozni, hogy a verse, *„ha nem veszett volna el, akkor híres lett volna, tán egyszer az iskolában is tanították volna a tanárok, s beszekundázott volna, aki nem tudja elmondani... megmagyarázták volna, hogy azt, hogy »százezer szárny«, nem úgy kell érteni, hogy valóságos madárszárnyak, ...hanem izé...”*

Számunkra az egész gondolatsorból a legtanulságosabb a végén az „izé”. A költő a művészet, a képek, a verszene eszközeivel olyan gondolatokat közvetít, amelyeket maga is csak nehezen vagy sehogyan se tudna lefordítani a hétköznapok nyelvére.

A költő az emberiség tanítója... Ezt a felismerést Nyilas Misi egy ihletett pillanatában különösen szépen fogalmazta meg: *„...akinek felnyílik a lelke, abból kijön a tudomány, s akkor a tudatlanok hallgatnak szavára, és olvassák az írását, mert csak írni kell, és akkor minden igazság...”*

Kosztolányi Dezső : A k u l c s

Kosztolányi Dezső a 20. század első felének nagy költője, prózaírója és műfordítója. Különösen híresek és nagy művészi értékűek novellái.

A *kulcs* c. novellájában ő is egy gyerek szemével láttatja a világ nyomorúságát.

A *cselekmény* igen egyszerű, kevés szóval elmondható. Egy kisfiú, Takács Pisti édesanyja megbízásából bemegy apja munkahelyére a kamrakulcsért, amit az véletlenül magával vitt. Pisti még sohasem járt a hivatalban, és ezért — apja elbeszélése és célzásai nyomán — valami titokzatos, félelmes, fontos helynek képzelte, ahol apukája jelentős, tiszteletben álló személy. A látogatás során azonban ráébred a szomorú valóságra. Az apa szegényes, eldugott kis poros helyiségben robotol valahol a legfelső emeleten, és mindenki parancsolgat neki. Takács úr szégyelli, hogy fia rajtakapta nyomorúságán, amit otthon gondosan titkolni igyekezett, ezért mondvacsinált ürügyekkel beleköt. (Lóg a harisnyája, poros a cipője, elhanyagolja a tanulást — noha ő is tudja nagyon jól, hogy szünidő van.) A légkör megváltozik, amikor megjelenik a főnök. Mindenki hajlong, buzgólkodik, szinte elolvad a tisztelettől. A főnök elküldi Takács urat egy aktáért, és még várakozik rá, unalmában szóba elegyedik a kisfiúval. Pisti bátor, őszinte feleleteket ad — ez tetszik a főnöknek, és megdicséri őt az

apja előtt: „*kedves, értelmes fiúcská*”-nak nevezi. Az apa mérhetetlenül boldog, és egészen más hangon kezd beszélni a gyerekekkel: dicsekszik vele, megcsókolja, „*Pistukám*”-nak szólítja, amit eddig sohasem tett. A gyerek mégis sírva szalad haza a kulccsal; bár amikor az öreg portás megkérdi, hogy mi a baja, nem tudja szavakban kifejezni.

A novella egyik alapkérdése: miért sírt Pisti?

Feladatok

1. Kosztolányi jól tudja, hogy nemcsak álmunkban cselekszünk ösztönösen, öntudatlanul, hanem gyakran ébren is. „Ezt most miért mondtam? Miért csináltam?” — kérdezzük gyakran önmagunktól is. A gyerek ösztönösen ráérezett, hogy valami nagyon szomorú dolgot tudott meg, de nem tudta volna körülírni, mit. Segítsünk megfogalmazni Pisti vigasztalhatatlan zokogásának az okát! (A felkínált lehetőségek közül többet is bekarikázhattok, és újakat is javasolhattok.)
 - a) Szégyellte, hogy az édesapja összeszidta mások előtt.
 - b) Sírt, mert apja kedvessége mögött megérezte a képmutatást. Érezte, hogy szeretete nem neki szól — a főnök elismerését akarja még jobban kiérdemelni.
 - c) Sírt, mert sajnálta édesapját, amiért olyan szegény, nyomorúságos és megalázott, mert a legeldugottabb zugban dolgozik, és mindenki őt ugráltatja.
 - d) Rájött, hogy az apja egyfolytában hazudik, szerepet játszik — nem az, akinek mondja magát.
 - e) Sírt, mert édesapját megalázó helyzetbe hozta azzal, hogy akaratlanul belelátott a titkába: azért hazudik, hogy a saját jelentéktelenségét titkolja. (Ha már a hivatalban nem vitte semmire, legalább a családjától szeretne egy kis megbecsülést kapni.)
 - f) Sírt, mert rájött, hogy sohasem lesz belőle repülő.
 - g) Sírt, mert félt, hogy viszonya az apjával mostantól megváltozik.
2. Kosztolányi novellái rendkívül művésziek. Kevés esemény történik bennük, de szinte mindnek többletjelentése, *motívum-értéke* van. Ő maga a szószátyárságot tartja a legnagyobb írói hibának — az a jó írás szerinte, amelyből egy szót sem lehet húzni, mert mindennek jelentősége van.

Mi a jelentősége

- a) a címben szereplő *kulcsnak*?

(A cím akkor jó, ha valami lényeges dologra mutat rá. Nem véletlen, hogy nem a dugóhúzózt vagy a mosodaszámlát vitte magával az apa, hanem éppen a kulcsot. Gondoljunk arra, hogy a szónak gyakran használjuk a másodlagos jelentését is: a rejtély kulcsa, a jövő kulcsa, nem találtam meg a kulcsot a szívedhez stb.) Minek a kulcsát találta meg Pisti az emlékezetes délelőttön?

- b) annak a ténynek, hogy *az apjához vezető lépcsők* és folyosó egyre szűkebbek — a hivatal épülete vigasztalan, szürke útvesztővé válik?

- c) annak, hogy *az apa egy fejjel magasabb a főnöknél*?

Azt jelenti ez, hogy az apa különb ember?
hogy Pisti szemében az apa nagyobb mint a valóságban?
hogy nem a külső teszi az embert?
hogy a világban érdemtelen embereknek vagyunk kiszolgáltatva?
vagy.....

- d) *Pisti repülő szeretne lenni?*

A legtöbb 10-12 éves kislány szívesen ábrándozik arról, hogy pilóta lesz, de itt ez a tény is külön hangsúlyt kap. Gondoljatok Nyilas Misi versére Simonyi öbesterről, és hasonlítsátok össze a repülés motívumának jelentőségét!

Kosztolányi novellájának is egyik alapkérdése a *szegénység*. Csakhogy ő a problémát némileg másképp közelíti meg, mint Móra Ferenc vagy Móricz Zsigmond. Őt nem elsősorban az anyagi nyomorúság érdekli (hogy nincs elég pénz mosószappanra, vagy nem tudják a tandíjat befizetni), hanem a lelki torzulás és károsodás, amit a sivár élet, a kiszolgáltatottság eredményez. Már Nemeček fejlődésének a vizsgálata során láttuk, mennyire szárnyakat ad az embernek, ha megérzi, hogy amit tesz, fontos. Az apánál, Takács úrnál a fordítottját látjuk; olyan kis pont volt a robotoló tömegben, hogy senkinek sem tűnt fel, él-e, hal-e. Ezért aztán hazugságból szőtt magának egy szerepet, amelyben legalább a családja előtt tetszeleghetett. Mert az ember megbecsülés nélkül nem élhet. Ez Kosztolányi novellájának egyik legfőbb üzenete.

K Ö N Y V I S M E R T E T É S

Feladat

Ismertess egy önállóan olvasott regényt, amelynek a középpontjában gyerekhős áll! A magyar vagy a világirodalom nagy klasszikusai közül válassz!

Pl. Tamási Áron:	<i>Ábel a rengetegben</i>
Mark Twain:	<i>Tom Sawyer kalandjai</i>
Mark Twain:	<i>Koldus és királyfi</i>
Dickens:	<i>Twist Oliver</i>
Mikszáth:	<i>A kis prímás</i>
Verne:	<i>Kétévi vakáció</i>
Golding:	<i>A legyek ura</i>
Szabó Magda:	<i>Abigél</i>

A könyvismertetés szempontjai

1. *A szerzőről* — nemzetisége, korba helyezése — életrajzból, egyéb műveiből annyi, amennyi a könyv megértéséhez szükséges.
(Pl. Dickens — angol, XIX. sz. eleje, nehéz gyermekkor — szülei az adósok börtönében — a társadalmat elsősorban a gyermekhősök szemén át bírálja; gyermekhősei.)
2. *A cselekmény ideje, helyszíne*
(Pl. *Koldus és királyfi* — Anglia a XVI. században; VIII. Henrik kora.)
3. *Témája* (néhány mondatban)
Pl. *Ábel a rengetegben* — Egy 15 éves székely fiút a család nehéz helyzete arra kényszerít, hogy munkát vállaljon a Hargita fenyveseiben, és egyedül állja meg a helyét az erdőben.)
4. *Alapkérdés* (Milyen kérdésre keresi a választ a regény?)
(*Tom Sawyer kalandjai* — a regény hőse tipikus „rossz gyerek”. Miért éppen őt érezzük a regény legrokonszenvesebb szereplőjének, szemben az elfogadott mintagyerekekkel?)

5. *A főhős bemutatása, kapcsolata más szereplőkkel*

(Pl. Ábel tiszta szívű becsületessége, humora, csavaros észjárása.

Georgina világi neveltetése — beilleszkedési zavarai és azok leküzdése a legendásan szigorú egyházi iskolában, a „Matulá”-ban)

6. *Főkonfliktus* (szemben álló eszmék, szándékok, hősök összeközlése)

Jellege: ember ————— ember

ember ————— csoport

(közösség)

csoport ————— csoport

ember ————— természet

(Pl. VI. Edward király — koldusok, bűnözők, csalók környezete); Jack és Ralph — *A Legyek Urában*, kettejük tábora; Ábel és a természet magánya.

7. *A regény üzenete* — Milyen célból írta a szerző, milyen fő gondolatokat küldött saját korának; a mai olvasóknak; milyen kérdésekben gondolkodtat el?

(Pl. Golding: *A Legyek ura* — a józan ész rendje, vagy az emberekben szunnyadó természeti ösztönök felülkerekedése segíti elő az emberiség (vagy azon belül egy kisebb közösség) túlélését?

(Szabó Magda: *Abigél* — elszigetelődhet-e az ember vagy egy kisebb közösség a világtól, vagy a történelemtől?)

Milyen választ sugall az író? Mi a te véleményed? (*Kulcsidézetek!*)

8. *A mű szerkezete* — Egy szálon fut-e? (Pl. *Ábel a rengetegben*) Időrendben halad-e; váltogatja-e az idősíkokat? (Pl. Georgina — történés és emlékek) Két vagy több szálon futó cselekményvezetés (Pl. a szerepcserén alapuló regények: *A kis primás, Koldus és királyfi*) — Csomópontok: a szálak találkozása

Egyszerűbb szerkezetű regény (*Ábel a rengetegben*) — bonyolult, sok konfliktushelyzetből összefonódó eseményszerkezet (*Twist Oliver*).

9. Miért szép, miért ajánlanád olvasásra?

(izgalmas, humoros, tanulságos, elgondolkodtató, érzelmi átélésre késztet, megismertet az élettel)

Nyelvi szépségei (Pl. a székely nyelv ízes fordulatai az *Ábelben*; a leírások szerepe *A Legyek Urában* stb.)

Egyéb szempontok

Az író mennyire részese az eseményeknek, mennyire marad kívül? (Pl. Mikszáth, Dickens állandóan szellemes kommentárokat (magyarázatokat) fűz a leírtakhoz; Tamási Áron *énregény* formájában azonosul hőisével; Golding kívül marad az eseményeken stb.)

(A fenti speciális témaválasztásnál) — Gyermekhősök ábrázolása — jóízű humorral, teljes beleéléssel, meglepő rácsodálkozással a sajátjától eltérő, de nem kevésbé logikus gondolkozásmódon, stb.)

Megjegyzés

A fenti szempontok összevonhatók, egyik-másik kihagyható vagy új szempontokkal bővíthető.

XIII.

A GYERMEK — A FELNŐTT TANÍTÓMESTERE

A felnőttek gyakran azért írnak a gyerekeknek, hogy tanítsák, neveljék őket. Móra Ferenc *Kincskereső kisködmön* című feledhetetlen szép gyermekregénye arra vezeti rá hősét, Gergőt, és vele együtt sok kis magyar olvasót, hogy a legfőbb kincs — a szeretet. Hasonló jellegű könyv pl. az olasz Edmonde de Amicis regénye, a *Szív*, amelyben egy osztály mindennapi életén keresztül vonultatja fel az író a bátorság, az önfeláldozás, a segítőkészség sok-sok szép példáját.

Ismét más művek a gyermekkor meghatározó élményeit dolgozzák fel a felnőtt szemével visszatekintve, elemezve, tudatosítva azt, amire annak idején csak ráéreztek — mint Móra és Móricz olvasott novellái.

Ám gyakran előfordul az is, hogy a felnőtt a gyermektől tanul; olyan dolgokat, amelyekre később döbben rá, vagy olyanokat, amelyeket valamikor maga is tudott, de a mindennapos kenyérharcban elfelejtett. Meglát egy önfeledten játszó gyereket, aki a fantáziájából mesevilágot épít, és nem az jut az eszébe, hogy „ahelyett hogy tanulna”, hanem talán ez: „Biztos, hogy nem neki van igaza? Biztos, hogy nem szalasztottam el valami pótolhatatlant, és valóban az úgynevezett k o m o l y d o l g o k a legfontosabbak az életben?” S ha egy éktelenül rossz, vadul toporzékoló gyerekkel találkozik, esetleg nem az lesz az első gondolata, hogy „Bezzeg az én időmben...”, vagy az, hogy „Kire ütött ez a gyerek?”, hanem az, hogy „Lám, gyerekek lenni sem fenéig tejfel.” A következőkben olyan versekkel, történetekkel fogunk találkozni, ahol a gyermek a felnőtt tanítómestere.

Szabó Lőrinc : L ó c i ó r i á s l e s z

(avagy: a vers, amelyet mindig rosszul szavalnak)

Aligha volt az országban iskolai szavalóverseny, ahol ne hangzott volna el legalább egyszer (de leginkább többször) Szabó Lőrinc *Lóci óriás lesz* c. költeménye. Mindig kislányok mondják, véletlenül sem fiúk, ami azért elgondolkodtató, mert a vers címszereplője, Lóci kisfiú, lírai hőse pedig egy apuka. Ám a kislányokban úgy látszik, a korán felébredő anyai ösztön kelti

fel az érdeklődést a vershelyzet iránt. Nincs is aranyosabb és mulatságosabb dolog, mint egy három-négy éves kis gézengúz, aki állandóan rosszalkodik: felmászik a gázrezsóra, leveri az erkélyről a mozsarat, lenyírja a kaktusz bimbóit, és nyelvet öltve ugrabugrál az asztal tetején. Hogy a versben szó esik feneketlen gyűlöletről, elnyomásról, tehetetlen megalázottságról meg egyéb nemszeretem dolgokról? Hát istenem ... semmi sem tökéletes, még ebben a tündéri gyerekszobai zsánerképben sem. No de a végén, szerencsére, Lóci megint lerántja az abroszt, és a szavalat a kezdeti kedves humoros alaphangon érhet véget.

Ennél tökéletesebben félreérteni egy verset szinte lehetetlen. Mert voltaképpen miről van szó? Az apa (a felnőtt) rádöbben a nagy igazságtalanságra: az emberek egy része mindig fenn van, a másik része örökké lent. Szeretefoszlik benne egy hazug hiedelem a felhőtlen, boldog gyermekorról. Miközben leül a padlóra játszani saját kisfiával, belehasít a tudat, hogy a gyermekkor nem boldog és nem gondtalan, sőt! — nincs a világon tehetetlenebb, az erősek kénye-kedvének jobban kitett lény, mint a gyermek. Egyrészt ugyan kicsi és fejletlen ahhoz, hogy ne legyen a mások irányítására rászorulva, másrészt viszont, mint minden lelkes teremtményben, benne is megvan a legemberibb szükséglet: a szabadság igénye. Mivel helyzetén változtatni nem tud, legalább lázadni próbál az örökös függő viszonya ellen — ám értelmi fejlettségénél fogva a lázadásnak csak egyetlen módját ismeri: a rosszalkodást. Amikor állandóan a fordítottját cselekszi, mint amit az okos felnőttek elvárnak tőle, nem akar senkit bosszantani, még kevésbé kárt okozni — egyszerűen csak fel akarja hívni magára a figyelmet: én is a világon vagyok, érző, gondolkozó, önálló akarral rendelkező kis lény vagyok! Petőfi Sándor ezt 15 éves korában persze másképp oldotta meg: beállt vándorszínésznek — „*csak hogy szabad, hogy független legyek!*” A kisgyereknél a rosszalkodás — a kétségbeesett tehetetlenség daca. Ezt éli meg az apa, amikor egyszer megpróbálja a gyermek szemszögéből nézni a világot. A költemény vezérmotívuma a t ö r p e és az ó r i á s viszonya, valamint a „l e n t ” és a „f e n t ” ellentéte.

*„Veszekedtem kisfiammal,
mint törpével az óriás...”*

majd:

*„Leguggoltam, s az óriásból
negyedórára törpe lett.”*

Mihelyt a gyerekekkel egy szintre kerül (fizikailag is, gondolatban is), megváltoznak a dolgok arányai, madártávlat helyett béka-perspektívából látja a világot:

*“És ahogy én lekuporodtam,
úgy kelt fel rögtön a világ:
tornyok jártak-keltek körülöttem,
és minden láb volt, csupa láb.”*

Az eredmény lesújtó. A kicsiség, a gyengeség, a kiszolgáltatottság, a tudat, hogy „*olyan nagyok a nagyok*”, perceken belül a lázadás és a gyűlölet kétségbeesett ordításává fajul. Nyomorult kis rabnak, észre sem vett bombának érzi magát a nagy falak között, „*a szoba börtönfenekén*”:

*„Tenni akartam, bosszút állni,
megmutatni, hogy mit tudok.
Negyedóra — és már gyűlöltem
mindenkit, aki elnyomott.”*

Szabó Lőrinc szerint v a n megoldás, de ennek a kulcsa kizárólag a felnőtt kezében van. Ha megértjük, hogy a gyermek nem egyszerűen kedves, de kártékony állatka, akin minden pillanatba rajta kell tartanunk a szemünket, hanem e m b e r , mint mi vagyunk, aki fontos önmagának, nekünk és a világnak, akkor meg fogjuk érteni azt is, hogy nem visszanyomnunk kell a kijelölt, megszokott helyére, hanem kiemelnünk onnan, velünk egyenlő magasságba, „*hogy nagy, hogy óriás legyen.*”

Feladatok

1. Ha mégis úgy döntötök, hogy el szeretnétek mondani ezt a verset, előbb tanuljátok meg és dolgozzátok ki Petőfi *Első esküm* c. Költeményét. Még közelebb kerültök a lényegéhez, ha szóbeli fogalmazásra készültök fel Koren István tanár úr (Petőfi aszódi tanára) nevében a következő címmel: *Most már értem a fiút...*Hogy ezek a gondolatok az iskola nyugtét lerázni vágyó fiúról mikor születnek meg: Petőfi első verseskötetének sikere után, 1848. március 15. után, amikor a fiú nevétől visszhangzik az ország, vagy 1850 táján, amikor világossá válik, hogy a fiú nem tér vissza soha többé — ez teljes egészében a ti szabad választásotokon múlik.
2. Szabó Lőrinc igen sok verset írt a kisljáról. A Lóci-versek jobbnál jobbak — teljesen érthetetlen, miért csak ezt az egyet szavalják úton-útfélen. (*A légy, A csirkék, Lóci és a számok, A rádió, Lóci verset ír, stb.*)

A rádió c. költemény pl. arról szól, hogy a kis Lóci beteg és nyűgös, minden untatja. A rádió is kínjában érdeklí csak, s amikor apukája

addig tekergeti a készüléket míg végleg felmondja szolgálatot, inkább azért sírdogál, mert nem találja a helyét. Ám, amikor anyukája bejelenti, hogy „*az apu teljesen elrontotta a rádiót*”, felragyog a szeme, és boldog lesz: olyan üdítő újdonság számára, „*hogy hibáznak a nagyok is.*”

Hasonlítsátok össze a két Lóci-vers üzenetét!

3. Ha tehetitek, szerezzétek meg videókölcsönzőből, és nézzétek meg közösen a világhírű angol rendező, Peter Brook filmjét Golding regényéből: *A Legyek Urát*. A film zárójelenete nagyon hatásos. A történet arról szól, hogy egy repülőgép kényszerleszállást hajt végre egy gyönyörű, lakatlan trópusi szigeten. A fedélzeten egy csomó fiúgyerek utazik. A pilóta meghal, a gyerekek hozzáfognak, hogy megszervezzék az életüket a szigeten. Ám az első vadászat alkalmával megismerkednek az öléssel, megkóstolják a vér ízét, s onnantól kezdve fokozatosan kezdenek visszasüllyedni a vademberek szintjére. Végül a gyilkolás mámora egyre inkább hatalmába keríti őket, és hajtóvadászatot rendeznek egyetlen társuk ellen, aki a szörnyű folyamatot meg akarja akadályozni. A halálra üdözött fiúcska számára félelmetesen nagyoknak tűnnek a rá leselkedő, nyomába rohanó maszkírozott arcok. Ám az erdőből kiérve a parton éppen kiköt egy angol hajó. A látványt az operatőr a fiúk szemszögéből fényképezi. Egy egyenruhás lábat látunk, arany sávos nadrágban. A kamera megy a lábon egyre feljebb, és még mindig nem jelenik meg a hozzá tartozó tengerésztiszt. Amikor végre megjelenik a teljes alak, árnyékában az előbbi rettentőre mázolt, eltorzult arcok helyett csak egy sereg félmeztelen, maszatos fiúcskát látunk, akik éppen indiánost játszottak.

Vessétek össze a film látószögét Szabó Lőrinc látószögével!

Kosztolányi Dezső : M o s t a n s z í n e s t i n t á k r ó l á l m o d o m

A kulcs szerzőjének, Kosztolányi Dezsőnek első nagy sikert aratott versfűzére *A szegény kisgyermek panasza*. Gyermekkorai emlékeit eleveníti fel, de nem időrendben, hanem ahogy önkéntelenül eszébe jut. Hagyja, hogy gondolatai szabadon kalandozzanak, csapongjanak — olyanformán, „*mint aki a sínek közé esett*”, és mielőtt a gyorsvonat keresztülbogna rajta, lepereregnek előtte az emlékei. A halál előtti pillantok nem hazudnak — ami ilyenkor eszébe jut az embernek, az valóban fontos volt neki, ennek az állapotnak az őszinteségét szeretné előcsiholni a tudat mélyéről. S rájön, hogy meglepő módon nem az a fontos, amit a világ annak tart — az emlékezet gyakran meglepően jelentéktelen dolgokat fényképez le, és őriz meg örökre: egy ódon, ónémet cifra órát, egy kiskutya bánatos szemét, egy napraforgót, amit örült iramban sodor a szél, egy dalt, amit fiatal édesanyja zongorázott, és a színek tobzódását — ragyogó, mély, tompa és szivárványos színeket, amelyek az írás, az alkotás hangulataihoz kötődtek a gyermeki képzeletében. (Megint valami, amire az úgynevezett „komoly emberek” legyintenek, de ami nélkül a művész nem tud meglenni — nemcsak a festő, hanem a költő sem.)

Játsszunk a színekkel!

- a) Válasszunk színeket, amelyek az alábbi hangszerek és zajok hangulatához leginkább illenek!

orgona, fuvola, üstdob, cintányér, csengettyű, gitár

patakcsobogás, esőcseperészás, rigófütty, szélzúgás, vihar, tücsök-ciripelés

- b) „Mi lenne, ha...?” Nagyszerű emberismereti játék. Egy közös ismerősötökre gondol valaki, és kérdésekből ki kell találni, ki az. Pl. *Mi lenne*, ha hangszer lenne, állat lenne, ruha lenne, nemzet lenne, foglalkozás lenne stb. Próbáljátok osztálytársaitokat jellemezni az alábbi kérdés alapján: „Mi lenne, ha szín lenne?”
- c) A versben előfordul, hogy Kosztolányi nem nevezi meg a színt, csak a hangulatát: „*szemérmes, szerelmes, rikító*”. Milyen színeket képzeltek a hangulatok mögé?

- d) Vizsgáljatok meg, hányféle színt és hányféle árnyalatot használ Kosztolányi, és milyen nyelvi eszközökkel teremt meg ezeket az árnyalatokat! (pl. szóösszetétel, jelzős szerkezet, hasonlat stb.)
- e) Mi a különbség a szín és színárnyalat között?
A szín: zöld. Az árnyalatok: méregzöld, fűzöld, tengerzöld, almazöld, azúr, stb.
Ki tud több árnyalatot összegyűjteni az alábbi alapszínekből: piros, kék, sárga, lila, barna?
- f) Írjunk le egy várost a Színek Birodalmából! (Pl. Smaragdvár, Azúrrét, Lillafüred, Vöröskővár, stb.)

A vers belső ritmusa

A ritmus elsősorban zenei fogalom. Itt egyszerű jambikus ritmust találunk, félírmekkel. Ám „lekottázható” egy másfajta, belső ritmus is — a gondolatok lassulásáé, illetve gyorsulásáé. Itt a lassúbb egységek részletezik a képeket, a gyorsabbak halmozzák.

Az első sor kiemelt egyszerű tényközlés, egyben a címet is helyettesíti:

Mostan színes tintákról álmodom.

A főrészben gyakorlatilag két igei állítmány ismétlődik: a vágyakozó, feltételes módú „*írnék*” és a sürgető, követelő, kijelentő módú „*akarok*” (időnként a rokon jelentésű „*kellene*” szóval variálva.)

Az álmodozás kezdetén aprólékosan, ráérősen ízlelgeti egyetlen szín, a „*sárga*” hangulatát. (Egy kisleánynak írta vele, majd pontosítja: „*egy kisleánynak, akit szeretek.*”) Háromféle változatban is elképzei, mit rajzolna ezzel az egyetlen színnel:

Krikszkrakszokat, japán betűket írnék,
S egy kacskaringós, kedves madarat....

A folytatásban azonban szinte úrrá lesz rajta a *bőség zavara*, mint a gyereken, aki beszabadult a játékboltba. Csak úgy tobzódik a színekben (*bronzot, ezüstöt, zöldet, aranyat*), az árnyalatokban (*tréfás-lila, bor-színű, néma-szürke, szomorú-viola, téglabarna, halványkék, vérszín*), meg a hozzájuk fűződő hangulatokban (*tréfás, néma, szemérmes, szerelmes, ríktó, szomorú*). Habzsolja a színek számát, nem tud betelni velük:

*és kellene még sok száz és ezer,
és kellene még aztán millió*

A türelmetlenség a szóhalmozásban, az igék mohó ismétlésében (*akarok, kellene*) fejeződik ki, és nem utolsósorban az *és* kötőszóval

történő mondatkezdések nagy számában — mintha sehol nem tudna pontot tenni, a megindult képzelet folyamatosan ömlő zuhatagának gátat vetni. A *ritmus* az indításhoz képest hihetetlenül *felgyorsul*.

Aztán, amikor egy kicsit csillapult a szépség iránti étvágya, újra megmegáll egy kicsit részletezni, *hasonlatokkal* pontosítani a kívánt árnyalatokat. A kék halvány legyen,

*akár a színes kapuablak árnya
augusztusi délkor a kapulaján.*

A piros legyen vérszínű, „*mint a mérges alkonyat*”. Itt egy kissé lefékeződik a tempó irama.

A főrész utolsó egységében az „*akarok*” állítmányt ismét az „*írnék*” váltja fel; a „*kapni*” vágyát az „*adni*” — hiszen a leveleket másnak írom, a sok színes megálmodott szépséget másnak ajándékozom: húgomnak, anyámnak — akiket a legjobban szeretek. A *részeshatározó*, amely a főrész indításánál oly nagy szerepet játszott (*egy kislánynak, akit szeretek*), majd eltűnt a szövegből, itt újra központi jelentőséget kap. A ritmust itt is eléggé zaklatottnak, *gyorsnak érezzük*, ha nem is annyira mint a közepén: felfokozzák a lihegő ismétlések. Négyszer ismétlődik az „*írnék*”, kétszer a nyomatékosított „*boldog*” szó (olyan boldog lennék, Istenem, de boldog), háromszor az önmagukban is gyakoriságot kifejező határozószók kettőzött formája (mindig-mindig, egyre-egyre, szünet-szünetlen), négyszer ismétlődik a színek királya, az „*arany*”. Ezúttal nem a színek sokféleségét habzsolja, hanem az „*arany*” jelzőhöz méltó *jelzett szavakat* halmozza, ízlelgeti, méltó tárgyat keresve az édesanyja iránti szeretet kifejezésének:

arany-imát írnék az én anyámnak,
arany-tüzet, arany-szót, mint a hajnal

A vers *zárása* éppoly egyszerű, egy mondatos *kijelentés*, mint az indítás:

Kiszínezném vele életem.

A *feltételes mód* szomorkássá teszi a vers hangulatát; érezteti, hogy mindez csak vágy, álom, meg nem valósult feltétele a lírai hős boldogságának.

(Látjuk, hogy a nyelvtan több helyesírási és elemzési gyakorlatoknál — a művészi kifejezésmód egyik legfőbb eszköze.)

Hogyan lehet az életet *kiszínezni*? — Nos, a mindennapi élet nyelvhasználatában a „színes” élet a „mozgalmas élet”, az érdekes élet rokon értelmű fogalom, az „unalmas élet” ellentéte. A költő célja: megszüntetni az élet sivárságát a képzelet, a szépség, a művészet segítségével, mindazét, amit ebben a versben a színek képviselnek, a színek tesznek láthatóvá, szemléletessé.

A vers olvasatai

A versnek — főleg a zárásnak — kétféle értelmezése, olvasata is elképzelhető.

1. Valóban a „szegény kisgyermek” panaszát halljuk, aki kifinomult belső látásával fantasztikus, ragyogó szépségeket varázsol maga elé, de ahhoz még kicsi, hogy álmait ténylegesen megvalósítsa, a művészet formáiba öntse — hogy a megálmodott leveleket meg is írja.
2. A „szegény kisgyermek panaszai”-nak írója, a felnőtt Kosztolányi fájjalja, hogy a gyermekkor elmúltával játékos kedve, mesés képzelőereje kiapadóban van, élete színtelenné, üressé vált. Amint egy másik versében írja később:

*Itthon vagyok itt e világban,
s már nem vagyok otthon az égben.
(Boldog, szomorú dal)*

Saint-Exupery : A k i s h e r c e g
--

A csodálatosan szép francia meseregény írója és narrátora nemcsak a könyv szerint, hanem a való életben is pilóta volt. Hazájában az első világháború idején ő szervezte meg a posta-repülőjáratokat. A második világháborúban nyomtalanul eltűnt; alighanem lelőtték a gépét a németek.

Világhírű könyvét, *A kis herceget* maga illusztrálta (= ő rajzolta hozzá a képeket), és legjobb barátjának, Leon Werth-nek ajánlotta. Különös és tanulságos megfigyelni ajánlása indoklását.

Először is elnézést kér a gyerekektől, hogy egy felnőttnek ajánlja a könyvét, ám mentségül hozza fel, hogy

1. Ez a felnőtt a legjobb barátja.
2. *Ez a felnőtt mindent meg tud érteni, még a gyerekeknek szóló könyveket is.*
3. Ez a felnőtt Franciaországban éhezik és fázik — nagy szüksége van a vigasztalásra.

A 2. pont első pillanatra meghökkent: szinte értelmetlennek tűnik. Hogyhog y m i n d e n t — m é g a g y e r e k e k n e k s z ó l ó k ö n y v e k e t i s m e g t u d j a é r t e n i ? M i n t h a b i z o n y a P i r o s k a é s a f a r k a s n e h e z e b b e n é r t h e t ő o l v a s n i v a l ó v o l n a , m i n t , t e s z e m a z t , a z ő t v i l á g v a l l á s r ó l s z ó l ó v a s k o s t a n u l m á n y ! Á m e z a z e l l e n t m o n d á s c s a k

látszólagos. Az egész regény azt sugallja, hogy ami a gyerekeknek egyszerű és természetes, azt a felnőttek többsége értetlenül elutasítja. A szép és lényeges dolgok haszontalannak tűnnek számukra, *nem illenek bele az értékrendjükbe*, azaz a jóról és rosszról alkotott képükbe. A regény főhősének, a pilótának az idegen kisbolygóról származó törékeny, aranyhajú fiúcska, a *k i s h e r c e g* hívja fel a figyelmét az igazán fontos dolgokra.

A *látszólagos ellentmondást*, ami képtelenségnek tűnik, holott ha jobban belegondolunk, nem az, *paradoxon*nak nevezzük.

A regény a felnőttek és gyerekek számára egyaránt tartalmaz fontos *üzeneteket*. A gyerekeknek azt üzeni: őrizték meg magukban a „kis herceget”, a gyermeki lelket egy életen át. A felnőtteknek ezt: ne feledjék el, hogy valaha ők is voltak gyerekek. *„Mert előbb minden fölnőtt gyerek volt. (De csak kevesen emlékeznek rá.)”*

A regény szerkezete igen egyszerű.

- I. *Indítás* — A pilóta gyermekkori tapasztalatai a felnőttek világáról — ennek következménye.
- II. *Főrész* — Kényszerleszállás a Szahara sivatagban; találkozás a kis herceggel
 - a) A kis herceg bolygója (a B-612-es kisbolygó)
 - b) A kis herceg utazásai
 - c) A kis herceg a Földön barátokat keres

Tetőpont: találkozás a rókával.

- III. *Zárómegoldás* — A kis herceg visszatér a rózsájához a B-612-es kisbolygóra

Ugyanilyen egyszerűséggel simul bele *a regény alapkérdése* a szerkezetbe: *Mi az, ami az életben igazán fontos?*

- a) A kis herceg vándorútja során a különféle bolygókon megismerkedik a hamis értékekkel, amit a világ fontosnak tart, pedig valójában nem azok (hatalom, birtoklás, siker, engedelmesség).
- b) A Földön a kis herceg megtanulja, hogy *„ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan”* — vagyis a barátság és a szeretet.

A *kis herceg* műfaja *regény* — nagyobb terjedelmű, prózában írt epikus alkotás. Azon belül azonban a műfaj többféle szempontból is megköze-

líthető. (Lásd: a János vitéz, amely egyidejűleg mese és elbeszélő költemény.)

1. *Meseregény* — hihetetlen, kitalált történetet dolgoz fel egy képzeletszülte bolygóról származó csodás szereplőről.
2. *Gyerekgregény* — elsősorban gyermekolvasóknak szól. (Bár ez sokan — nem egészen alaptalanul — vitatják.)
3. *Én-regény* — Az író (a pilóta) egyes szám első személyben mondja el a történetet, mint a saját kalandját.
4. *Lírai regény* — Bár epikus történetet dolgoz fel, az eseményeknél, kalandoknál fontosabbak azok az érzelmek és gondolatok, amelyet az olvasóban ébreszt.

Tudáspróba

Mielőtt továbblépnénk, nézzük meg mennyire figyelmesen olvastátok a regényt!

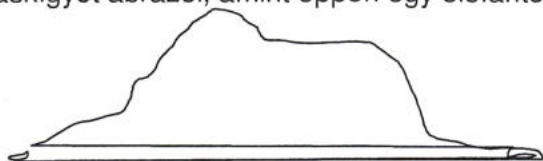
Hol fordulnak elő benne az alábbi elemek?

Majomkenyérfa
szájkosár
robogó vonatok
lámpagyújtogató
vasúti váltóőr

Szomjúságoltó labdacs
visszhang
török tudós
naplemente
kígyó

A *regény gondolatvilága* olyan gazdag, hogy ha istenigazából bele akar-nánk mélyedni, egy tanév is kevés lenne hozzá. Ragadjunk hát ki a bősé-ges anyagból egy tucatot, és csemegézzünk rajtuk!

1. Emlékeztek az alábbi rajzra? Ez a pilóta 1. számú gyerekkori műal-kotása. Egy óriáskígyót ábrázol, amint éppen egy elefántot emészt:

Milyen tanulságot von le az író a rajz kudarcából?

2. „Rajzolj nekem egy bárányt!” Ez volt a kis herceg első kérése a pilótához, amikor találkozott vele a sivatagban. A pilóta megtette, ami tőle telt, de a kis herceg nem volt elégedett. Egyik bárányt betegnek tartotta, másikat öregnek, a harmadik nem bárány volt szerinte, hanem kos. A pilótának kifogyott a türelme, rajzolt egy ládát három szellőzőlyukkal és azt mondta: „Tessék. Ez itt a ládája. Benne van a bárány, amit akarsz. “ És a kis herceg arca egyszeriben felragyogott: „Ez az! Éppen így akartam!”

Miért éppen ez a bárány tetszett meg a kis hercegnek?

Mi nyújt érdekesebb élményt — az olvasás vagy a tévénézés? Véleményed indokold!

Próbálj meg kapcsolatot teremteni a fenti két kérdés között!

3. *A kis herceg kapcsolata a rózsájával a regény egyik vezérmotívuma.* A rózsza miatt hagyta ott a bolygóját, és a rózsza kedvéért tér oda vissza. Meséljétek el összefüggően és tömören a cselekménynek ezt a kiragadott szálát!

Ha színpadra dolgoznátok át a regényt, fiúval vagy lánnyal játszatnátok-e a rózsát? Vagy mindegy? Válaszotokat indokoljátok!

4. „*A fölnőttek furcsák néha*”...Ez a kis herceg utazásának a vezérgondolata az első hat bolygón, amelyet meglátogat. Bizonyítsátok be néhány példával!

A logika az ésszerű gondolkodás tudománya. Tudjátok-e, mi a logikai bukfcenc? Amikor az okoskodás első hallásra ésszerűnek tűnik, pedig valójában nem az. Vegyük példának az alábbi viccet!

— *Melyik a hasznosabb égitest: a Nap vagy a Hold?*

— *Természetesen a Hold. A Nap ugyanis nappal világít, amikor amúgy is világos van, a Hold viszont éjszaka, amikor máskülönben sötét lenne.*

Keressetek ehhez hasonló logikai bukfcencet a király, az iszákos és az üzletember gondolkodásmódjában!

A bolygók lakói közül a kis herceg egyedül a lámpagyújtogató iránt érzett rokonszenvet, pedig hát annak a tevékenysége sem volt éppen értelmesnek mondható. Miért kedvelte meg őt mégis?

5. Olvassátok el közösen a regény *főjelenetét* — *a kis herceg találkozását a rókával.* A róka arra kéri a kis herceget, hogy szelídítse meg őt. Mit jelent a „*megszelídítés*” az értelmező szótár szerint, és hogyan módosul a fogalom jelentése a regényben?

6. Miért fontos, hogy a megszelídítés szép lassan, fokozatosan történjen? A kis herceg a türelmetlenséget, a kapkodó rohanást az emberi boldogság legfőbb akadályának tartja. Hozzatok erre néhány példát a regényből!
7. Mi a „szertartás”? Nézz utána az értelmező szótárban! A róka szerint miért fontosak a szertartások? Szerinted szükség van-e rájuk?
8. A kis herceg megszelídítette a rókát. Azután el kellett válniuk. Amikor a kis herceg visszatért a bolygóyra, mindketten nagyon szomorúak lettek. A kis hercegben fel is merült a gondolat: mit nyertek a barátsággal, ha a végén szenvedést okozott? Megúszhatták volna a sírást, ha nem is találkoznak, vagy nem szeretik meg egymást. A róka mégis úgy érezte: megérte. *„A búza színe miatt.”* Nektek mi a véleményetek?
9. A regény egyik legszebb része, amikor a kis herceg egy rózsakertbe téved. Az élmény mélységes csalódással tölti el. *„Neki a virágja azt mesélte, hogy sehol a világon nincsen párja, és most ott volt előtte ötezer, szakasztott ugyanolyan, egyetlen kertben.”* Ám később a róka azt mondta neki: *„Nézd meg újra a rózsákat! Meg fogod érteni, hogy a tied az egyetlen a világon.”* És a kis herceg megértette, és már egyáltalán nem érezte magát boldogtalannak. Mi volt az a felismerés, ami megvigasztalta?
10. A róka legfontosabb titka: *„Az idő, amit a rózsádra vesztegettél; az teszi olyan fontossá a rózsádat...Te egyszer s mindenkorra felelős lettél azért, amit megszelídítettél. Felelős vagy a rózsáért...”*
Hozzatok példát a saját életetekből, amellyel jobban megvilágítjátok ennek a gondolatnak az igazságát!
11. A kis herceg szomjas volt. A pilóta hosszas vándorlás után talált egy kutat a sivatagban. A kis herceg boldog volt. *„Ajkához emelte a vödöröt. Hunyt szemmel ivott. Olyan volt ez, mint egy ünnep. Ez a víz más volt, több volt pusztá italnál.”* Miért?
12. Értelmezzétek a regény legismertebb idézetét:
„Jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.”

Szemelvények

Kádár Kata

„Engedje meg édes anyám,
Had kérjem meg Kádár katát,
Jobbágyunknak szép leányát,
Jobbágyunknak szép leányát.”

„Nem engedem, édes fiam. Inkább
téged elfogatlak,
Katonának...”

Gyulainé kisebb fia
Kimene az istállóba,
Megnyergelé selyem lovát,
Megnyergelé selyem lovát.

Elindula hosszú útra,
Hosszú útra, bujdosásra,
Talála egy oláh ficsurt,
Talála egy oláh ficsurt.

„Hallod-e te oláh ficsur,
Mi hir vagyon a faluba?”
„Én egyebet nem hallottam,
Kádár Katát elvesztették,
Feneketlen tóba vették,
Feneketlen tóba vették.

„Mutasd meg nekem azt a tót,
Neked adom a lovamot,
Selyem nyerget, hevedert,
Selyem nyerget, hevedert!”

Gyulainé kisebb fia
Leüle az tópartjára:
Élsz-e rózsám, vaj meghótál,
Vaj felőlem gondókoztál?”

Gyulainé kisebb fia
Beleugrék a nagy tóba.
Gyulainé azt megtudta,
Mindakettőt kivetette.

Az egyiknek csináltatott
Fehér márvánkő koporsót,
A másiknak csináltatott
Veres márvánkő koporsót.

Az egyiket temettette
Az ótárnak elejibe,
A másikat temettette
Az ótárnak háta mellé.

Az egyikken nevelkedett
Veres csukros vilojaszál,
A másikon nevelkedett
Fejér csukros vilojaszál.

Addig s addig nevelkedtek,
Amig összeölelkeztek,
Addig s addig nevelkedtek,
Amig összeölelkeztek.

Gyulainé azt meglátá,
Mindakettőt leszakasztá,
Kebelibe elhírvasztá,
Kebelibe elhírvasztá.

Gyulainé kisebb fia
Hóta után megszólala,
Hóta után megszólala:
„Gyulainé, édes anyám,
Életünkben se hagyott békét,
Hótunk után se hagy békét.”

A kenyere kövé váljék,
Kése benne ketté törjék,
Mosdóvize vérré váljék,
S a kendeje gerebenné!

Az a palló lánggal égjen,
Méken kied általmenjen!”

Kőmies Kelemen

Tizenkét kőmíjes ésszetanakodék,
Magoss Déva várát hogy fölépítenék,
Hogy fölépítenék félvéka ezüstér,
Félvéka ezüstér, félvéka aranyér.
Déva várossához meg is megjelöntenek,
Magoss Déva várhoz hezzá is kezdöttek,
A mit raktak délig, leomlott estére,
A mit raktak estlig, leomlott röggére.

Megint tanakodott tizönkét kőmíjes,
Falat megálítani, hogy lössz lehetséges,
Míg elvégre ijen gondolatra jöttek,
Egymás között szoros egyességöt töttek:
Kinek felesége legelőbb jó ide,
Szép gyöngén fogjuk meg, dobjuk bé a tűzbe,
Keverjük a mészbe gyöngye teste hammát,
Aval álítsuk meg magoss Déva várát.

Kocsisom, kocsisom, nagyobbik kocsisom,
Én uramhoz mönni ,lönné akaratom!
— Kőmíes Kelemön felesége mongya, —
Fogd bé a lovakot, fogd bé a hintóba,
Fogd bé a lovakot, ájis gyorsan elé,
Hadd mönnyünk, hadd mönnyünk Déva vára felé.

Mikó fele uttyát elutazták vóna,
Eröss üdő vala, zápoesső hulla.
— Asszonyom, csillagom, fordújunk mü vissza,
Rossz jelenést láttam az éjjel álmomba,
Az éjjel álmomba ojan álmot láttam,
Kőmies Kelemön udvarába jártam,
Hát az ő udvara gyásszal van behúzva,
Annak közepibe méj kút vala rakva.
S az ő kicsi fija oda beléhala,
Az éjjeli álmom nem telik ma jóra,
— Asszonyom, csillagom, fordújunk meg vissza! —
Kocsisom, kocsisom, nem fordulunk vissza,
A lovak se teéd, a hintó se teéd,
Csapjad a lovakat, hadd halaggyunk elébb. —

Mönnnek, möndögélnek Déva vára felé,
Kőmies Kelemön ökök észrevövé,

Megijede szörnyen, imádkozik vala:
Én uram istenem, vidd e valahova!
Mind a négy pej lovam törje ki a lábát,
Vessen a hintómnak négy kereke szakát,
Csapjon le az útra tüzes istennyila,
Horkolva térjenek a lovaim vissza. —
Mönnek, möndögélnek Déva vára felé,
Sem lovat, sem hintót sömmi baj nem lölé.

Jó napot, jó napot, tizönkét kőmíjes!
Neköd is jó napot, Kelemen kőmíjes!
Köszöne az asszony, az ura válaszolt:
Édös feleségöm, neköd is jó napot!
Hát ide mé jöttél a veszedelmedre,
Szép gyöngén megfogunk meg, bédobunk bé a tűzbe.
Tizönkét kőmíjes azt a törvént tötte:
Kinek felesége hamarébb jó ide,
Fogjuk meg szép gyöngén, dobjuk bé a tűzbe,
Annak gyöngé hammát keverjük a mészbe,
Aval álitsuk meg magoss Déva várát,
Csak így nyerhessük el annak drága árát. —

Kelemönné asszony, hogy átalértötte,
Bánatos szüvének így lött felelete
Várjatok, várjatok tizönkét gyilkosok,
A míg bucsut vöszök; csak addig várjatok,
Hogy bucsut vöhessek asszony barátimtól,
Asszon barátimtól s szép kicsi fíjamtól:
Mert a halottnak is hármat harangoznak,
Én árva fejemnek egyet sem konditnak. —
Kelemönné asszon aval haza möne,
Ecczö mindenkorra, hogy végbucsut vönne,
Asszon barátitól s szép kicsi fiámtól.
Aval visszamöne Kőmjés Kelemönné,
Sirva halatt magoss Déva vára felé,
Megfogák szép gyöngén, bétövék a tűzbe,
Aval állitták meg magoss Déva várát,ü
Csak így nyerhetk meg annak drága árát.

Kőmies Kelemön mikó haza möne,
Az ő kicsi fia jöve velle szömbe.
Isten hozott haza, kedves édös apám!
Hó maratt, hó maratt az én édös anyám?
Az ő édös apja neki így felele:
Hadd e fiam, hadd e, haza jó estére.

Istenem, istenem, este is ejöve,
Mégis édös anyám még haza nem jöve.
Apám, édös apám! Mongya meg igazán,
Hogy hó van, hogy hó van az én édös anyám!
Hadd e fiam, hadd e, haza jö röggére.
Az ő édös apja neki így felele.

Istenem, istenem, röggel is ejöve,
Mégis édös anyám még haza nem jöve.
Apám, édös apám! Mongya meg igazán,
Hogy hó van, hogy hó van az én édös anyám!
Mönnye fiam, mönnye magoss Déva várta,
Ott van a te anyád, kő falba van rakva.

Hova mégy, hova mégy, tizenkét kőmies?
„Elmönyünk, elmönyünk, hogyha dolgot kapnánk!”

„Jerték, mēgfogadlak, jerték, mēgfogadlak,
Hogy építsétek fel magos Déva várát,

Egy véka aranyal, két véka ezüsttel.
Két véka ezüsttel, három véka rézzel.”

Hozzá és fogának magos Déva várhoz.
Kit délelőtt raktak, délután megomlott,

Arra tanakozék tizenkét kőmies:
„Améknek idejön előbb felesége,

Aztat aj, fogjuk mēg, tűzzel égessük mēg,
Aztat aj, fogjuk mēvg, tűzzel égessük mēög.

A szép fejér hammát mész közü keverjük,
Magos Déva várát azzal félépítsük!”

„Istenēm, Istenēm, adj egy sötét erdőt,
Hogy ha'ttérjen vissza asszonyfeleségēm!”

Azt és adott Isten, mégse tére vissza,
Azt és adott Isten, mégse tére vissza.

„Jó napot, jó napot Kőmies Kelemēm!”
„Isten hozott, Isten, asszonyfeleségēm!”

„Ejöttem ejöttem látogatásodra!”
„Ejötté, ejötté fejed vesztésire. ”

„De azt én jól tudom, hogy tik úgy és tēszték,

Hogy embért megöltök, avval pénzt keresték”

Aj, avval megfogák, nyakát ketté vágák,
Tüzzel megégeték, tüzzel megégeték.

Az szép feje hammat mész közé keverék,
Az szép feje hammat mész közé keverék.”

Avval fölépiték magos Déva várát,
Avval fölépiték magos Déva várát.

Ara kifizeték egy véka arannyal,
Egy véka arannyal, két véka ezüsttel.

Két véka ezüsttel, három véka rézzel,
Két véka ezüsttel, három véka rézzel.

Elindula haza Kőmies Kelemén,
Kérdé a leánya: „Apám, édes apám,

Apám, édes apám, hol van édes anyám?”
„Elmaradt messzére, hazajön estére!”

Este és eljőve, mégsem jőve haza,
Este és eljőve, mégsem jőve haza.

Kérdé a más leánya: „Apám, édes apám,
Apám, édes apám, hol van édes anyám?”

„A te édesanyád a nagy kőfal közt áll,
„A te édesanyád a nagy kőfal közt áll.”

Arany János: Családi kör

Este van, este van: kiki nyúgalombal
Feketén bólingat az eperfa lombja,
Zúg az éji bogár, nekimegy a falnak,
Nagyot koppan akkor, azután elhallgat,
Mintha lába kelne valamennyi rögnek,
Lomha földi békák szanaszét görögnek,
Csapong a denevér az ereszt sodorván,
Rikoltoz a bagoly csonka, régi tornyán.

Udvaron fehérlik szőre egy tehénnek:
A gazdaasszony éppen az imént fejé meg;
Csendesen kérődzik, igen jámbor fajta,
Pedig éhes borja nagyokat dőf rajta.
Ballag egy cica is — bogarászni restel —
Óvakodva lépked hosszan elnyúlt testtel,
Meg-megáll, körülnéz: most kapja, hirtelen
Egy iramodással a pitvarba terem.

Nyitva áll az ajtó; a tüzelő fénye
Oly hívogatólag süt ki a sövényre.
Ajtó előtt hasal egy kiszolgált kutya,
Küszöbre a lábát, erre állát nyújtja.
Benn a háziasszony elszűri a tejet,
Kérő kis fiának enged inni egyet;
Aztán elvegyűl a gyermektársaságba,
Mint csillagok közé nyájas hold világa.

Egy eladó lány a tűzre venyigét rak:
Ő a legnagyobb s szebb ... a hajnali csillag.
Vasalót tüzesít: új ruhája készen,
Csak vasalás híja ... s reggel ünnep léssen.
Körül az apróság, vidám mese mellett,
Zörgős héju borsót, vagy babot szemelget,
Héjából időnként tűzre tesznek sokat:
Az világítja meg gömbölyű arcukat.

A legkisebb fiú kenyeret kér s majszol;
Üszköt csóvál néha: tűzkígyókat rajzol.
Olvas a nagyobbik nem ügyelve másra:
E fiúból *pap* lesz, akárki meglássa!
Legalább így szokta mondani az apjak,
Noha a fiú nem imádságon kapkod:

Jobban kedveli a verseket, nótákat,
Effélét csinálni maga is próbálgat.

Pendül a kapa most, levetvé a *gazda*:
Csíkos tarisznyáját egy szegre akasztja;
Kutat az apró nép, örülne ha benne
Madárlátta kenyér-darabocskát lelne.
Rettenve sikolt fel, amelyik belényul:
Jaj! Valami ördög ... vagy ha nem, hát ...kis nyúl!
Lesz öröm: alunni se tudnak az éjjel;
Kínálják erősen káposzta-levéllel.

A gazda pedig mond egy szíves *jó estét*,
Leül, hogy nyugassza eltörődött testét,
Homlokát letörli porlepelt ingével:
Mélyre van az szántva az élet-ekével.
De amint körülnéz a víg csemetéken,
Sötét arcredői elsimulnak szépen,
Gondúzó pipáját a tűzbe meríti;
Nyájas szavu nője mosolyra deríti.

Nem késik azonban a jó háziasszony.
Illő, hogy urának ennivalót hozzon,
Kiteszi középre a nagy *asztalszéket*,
Arra tálalja fel az egyszerű étket.
Maga evett ő már, a gyerek sem éhes,
De a férj unszolja: „Gyer közelebb, édes!”
Jobb ízű a falat, ha mindnyájan esznek, —
Egy-egy szárnyat, combot nyújt a kicsinyeknek.

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam Sára:
Valami szegény kér helyet éjszakára:
Mért ne fogadnók be, ha tanyája nincsen,
Mennyit szenved úgyis sok bezárt kilincsen!”
Visszajő a lyánka, az utast behíván.
Béna harcfi lép be *sok jó estét* kíván:
„Isten áldja meg a kendtek ételét is,
(Így végzi a szót) meg az *emberét* is.”

Köszöni a gazda: „Része legyen benne:
Tölts a tálba anyjok, ha elég nem lenne.”
Akkor híja szépen, hogy üljön közelebb —
Rá is áll az könnyen, bár szabódik elébb.
Éhökét a nagy tál kívánatos ízzel
Szomjukat a korsó csillapítja vízzel:

Szavuk sem igen van azalatt, míg esznek,
Természete már ez magyar embereknek.

De mikor aztán a vacsorának vége,
Nem nehéz helyen áll a koldus beszéde;
Megered lassanként s valamint a patak,
Mennél messzebbre foly, annál inkább dagad.
Az idősb fiú is leteszi a könyvet,
Figyelmes arcával elébb-elébb görnyed;
És mihelyt a koldus megáll a beszédben:
„Meséljen még egyet” — rimánkodik szépen.

„Nem mese az gyermek”, — így feddi az apja,
rátekint a vándor és tovább folytatja;¹
Néma kegyelettel függenek a szaván
Mind az egész háznép, de kivált a *leány*:
Ez, mikor nem hallják, és mikor nem látják,
Pirulva kérdezi tőle ... *testvérbátyját*:
Három éve múlik, hogy utána kérdez.
Még egy esztendő vár, nem megy addig férjhez.

Este van, este van ... a tűz sem világít,
Kezdi hunyorgatni hamvas szempilláit;
A gyermek is álmos, — egy már alszik éppen,
Félrebillent fejjel, az anyja ölében.

Gyéren szól a vendég s rá nagyokat gondol;
Közbe-közbe csupán a macska dorombol,
Majd a földre hintik a zizegő szalmát ...
S átveszi egy tücsök csendes birodalmát.

¹ A fenti hat sor szövege az első fogalmazványban a következőképpen hangzott:

*Beszél a szabadság véres napjairul,
S keble áttüzesül és arca felpirul,
Beszél azokról is, szemei könnyben úsznak —
Kikkel más hazába bujdosott ... koldúsnak.
Elbeszéli vágyát hona szent földére,
Hosszu terhes útvját, amíg hazaére.*

Ezeket a sorokat a költő a cenzúra szigorára való tekintettel megváltoztatta. Az első változat szövegét később se állította vissza.